

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Bakalářská práce

TEREZA LIEPOLDOVÁ

Vztah lokálních elit a lidových vrstev k tělům sebevrahů v době
sekularizace společnosti (16. - 19. století)

Relationship of local elite and common people to bodies of
self-murderers in times of deconsecration of society (16. - 19. century)

2014

doc. Mgr. Daniela Tinková, Ph.D.

Děkuji vedoucí práce doc. Mgr. Daniele Tinkové, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, za její trpělivost a cenné rady, které mi posloužily k úspěšnému dokončení. Zároveň děkuji všem přátelům, kteří mi poskytli cenné rady, a mé rodině, která mě podpořila.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze 12. května 2014

Tereza Liepoldová

Abstrakt

Cílem práce je nastínit proměnu vnímání sebevraždy a způsob zacházení se sebevrahovým tělem na konci 18. a počátku 19. století. Hlavní důraz je kladen na proměnu postoje k tělům sebevrahů z hlediska nástupu nového medicínského vědění. Práce se rovněž zaměřuje na transformaci přístupu státu k otázce dobrovolné smrti, úpravu trestního práva a zavedení nových legislativních norem, které změnily přístup ke vnímání sebevrahova těla a vedly k postupné dekriminálnízaci sebevraždy.

Abstract

This work aims to map the change of reception of suicide and ways in which body of self-murderer was treated in the end of 18. and in the beginning of 19. century. Main focus is put on the change of attitude towards self-murderers's body with respect to new medical discourse. The work also aims to describe the transformation of state's attitude to voluntary death, modification of criminal law and introduction of new legislative, which changed perception of self-murderers's body and led to gradual decriminalization of suicide.

Obsah

1 Úvod	5
1.1 Literatura, prameny, metoda a struktura práce	6
2 Úvod do problematiky vnímání dobrovolné smrti	8
2.1 Majestátní svědek zla - sebevrah v perspektivě „tradičního“ diskurzu	10
2.2 Kriminalizace sebevraždy v „tradičním“ diskurzu	10
2.3 Lidové vnímání smrti	12
2.4 Mors principium est - odlučovací rituály spojené se sebevrahovým tělem . . .	13
2.5 Hříšníci opředení legendami	15
2.6 Magická moc sebevraha	16
2.6.1 Smolno - legendami opředená osada sebevrahů	17
3 Mít moc nad životem i smrtí - sekularizace, medikalizace a dekriminalizace sebevraha v „moderním“ diskurzu	18
3.1 Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege	18
3.2 Právní postavení sebevraha v „moderní“ legislativě	19
3.3 Výsledkové protokoly, svědecké výpovědi	20
3.4 Zdravotní policie a právní úprava soudních pitev v habsburské monarchii . .	27
3.5 Rozvoj patologické anatomie, soudního lékařství a duševní zdraví sebevrahů .	28
3.5.1 Nový přístup k tělu jako objektu poznání	29
3.5.2 Tělo jako součást praktické výuky lékařů	30
3.5.3 Organizace zdravotní správy v habsburském soustátí a lékařská studia	31
3.5.4 Výuka a znalosti budoucích praktikujících lékařů na příkladu absolventa vídeňské univerzity, libereckého lékaře Aloise Königa	33
3.6 Soudní lékařství a příčiny „zmatení ducha“ sebevrahů	35
3.6.1 Pitevní praxe a otázka přičetnosti sebevraha	41
3.7 Právní úprava a praxe pohřbívání sebevrahů v čase „odkouzlování světa“ . .	44
3.8 Problematika první pomoci a záchrany sebevraha v 18. a 19. století	49
3.8.1 Několik případů záchrany sebevraha na Liberecku v 19. století	55
4 Závěr	59
Prameny	61
Literatura	63
Seznam vyobrazení	65
A PŘÍLOHY	67
A.1 Závěť sebevraha z Blatné	67
A.2 Jidášova sebevražda	68
A.3 Anatomické kresby	69
A.4 Úmrtní list	71

Obsah

Seznam tabulek

1	Trestněprávní postavení sebevraha (1)	73
2	Trestněprávní postavení sebevraha (2)	74
3	Trestněprávní postavení sebevraha (3)	75
4	Právní úprava pohřbívání sebevrahů (1707 - 1804)	76
5	Právní úpravy pohřbívání sebevrahů (1804 - 1850) (Trestní řád Františka II. a jeho pozdější úpravy)	77
6	Právní úpravy pohřbívání sebevrahů 1850 - 1873 (úprava zákonů o pohřbívání a dekriminlizace <i>de jure</i>)	78

1 Úvod

Existuje mnoho forem jednání, které nám mohou poukázat na určité charakteristické rysy, jež jsou té které společnosti imanentní. Sebevražda (respektive vztah společnosti k ní) a vypořádávání se s jejím odkazem je právě jedním z příkladů, na němž můžeme zkoumat proměnu jednání aktéra a kolektivu. Každá kultura či společnost má k otázce dobrovolné smrti svůj specifický postoj, který je součástí jednacích strategií v dané komunitě. Existují kultury, pro něž je sebevražda častým útočištěm při řešení problémů. V některých případech však může být brána jako těžký zločin proti bohům. Na druhou stranu představuje sebevražda pro některá společenství ušlechtilý čin zasluhující patřičnou úctu obce. Nalezneme ale i komunity, pro něž je akt sebezabití neznámý a nepochopitelný.¹

Sebevražda je nosným tématem mnoha odborných, populárně-vědeckých či filosofických prací. Zejména v oblasti sociologie a psychologie se „suicidologie“, jak nazývá vědu o sebevraždě filosof Jean Améry, dostala do popředí vědeckého zájmu už jen z toho důvodu, že téměř v každém euroamerickém státě je sebevražda jednou z nejčastějších příčin nepřirozeného úmrtí. Neunikla však ani pozornosti historiků. Ti se dějinnou problematikou dobrovolné smrti zabývají zejména od 70. let, a to především v souvislosti s dějinami smrti, zkoumáním trestněprávního systému „tradičního“ řádu nebo proměnou společenského řádu obecně.

Ve své práci bych chtěla především ukázat, jak se vztah k dobrovolné smrti proměňuje v určitém kulturním a společenském prostředí (v mém případě především s důrazem na prostředí českých zemí) během období takzvaného „odkouzlování světa“, tedy období přelomu 18. a 19. století, kdy se „svět“ odklání od mýtů a pověr a naopak klade důraz na empirické poznatky moderní vědy.

Hlavní důraz bych chtěla položit jednak na proměnu postoje k tělům sebevrahů z hlediska nástupu nového medicínského vědění spojeného především s proměnou vnímání těla jako objektu poznání a zároveň se zaměřit na transformaci přístupu státu k otázce dobrovolné smrti, úpravu trestního práva, zavádění reformních opatření týkající se mrtvých těl sebevrahů, uvádění těchto norem do praxe a jejich přijímání obyvatelstvem.

Z toho důvodu spočívá těžiště mé práce především v 2. polovině 18. století a v 1. polovině 19. století následujícího. Toto období jsem zvolila z několika důvodů. V první řadě vycházím z pramenné základny. Zvláště pro období 1. poloviny 19. století se mi v archivních fondech podařilo nalézt nemalé množství případů týkajících se vyšetřování sebevražd či vyšetřování pokusu o sebevraždu. Pro toto období jsou dostupná i státní nařízení, a to nejen v oblasti právní, ale i v oblasti zdravotní a sociální péče.

Druhým důvodem pro volbu daného období byl záměr demonstrovat proměnu postoje k sebevrahovi a jeho tělu na pozadí sociálních, trestněprávních a obecně společenských změn, které konec 18. století s sebou přinesl. Výraznou proměnu, která vedla k postupné dekriminalizaci sebevraždy, zaznamenalo především trestní právo a úpravy zákoníku Marie Te-

¹Například kmeny Pueablanů v Novém Mexiku nemají tušení, co pojem sebevražda znamená. V pueblanské kultuře se s ní setkáme pouze výjimečně v pověstech, kde sebevražda (dá-li se tomu tak v tomto případě říkat) slouží jako akt pomsty (povětšinou z nešťastné lásky). Naopak préríjní Indiáni vyhledávají nebezpečí smrti velmi často, a pokud se jim podaří přežít rok i přes vystavování se sebevražednému jednání získají nejcennější uznání svého kmene. Více viz: BENEDICTOVÁ, Ruth: *Kulturní vzorce*, Praha, 1999, str. 46, 97 - 98.

rezie (1769), Josefa II. (1787) a Františka II. (1803). Tyto změny pramenily z postupné proměny role státu ve vztahu k poddaným a z proměny pozice státu samotného. Stát se poprvé výrazněji snažil o vytvoření univerzálních a obecně platných pravidel, v jejichž rámci by se poddaní (pozdější občané nově fungujícího státu) měli v budoucnu pohybovat. Změny prostupovaly napříč společnostmi a dotkly se soukromého i veřejného života každého jedince. Dopady reforem se odrazily i v náhledu na dobrovolnou smrt, která byla palčivým tématem v různých společenských kruzích.

Tyto změny se však nemohly odehrát ze dne na den. Jednalo se o dlouhý proces, který trval několik desetiletí, než většinu změn přijaly za své (a pokud se tak vůbec stalo) všechny společenské vrstvy. I v tomto případě je stále zajímavým badatelským problémem, jak a skrze jaké autority tyto změny společnost přijímala, jak se proti nim v případě nevyhovujících opatření bránila a jak si je přetvářela k obrazu svému. Proto je volba dlouhého časového období záměrná, neboť mi umožňuje nastínit projevy těchto změn v otázce náhledu na dobrovolnou smrt jak z hlediska právních, tak z hlediska zdravotních reforem a jejich odrazu v „každodenním životě“ nových občanů státu.

Nasadě je mnoho otázek, jejichž zodpovězení nám pomůže rozklíčovat tento problematický vztah mezi *ancien régime* a „odkouzleným“ světem. Jak se měnily zákonné normy v souvislosti se sebevraždou během osvěcenské éry? Kdy do problematiky sebevraždy začal vstupovat medicínský diskurz a jakým způsobem mohl ovlivnit osud sebevraha z hlediska práva? Změnily se během 18. století autority, které měly při vyšetřování příčin dobrovolné smrti rozhodující slovo? A jak probíhalo vyšetřování sebevraždy v rámci nové legislativy, kdo se k procesu vyjadřoval a jaké důkazy mohly hrát roli?

1.1 Literatura, prameny, metoda a struktura práce

Práce je rozdělena do dvou hlavních kapitol.

První kapitola je stručným úvodem do problematiky dějin dobrovolné smrti, nastiňuje možné otázky týkající se odlišných racionalit vnímání sebevraždy - tradiční racionality „zakouzleného světa“ a racionality „odkouzlené“, ovlivněné osvěcenským diskurzem 18. století. Dále kapitola podává stručný obraz lidového smýšlení o sebevraždě na některých vybraných příkladech a zároveň se zabývá problematikou legislativy „*ancien régime*“ a s tím související aplikace trestního práva. Na základě torza etnografických dokumentů - dochovaných pověstí, lidových kronik a legend - se snažím poukázat na přetrvávající prvky „tradiční“ lidové mentality, přestože trestněprávní legislativa již klasifikovala sebevraždou na jiných principech a snažila se ji „odkouzlit“.

Druhá a stěžejní kapitola se zabývá „moderním“ diskurzem sebevraždy. V rámci této kapitoly se snažím zodpovědět otázky týkající se snahy o desakralizaci, medikalizaci a dekriminálnízaci sebevraždy na základě proměny normativního a legislativního diskurzu. Zároveň kapitola pojednává o novém přístupu lékařského vědění k tělům, nastiňuje počátky patologické anatomie a soudního lékařství v souvislosti s vnímáním duševní poruchy sebevraha. Na pramenném materiálu soudní povahy (výsledkových protokolech a znaleckých posudcích) se pokusím nastínit propojení legislativních změn a medicínského vědění s „každodenní“ praxí.

Hlavní těžiště práce je zasazeno do období 2. poloviny 18. století a 1. poloviny století následujícího. Na místě, kde si to pro ucelenější pohled práce žádá, zacházím pro příznačné příklady do období staršího (tedy před rok 1750) i do období přesahujícího časový rámec (tedy po roce 1850). Místně se zaměřuji především na české země. V relevantních případech poukazují na analogické příklady z habsburské monarchie či jiných evropských zemí.

Pro můj výzkum mi bylo inspirací mnoho významných prací. Mezi nesčetnou škálou publikací uvádím na tomto místě ty, které mi byly nejvíce podnětnými. V první řadě se jedná o práci Daniely Tinkové *Hřích zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*.²

Z francouzských soudobých autorů vycházím z práce Georgese Minoise, který nahlíží na sebevraždu především z komparativní perspektivy anglického a francouzského prostředí. Jeho dílo *Histoire du suicide: La société occidentale face à la mort volontaire* pojímá tematiku sebevraždy v diskurzivní perspektivě od antiky až po 20. století.³

U autorů vycházejících z německého geografického prostředí čerpám z prací „historika každodennosti“ Richarda Van Dülmena⁴ a historičky Very Lind.⁵ Inspirativní je především její výzkum, ve kterém na základě analýzy trestních protokolů na území severního Německa a rozborem svědeckých výpovědí a výslechů přeživších sebevrahů dokázala, že se ve výpovědích aktérů v průběhu raného novověku „zvnitřňuje puzení“ k sebevraždě. Síla se z externí moci ďábla, který ovládá diskurz od 16. století (a přetrvává ještě do konce 17. století), přesouvá přes vnější působení sil, které rozvracejí rovnováhu lidského organismu v 17. a raném 18. století, až po medicínské vysvětlení příčiny sebevraždy jako fyzické či psychické poruchy (patologické melancholie) jedince v 18. století a na začátku století devatenáctého.

Z etnologického hlediska se pak sebevraždou zabývá například Alexandra Navrátilová ve své knize *Narození a smrt v české lidové kultuře*, v níž autorka klade důraz především na sběr a přiblížení rituálů, zvyklostí a tradic. Ty autorka čerpá převážně z časopisu Český lid, lidových kronik a ústního vyprávění.⁶ V případě zvyků spojených se sebevrahy však autorka neuvádí dataci a lokalizaci zvyklostí, takže nejsou pro práci historika vždy použitelné.

²Především se jedná o kapitulu *Otázka dobrovolné smrti*, která se sebevraždou zabývá jak z trestněprávní problematiky, tak hlediska otázek sociálních a medicínských změn. TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, 1. vyd., Praha, 2004.

³MINOIS, Georges: *Histoire du suicide. La société occidentale face à la mort volontaire*, Paris, 1995. Čerpala jsem z německého překladu: MINOIS, Georges: *Geschichte des Selbstmords*, Himberg, 1996.

⁴Čerpala jsem z českého překladu díla: DÜLMEN, Richard van: *Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočetnost a sociální izolace v raném novověku*, 1. vyd. v českém jazyce, Praha, 2003.

⁵Například se jedná o publikaci: LIND, Vera: *Selbstmord in der Frühen Neuzeit: Diskurs, Lebenswelt und kultureller Wandel am Beispiel der Herzogtümer Schleswig und Holstein*, Göttingen, 1999. Případně studie: LIND, Vera: *The Early Modern Suicidal Mind and Body: Examples from Northern Germany*: In JEFFREY R. Watt (ed.), *From Sin to Insanity: Suicide in Early Modern Europe*, Ithaca, 2004, 14 - 45.

⁶NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, 1. vyd., Praha, 2004.

2 Úvod do problematiky vnímání dobrovolné smrti

Michel Foucault ve svých *Dějínách šílenství* popisuje proměnu v myšlení společnosti na příkladu proměny vztahu k bláznům a pomateným.⁷ Společnost zažívala od konce 15. století krizi vědomí, „prvky se převrátily“. Mohl by, stejně jako malomocný, který do konce středověku dosvědčoval Boha, protože byl důkazem jak jeho hněvu, tak jeho dobroty, naopak sebevrah a jeho tělo dosvědčovat a dovršovat rozvíklání a změnu víry nejen v Boha, ale i proměnu vnímání společnosti samé, jejíž počátky Foucault stavěl na přelom 15. a 16. století? „Prvky se převrátily. Už to není tak, že konec časů a světa lidem zpětně ukáže, jak byli šílení, když se o to nestarali; teď naopak stoupající vlna šílenství, jeho temný vpád věští blízkost poslední katastrofy světa, právě lidské bláznovství ji přivolává a činí neodvratnou“⁸. Mohl snad sebevraždu spáchat člověk, který nebyl šílený nebo bezbožný zoufalec a zločinec? Stejně jako Foucaultovi šílenci na prahu renesance, i sebevrazi děsí své okolí poukazováním na pomíjivost lidského bytí a nesmyslnost lidské existence.

Spolu s nástupem 16. století se nám začíná otevírat dvojí pojetí sebevraždy. První je tradiční, opředěný klubkem křesťanských a magických významů, jehož kořeny sahají do počátků středověku. Sebevrah zde zastává místo majestátního svědka zla - zločince proti Bohu, jeho pozemské tělo je nesmazatelně poskvrněno hříchem, jeho duše by měla být nenávratně zatracena. Jako takový si nezasluhuje úctu, nemá právo křesťanského pohřbu. A jako takový je svázan s tradiční imaginací a uzavírá se kolem něj posvátný kruh magické moci, jejíž vymírající prvky můžeme nalézt ještě ve 20. století. Tento „druh“ sebevraha (respektive jeho tělo) by měl být po zásluze potrestán útrpným právem s přihlédnutím k tradicím konkrétní komunity. Moc, která se nad nešťastníkem vykonává, je represivní, vnější, viditelná, na výstrahu ostatním. Na povrch vyplouvá mnoho zajímavých otázek spjatých s „tradičním“ pojetím smrti. Jaké rozsudky byly nad takovými sebevrahy vynášeny? Jaké ritualizované praktiky se v lidovém prostředí vykonávaly? Jaké pověsti sebevrazi podněcovali?

Druhý diskurz se snaží sebevraždu naopak desakralizovat a medikalizovat. Jak dokládá Georges Minois, rodí se tento diskurz spolu s novým pojetím duševní nemoci a se „zrozením“ melancholie.⁹

I v habsburské monarchii můžeme vnímat snahu o nové pojetí sebevraždy. Tento nový pohled souvisí s proměnou postoje k lidskému životu, ke zdraví i k roli státu. První známky určité proměny ve vnímání smrti a sebevraždy (ve smyslu státní moci) můžeme pozorovat za vlády Marie Terezie. Přestože v *Theresianě* dává trestní právo stále možnost postihovat „delikventy“ *sine lege* a zločin je stále vnímán jako „morální“ (sloučený se hříchem), objevují se již legislativní normy, které nahlížejí na sebevraždu z humánnějších perspektiv.¹⁰ Za panování Josefa II. dochází k zásadní modernizaci trestního práva. Sebevražda se ze zločinu

⁷FOUCAULT, Michel: *Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris, 1961. V českém překladu: FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, 1. vyd., Praha, 1994.

⁸Tamtéž: str. 19-20.

⁹MINOIS, Georges: *Geschichte des Selbstmords*, Himberg, 1996, str. 149 - 155.

¹⁰Mám namysli především tzv. „záchranný patent“, který vešel v platnost roku 1769. Více viz kapitola 3.8.

„morálního“ proměňuje ve zločin „občanský“ a „sociální“.¹¹ S tím souvisí i mnoho nových otázek. Jakým způsobem se proměnila trestněprávní legislativa? Jakou „moc“ měli lékařské autority při rozhodování o přičetnosti sebevraha? Jak probíhala medikalizace lidského těla? Kdy byla sebevražda opravdu dekriminalizována *de jure*?

Určitý dualismus ve vnímání sebevraždy nacházíme v zákonících už ze 16. století. Sebevražda zde byla na jedné straně klasifikována jako bezbožný čin ze „zlého úmyslu“ a podle toho po zásluze trestána, na druhé straně mohl být sebevrah prohlášen za melancholika a pomateného a v takovém případě se na něj difamující tresty nevztahovaly. Tento dualismus je přejímán v zákonících v podstatě až do roku 1803, kdy byl za vlády Františka II. vydán *Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích*. Přestože i v tomto zákoníku je přítomný určitý dualismus, nehovoří o „zlém úmyslu“ či melancholii, ale o přičetném, či nepřičetném stavu myslí sebevraha, o němž už rozhoduje zpravidla lékař na základě příslušných vyšetření.

V následujících kapitolách bych ráda rozebrala tato odlišná pojetí sebevraždy. Větší důraz bude kladen především na proměnu vnímání sebevraždy, její dekriminalizaci *de facto* a následně i *de jure*. Na konkrétním pramenném materiálu bych pak ráda na jednotlivých tématech ukázala některé praktické dopady tereziánských, josefínských a především františkovských reforem.

¹¹Proměnou trestního práva se zabývám především v kapitole 3.1.

2.1 Majestátní svědek zla - sebevrah v perspektivě „tradičního“ diskurzu

Tím, že Ježíš Kristus obětoval svůj život za spásu lidstva, dal jasný směr autorům vycházejícím z křesťanského učení ve vnímání dobrovolné smrti na další staletí. Obětování se ve jménu Boha, mučednická smrt ve spárech krutých a bezcitných bezvěrců, „dobrovolná“ smrt v čisté víře, smrt pro Boha, pro Ježíše Krista, za spásu křesťanského světa - to byla jediná možná „dobrovolná“ smrt v tradičním křesťanském slova smyslu. Mučedníci víry obětovali svůj život - život, který jim byl dán Bohem - pro Boha. Obětovali ale jen své tělo, jejich duše zůstaly čisté a mohly dojít spasení.

Sebevrah naopak svým skutkem Boha zneuctil, porušil páté přikázání - „nezabiješ“. Narušil posvátné spojení duše (nehmotné a věčné) a těla (hmotného a smrtelného). Nezemřel „s Božím jménem na rtech“, neobětoval se pro něj, nevyčkal až si ho Bůh k sobě „povolá“, až nastane jeho čas. Kromě ztráty svého těla tak obětuje sebevrah i vlastní duši. Od počátku středověku se věřilo, že sebevrahova duše, respektive duše těch sebevrahů, kteří svůj čin spáchali „se zlým úmyslem“, je nenávratně ztracena, odsouzena k bloudění a nikdy nedojde věčného spasení.

Sebevrahem „ze zlého úmyslu“ byl každý takový, jenž vedl nedobrý život a který tento svůj čin spáchal s plným vědomím - nejčastěji ze zoufalství a z bezvěrectví. Prototypem „špatné sebevraždy“ byla biblická smrt Jidáše. Už na středověkých vyobrazeních je patrný tradiční diskurz, který se kolem sebevraha utváří. Jedním z nejznámějších vyobrazení je Jidášova sebevražda na hlavici sloupu z katedrály v Autunu ze 12. století.¹² Jidáš je na ní znázorněn nahý a u jeho nohou se krčí dva ďáblové v nadlidské velikosti, kteří tahají za provaz, na němž se Jidáš oběsil. I taková umělecká zpracování jen potvrzují představy, že sebevrah je vždy spojen s ďáblou mocí.¹³

Sebevrah v tradiční perspektivě dosvědčoval všemožné „zlo“: bezvěrectví, ďábelskou moc nebo nekřesťanské chování. Tato víra prostupovala napříč společenskými vrstvami, dotýkala se práva, křesťanského učení i lidového vnímání smrti.

2.2 Kriminalizace sebevraždy v „tradičním“ diskurzu

Tradiční legislativa týkající se trestního práva je prostoupena zásadou stíhání deliktů *sine lege*. V zásadě se jednalo o možnost stíhat i jednání, které není v řádu uváděno jako trestné, nicméně pro svou údajnou „pohoršlivost“ si zaslouží být exemplárně potrestáno. Toto pravidlo je v plném rozsahu obsaženo ještě v trestním řádu Marie Terezie. Soudci tak mohli rozhodovat na základě analogií s jinými případy a byla jim tím přisouzena absolutní moc v rozhodování nad činem delikventa. Stejně tak starší zákoníky bez výjimky uzákoňují presumpci viny.

Právní diskurz týkající se sebevrahů v sobě už od vydání *Constitutio Criminalis Carolina* (1532) obsahoval vždy jistý „dualismus“ mezi sebevraždou z „pomatení mysli“ a sebevraždou „ze zlého úmyslu“. Sebevražda „úmyslná“ byla klasifikována zpravidla pouze u zločinců, a to jako *conscientiae criminis*. Příkladem může být případ z roku 1586 z Hradce Králové.

¹²Viz obrazová příloha 1.

¹³Na tento výjev upozorňuje ve své knize Norbert Ohler. Srovnej: OHLER, Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*, 1. vyd., Jinočany, 2001, str. 254.

Muž jménem Jakub Kubišta byl obviněn za několik krádeží a za to, že si pokusil vzít život. Následkem toho byl odsouzen k smrti a sťat.

Během 17. století, kdy do trestního práva pomalu vstupovaly i medicínské poznatky, začalo být šílenství i v trestních řádech specifikováno jako melancholie. Setkáme se s tím jak v *Josephině* (1707), tak ve starších zákonících. Vyšetřování sebevražd v 17. století se začalo daleko více týkat také osob, které se neusmrtily ve vězení. To nám dokazují i smolné knihy, ve kterých se od 17. století objevují rozsudky nad „obyčejnými“ sebevrahy (tedy sebevrahy, kteří nebyli před tím souzeni a uvězněni za jiné delikty). Do této doby jsem našla v černých knihách pouze jeden případ (kromě výše uvedeného *conscientiae criminis* Jakuba Kubišty), který se však týkal pouze pokusu o sebevraždu. Jednalo se o případ pastýře na Rokycansku z roku 1598. Mladému Tůmovi byl ukraden dobytek, neboť jej pásł na cizím území. Když se pro něj vracel, počkalo si na něj deset sedláků, aby si s ním spor vyřídili. Ten se ale ze strachu před „výpraskem“, jak vypověděl u soudu, bodl nožem. Nebyl nijak potrestán, pouze napomenut „aby Šebestovi křivdy nečinil ani sám sobě, Pána Boha se dokládal, [...] že nemá než jednu duši.“¹⁴

Pozitivní právo rozlišovalo trojí formu trestu pro usvědčené sebevrahy.¹⁵

1) Trest majetkově-peněžní: Ten se odlišoval kraj od kraje a nemusel být dodržován vůbec. I *Theresiana*, v níž je konfiskace majetku kodifikována, připouští, že může být s majetkem nakládáno podle práva vrchnostenského. Pouze v případech sebevražd odsouzených zločinců propadal všechno majetek státu.

2) Trest duchovní: Byl zaveden kanonickým právem pod vlivem augustiniánské morálky ze 6. století. Znamenal odmítnutí křesťanského pohřbu a všech svátostí s tím spojených. Např. modlitby za spásu duše, která byla v důsledku činu bezvýchodně zatracena.

3) Trest tělesný: Jednalo se o exemplární potrestání a zneuctění sebevrahova těla. Pravděpodobně šlo o kodifikaci starších zvyků, jež byly spojeny s vírou v nadpřirozeno, demony a ochranou před nimi (jak si ukážeme později, pozůstatky této víry jsou v lidovém prostředí doloženy ještě v 19. století). Odlišné formy zacházení s tělem závisely na zvycích regionů. I *Theresiana* v případech prokázání sebevraždy ze „zlého úmyslu“ nařizuje odvést tělo na káře katem a zahrabat jej podle zvyků místních obyvatel.

Exemplární ritualizované praktiky spojené s „nečistými“ těly sebevrahů se nám dochovaly v mnohých černých knihách. Ty nám také dokládají odlišné tradice a pověry, které se mohly na sebevraha vázat. Jedním z příkladů je sebevražda nejmenované ženy, která se oběsila ve Velké Bíteši roku 1687. Její tělo mělo být odvezeno na hranici a strom, na němž se oběsila, měl být skácen.¹⁶ Jiný případ mluví o ženě z Andělské hory na Chrastavsku, jež se v roce 1707 oběsila v domě svého muže Hanse Kašpara Hillebranda. Soud nařídil, aby její tělo bylo odříznuto katem a na káře odvezeno pod šibenici pod Ovčí horou.¹⁷ Tam jí měl kat

¹⁴CIRONIS, Petros, ed.: *Knihá černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630: s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*. 2. vyd. Rokycany, 1994, str. 60 - 64.

¹⁵Tuto klasifikaci forem trestů přejímám od Daniely Tinkové: TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Vyd. 1. Praha, 2004, str. 237-238.

¹⁶VERBÍK, Antonín; ŠTARHA, Ivan; KNEŠL, Edmund (edd.): *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979, str. 83.

¹⁷SVOBODOVÁ, Martina: *Smolná kniha soudní města Chrastavy (1565 - 1770)*, Liberec, 1995, str. 21.

oddělit hlavu od těla rýčem a zahrabat do země. Dalším příkladem ritualizovaného zacházení s tělem pro nás může být případ kácovského pacholka Matěje Macháčka. Oběsil se roku 1723 v maštali. Soud nařídil, aby byl kácovským pohodným sejmnut z provazu a zahrabán u šibenice. Pro potupu měl být k tomu sťat rýčem.

Trestní řád Josefa II. však již možnost vykonávání trestu podle zvyků obyvatelstva výslovně nepovoluje. V soudních spisech jsem se pro josefínské a pozdější období nesešla s jediným případem, který by dokazoval specifické zacházení se sebevrahovým tělem. Ritualizované zacházení s těly máme však pro pozdější dobu zachované z četných lidových pověstí. Možnost verifikovat lidové prameny je však velmi problematická. Četné z nich ani neuvádějí dataci, z níž bychom mohli vyvodit nějaké závěry. Lidové prameny nám však mohou v mnoha případech doložit, na jakých základech lidová víra stavěla a jaké pověsti se o „nebezpečných“ sebevrazích šířily.

2.3 Lidové vnímání smrti

V lidovém povědomí, které bylo ovlivněno církevním učením, panovaly už od dob středověku jasné představy o správném počestném životě a dobré křesťanské smrti. Každý, kdo žil zhýralým a bezbožným životem, mohl být na onom světě po zásluze potrestán. Do 16. století se lidé soustředili výhradně na poslední okamžiky (biologické) smrti. Dostávalo se jim varování, že smrt je blízko, aby mohli odčinit své hříchy a učinit pokání.¹⁸ V českém prostředí se pozůstatky víry ve zvěstování smrti držely v pověrách ještě v 19. století, jak se dozvídáme z *Národopisných poznámek*: „Znamení, že někdo z rodiny umře, na to já věřím... Zdá se, že si sám sobě zub vytrhl a že krvácí při tem. Bůchne něco ve stavení lebo obraz spadne. Když si zaplétá vlasy a vypadne pramínek. Ukápne kapka krvi z nosa a nic víc.“¹⁹

Věřilo se i ve zjevování blízkých osob či zosobněné Smrti v podobě bílé paní, která pod pláštěm držela kosu, již ukázala „vyvolenému“ na znamení, že se jeho poslední hodinka blíží. „Správná smrt“ měla být kolektivní, lidé se měli sejít u postele umírajícího, kde se on vypořádával se svým životem a vyřizoval vše potřebné, aby se mohl odebrat na věčnost s klidem v duši. Na venkově tyto tradiční praktiky přetrvávaly hluboko do 19. století. „Dyž otec lebo matka umírá, zavolá vsecky k posteli, od nejstaršího do nejmladšího... A to jich napomíná, aby se dobře snašeli vespolek, aby se za něho [umírajícího] modlívali a dá jim požehnání... Potom ho obnášijú hromičkú, aby zlý moci neměly přístupu.“ Dočítáme se v *Národopisných poznámkách* z 19. století.²⁰

Být na smrt řádně připraven bylo zbožným přáním každého křesťana. Náhlá smrt vzbuzovala hrůzu. Každý, kdo žil nesprávný křesťanský život nebo zemřel za zvláštních okolností, mohl pro komunitu pozůstalých představovat hrozbu.²¹ Lidé věřili v možné návraty

¹⁸Více o vnímání smrti v období středověku in: ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. I., Doba ležících*, Praha, 2000. Nebo OHLER, Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*, 1. vyd., Jinočany, 2001.

¹⁹ŠEBESTOVÁ, Augusta, HUVAR, Michal, ed. *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*, Brumovice, 2001, str. 193.

²⁰Tamtéž: str. 194.

²¹Pro komunitu pozůstalých tak představovali nebezpečí zavraždění, ženy zemřelé při porodu, šestinedělky, nekrtěnátko nebo lidé, kteří zemřeli náhle za nevyjasněných okolností v důsledku nehody. Takoví mrtví byli obecně pokládáni za nebezpečné zemřelé a mohli být původci neštěstí.

zemřelých. Tato posmrtná „(ne)existence“ byla odvozována na základě toho, jak proběhl (pokud vůbec proběhl) „přechodový rituál“ mezi životem a smrtí.

2.4 Mors principium est - odlučovací rituály spojené se sebevrahovými těly

Sebevrah se stal vyhnancem z křesťanské obce par excellence. Jeho odpudivý čin mohl mít nedozírné následky. Provinil se proti tradičním principům. Zemřel předčasně, jeho čas určený k pobytu na zemi ještě nebyl naplněn. Za své zločiny proti Bohu i proti komunitě, jejíž byl součástí, musel být potrestán. Náhlým přerušením svého života naboural sebevrah tradiční svazky společenství. Přetrhání duchovních a příbuzenských vazeb bylo potřeba napravit a nastolit svazky nové jak mezi živými, tak mezi živými a mrtvými. Svým bezbožným skutkem si odepřel právo na poslední „přechodový rituál“ spjatý se smrtí a pohřbem počestného zemřelého. Tím se stal nejnebezpečnějším z mrtvých.

Zacházení se sebevrahovými těly je tradičně spojeno s mnoha lokálními zvyky a pověrami. V českém prostředí se o zvycích a pověrách souvisejících se strachem ze „samovraha“ dočítáme v četných dochovaných pověstech. Už etnologové na přelomu 19. a 20. století pátrali po „paměti českého lidu“ a podávali o nich zprávy do vlastivědných sborníků a etnologických časopisů.²² Základem pověr a pověstí byla víra v sebevrahovu bezectnost. Jako takový neměl právo na řádný křesťanský pohřeb, jenž patřil k největším poctám člověka jak raného, tak pozdního novověku.²³

V dobách raně novověkého křesťanství se věřilo v posvátnost hřbitovního prostoru. Hřbitov byl lůnem církve a jako takový byl určen pouze „dobrým křesťanům“. Smrt byla sdílená. Osamělé hroby či jejich náznaky probouzely strach, protože dávaly znamení o možném zlu, které se v nich ukrývá. Pouze lidé „prokletí“ a vyobcovaní z církve mohli být *imblocati* - nepohřbení. Neměli rušit klid zemřelých a nesměli být „na obtíž“.²⁴ Při vyobcování sebevraha ze společenstva živých a mrtvých ale nešlo pouze o křesťanskou morálku a o boj za zachování sakrální posvátnosti hřbitovního prostoru patřícího počestným zemřelým. Existovaly zde i jiné palčivější důvody. Sebevrah byl opředen tajemnem a způsob ritualizované manipulace s jeho tělem měl pro společenství zásadní význam, neboť na „správném zapuzení těla“ závisela posmrtná „(ne)existence“ každého sebevraha.

Důležité bylo už případné vynesení sebevraha z domu. Takový bezbožný člověk nemohl být vnesen jako řádný křesťan. Navíc mělo být rituálně zajištěno, že se duše nešťastníka nevrátí. Roku 1656 se oběsila „z navedení satanáše“ Maria Kurbell. Protože byla považována za bezbožnici, neboť svým „hrozným skutkem tělo i duši svou do věčného zatracení uvedla“, byl vnesen rozsudek, aby její „zoufalé tělo mrtvé, pod prahem dveří skrze díru vytáhnuté,

²²Příkladem můžou být články: WINTER, Zikmund: Svědectví mrtvého, in: *Český lid*, roč. 1, Praha, 1892, str. 155 - 160, nebo NERAD, František: O umírajících a mrtvých, in: *Český lid*, roč. IV, Praha, 1895, str. 536., nebo VISEK, J. B.: Pověry o oběšencích, in: *Český lid*, roč. XI, Praha 1902, str. 341.

²³Více o křesťanském pohřbu a rituálech s tím spojených in: DÜLMEN VAN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku I.*, Praha, 1999, str. 224 - 236.

²⁴ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. I., Doba ležících*, Praha, 2000. str. 84.

od Mistra na popravné místo vyvezeno bylo.²⁵ Dočítáme se v rozsudku odsouzené sebevražednice, jenž byl klasifikován jako zločin „ze zoufalství“.

I samotný rituál zbavení se těla měl svůj význam. Na místo pohřbení, respektive zahrabání, měl být sebevrah odvezen na káře nebo na „řebří“.²⁶ Sebevrazi byli zahrabáváni na křižovatkách cest, na hranicích katastrů, na polích (nejlépe na mezích), které byly obehnané trním, nebo pod hromadou kamení přímo na místě, kde skonali. Způsob manipulace s tělem většinou souvisel s mírou bezbožného chování za nešťastníkovy života a s jeho jednáním bezprostředně před smrtí. Tak se například roku 1797 muž jménem Josef oběsil na svátek svatého Josefa a ke všemu v hodině, kdy byla sloužena mše svatá. Zahrabán byl proto před „Smrtnou nedělí“ o 10 dní později na roli pod hromadu kamení po západu slunce.²⁷ V některých vesnicích bylo naopak zvykem zahrabávat sebevrahy pod okapy kostnice, aby déšť mohl smýt jejich smrtelný hřích.²⁸

Takový bezectný člověk, který svým skutkem pozbyl právo na spásu své duše, měl být rovnou zatracen. Musel být vyloučen nejen z komunity živých, ale i z komunity mrtvých, jinak na sebe obec svolávala Boží pomstu či neštěstí.²⁹ V českém prostředí se setkáváme i s případy, kdy se vesničané ve snaze uchránit svou obec před přírodní katastrofou, neúrodou či jiným neštěstím, snažili sebevraždu zatajit a potají zahrabat tělo na území jiné vesnice. Taková příhoda se údajně stala v obci Veselíčko. O jejím průběhu nás zpravuje *Záhorská kronika* takto: „[...] Usnesli se sousedé předejít budoucímu neštěstí své osady a rozhodli, že příští noci pochovají sebevraha na území osady vedlejší, nejbližší, tedy Tupce, bez ohledu na to, jakou pohromou v příštím roce bude Tupec stižen. Ale pověst již tehdy protekla světem okolím a Tupec v předtuše, jakým hrůzným darem miní jej Veselíčko naděliti, a poněvadž i oni tak minule učinili, mohou se nadíti oplátky po celé délce hranice hlídají. A v čiré noční tmě pozná bdělá stráž tlupu lidí s příšerným břemenem se blížící a hrozným varovným, zaklínavým a proklínavým hlasem dá najevo, že nepřijme hrůzný dar do svého obvodu.“³⁰

Kroniky a lidová vyprávění dochované z 19. století nás o podobných případech nezřídka zpravují. Zda ale k takovým případům opravdu docházelo, nebo se příběhy šířily pouze proto, aby odstrašily možné „bezbožníky“ od jejich konání, jen těžko zjistíme. Aniž bychom ověřovali platnost historek dochovaných z lidového prostředí, můžeme ale říci, že nám tyto příběhy dokládají víru, kterou lidé vyznávali, a nastiňují postoj, jež mělo obyvatelstvo k dobrovolné smrti.

²⁵HOLUBY, Jozef Ľudovít: Súdobý výrok pezinského senátu, vynesený r. 1656, d. 5. Julia, nad samo-vražednicou zo zúfalstva, in: *Český lid*, roč. 21, 1912, str. 339.

²⁶Článek 93 § 3 *Theresiana* nám dokládá povinnost vyvážet sebevraha „jako dobytče na káře“. Z *Národopisných poznámek* se dočítáme, že sebevraha odváželi „na řebří a nesli ho za humnama, nešli dědinú“, aby nepohoršovali živé a aby sebevrah nenalezl cestu zpět do vesnice. Srovnej: ŠEBESTOVÁ, Augusta; HUVAR, Michal; ed. *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*, Brumovice, 2001, str. 196.

²⁷JÍLEK-OBERPFCER, František: *Jak žili naši otcové: mezi písmáky pod Krkonošemi*, Vrchlabí, 1946.

²⁸NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, 1. vyd. Praha, 2004, str. 269.

²⁹DÜLMEN VAN, Richard: *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*, Praha, 2003, str. 75-77; pro české prostředí tyto pověry více rozvádí: NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, str. 310-311.

³⁰Veselíčtí zkusili během noci sebevraha zahrabat i v jiných osadách, kde ale drželi přes noc hlídky také. Až k ránu se jim podařilo zahrabat tělo na „Katově louce“ v osadě Staměřice. Srovnej: SKOPAL, Josef: Smolno, in: *Záhorská kronika: Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví*, roč. 8, Kroměříž, 1926, str. 48.

2.5 Hříšníci opředení legendami

Jak již bylo naznačeno, v představách lidí ještě v průběhu 19. století „život“ sebevraždou nekončil. Sebevrah patří k mrtvým, kteří jsou odsouzeni k bídě „existenci“ a nikdy nemohou proniknout do světa, jenž je „dobrým“ mrtvým určen. V evropské kultuře se setkáváme se dvěma typy posmrtných osudů „špatných“ sebevrahů:

1) Sebevrah se nemůže připojit k ostatním zemřelým a musí bloudit mezi světem mrtvých a živých;

2) nebo je sebevražda na onom světě potrestána, sebevrah je odsouzen k zatracení a jeho duše nenávratně skončí v pekle.³¹

Tyto „osudy“ se dále odráží při pohřbívání těl v lidových pověstech a pověrečných praktikách. Obec musela rituálně zapudit tělo, aby nehrozilo, že se vrátí jako revenant, bude strašit a způsobovat zlo živým.³² I přes veškerou snahu sebevraha řádně „zakouzlit“, stále existovala možnost návratu nenapravitelných hříšníků. V podobě přeludů, úzkostí a vyprávění živých tak revenantští sebevrazi zpravidla vypovídají o odchylkách od dobré křesťanské smrti a řádného života. Pro svou nepočetnou smrt jsou opředeni klubkem tajemství, záhad a pověstí. Příkladem může být pověst z 19. století o revenantském chlapci jménem Stilzel, vyprávěná dříve v šumavském německém pohraničí. Stilzel už za svého života prováděl „lumpárny“ a měl „pletky s ďáblem“. Poté, co spáchal sebevraždu, se stal revenantem, zjevoval se a strašil pocestné v šumavských lesích.³³ Jiná pověst z 19. století pak dokládá zjevování se zločinného sebevraha jako „černého muže“ na hradě Lipnice.³⁴

Způsob a praktiky zjevených sebevrahů většinou ukazují na skutky, které byly s jejich smrtí nebo hříšným životem spojeny, aby tak dávaly pamatovat na jejich zlovolné jednání. Sebevrah z Lipnice se ukazuje jako černý muž, protože si při útěku pomazal obličej uhelným mourem, a Stilzel skáče pocestným na záda stejným způsobem, jakým on sám přelstil ďábla.

³¹Více o klasifikaci osudů sebevrahů IN: VAN GENNEP, Arnold: *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Praha, 1997, str. 148 - 149.

³²Revenantni vstupují do světa živých většinou v případě, že byl narušen nebo vůbec neproběhl pohřební rituál. Více viz: SCHMITT, Jean-Claude: *Revenanti: živí a mrtví ve středověké společnosti*, Vyd. 1., Praha, 2002. K návratům zemřelých v českém prostředí NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, str. 292-318.

³³Stilzel byl malý chlapec, kterého v lese našel mlynář. Ten byl ale údajně spolčen s ďáblem, takže se od něj chlapec nemohl naučit nic dobrého a tropil samé lumpárny. Ďábel si jednou přišel pro mlynáře a chtěl si s sebou odnést i Stilzla. Ten mu ale unikl tím, že mu napsal tři křížky na záda. Chlapce se pak ujali vesničané a zaměstnali ho jako pasáka koní. Při práci ho ale omámil sám ďábel a malý Stilzel se pak nemohl dopočítat koní, protože opomněl toho, na kterém seděl. Ze vzteku pak uštvál koně a sám ukončil svůj život oběšením. V šumavských lesích pak strašil pocestné, kteří na něj jen pomysleli. Skočil jim na záda a bušil do nich, než s ním pocestný doběhl k prvnímu stavení, nebo zmizel s prvním kohoutím zakokrháním; více viz: *Stilzel, skřet šumavský*, Praha, 1997.

³⁴Tato pověst vypráví o pohůnkovi, který kvůli myšlence na bohatý lup zavraždil hradního pána i s jeho ženou. Aby nebyl poznán, začernal si obličej uhelným mourem a uprchl z hradu. Krátce po svém zločinu byl ale odhalen a dopaden. Byl nad ním vnesen rozsudek smrti oběšením, ale pohůnek se ve vězení zabil dřív, než nad ním kat mohl vykonat spravedlnost. Sebevrahova nevysvobozená duše se na hradě údajně zjevuje dodnes a hledá vysvobození z tohoto světa.

2.6 Magická moc sebevraha

Hodnoty i obrazy spojené s tělem sebevraha, které tato děsivá postava vyvolávala v sociální skupině, jež ho vyobcovala, přetrvávaly v myslích většiny lidí po dlouhá staletí a vyvolávaly strach. Tím však sebevrah dosáhl mezního postavení. Na jedné straně byl bezectnou osobou hodnou zatracení, které se lidé báli dotknout kvůli možné infámii snesené na jejich hlavy, na straně druhé jeho možné spolčení s ďáblem vyzývalo k lidovým a magickým praktikám, jež se mohly nebojácným osobám vyplatit. Společnost tak sebevraha vypuzovala, ale zároveň kolem něj utvářela posvátný kruh.

Magie, která byla praktikovaná v námi zkoumaném období (tedy od 16. do 19. století), byla zaměřena především na milostné vztahy a na ochranu nebo poškození dobytka (především krav a koní). K těmto lidovým praktikám se také velmi často užívalo předmětů, jež byly nějakým způsobem propojeny se sebevrahem. Magickou moc měly především ty předměty, jichž se sebevrah dotýkal v době blízké jeho smrti. V té době bylo už totiž pravděpodobné, že se v jeho přítomnosti nacházel ďábel, který mu našeptával. Pokud se někdo zmocnil předmětů „samovraha“, mohl si ďábla podmanit a ten mu pak musel sloužit.

Předmětů spojených se sebevrahy bylo užíváno především k tzv. kontagynózní (dotykové) a apotropajní (ochranné) magii. Objektem magického konání byl především dobytek, u něhož měly být posíleny jeho vlastnosti. Štěstí měla přinášet větev a obzvláště provaz, na kterém se sebevrah oběsil. Když pak na takovém provaze vedl sedlák krávu, draze ji prodal.³⁵ Podobné pověry byly možným důvodem, proč byl v případě sebevražedkyně z Velké Bíteše podřat strom, na němž se oběsila. Silnou moc měl i sebevrahův oděv. Dívka, která si ho zašila do svého oděvu, měla mít na večerní zábavě mnoho tanečníků. Šaty sebevrahů taky údajně sloužily katům a rasům k dalšímu výdělku. Před zahrabáním kati tělo vysvlékli a po kouskách pak prodávali šaty vesničanům, mezi nimiž se zpráva „o překupnictví“ rychle roznesla.³⁶

V první polovině 19. století je již viditelný osvícenským myšlením ovlivněný pohled na sebevraha - sekularizovaný a medikalizovaný. Znamky tradičního pohledu na sebevraha se pomalu, ale jistě vytratily. Zůstávají patrné převážně ve vesnickém prostředí, které je stále ještě vzdáleno přímé kontrole státu. Přestože se nám může zdát, že ve společenském prostředí napříč sociálními vrstvami je magická moc relikvií spojených se sebevrahovou smrtí ve 20. století již tabu, setkáváme se ještě v 30. letech 20. století v Čechách s případem, kdy se zpráva o sebevraždě továrního dělníka Karla Najmana roznesla v blízké vesnici, a než se k tělu dostali strážci zákona, ležel sebevrah pod stromem bez provazu, na němž se oběsil.³⁷

³⁵NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, str. 312.

³⁶Více o magické moci předmětů spojených se sebevrahy in: PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách*, in: *Magie a náboženství*, Uherské Hradiště, 1997, str. 49.-55. Nebo NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, str. 312 - 314.

³⁷O tomto případě zpravuje Alexandra Navrátilová. Srovnej: NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, str. 312.

2.6.1 Smolno - legendami opředená osada sebevrahů

Při procházení pramenů a kronik, které se dotýkají lidových představ o sebevrazích, jsem v *Záhorské kronice* narazila na legendami opředené místo, k němuž se váže několik působivých legend. Toto místo se nachází na severní Moravě nedaleko Oderských vrchů. Říkalo se mu Smolno a podle *Záhorské kroniky* to bývalo místo, které se později z neznámých důvodů nedostalo pod pera katastrálních zapisovatelů. Bylo vymazáno z map kartografů, nespadlo ani do jedno z okolních sousedících katastrů. Ze Smolna se tak stalo místo nikoho - bezejmenné, tajemné a nebezpečné.³⁸ Do začátku 15. století to bývala obydlená osada. Po roce 1406 ale nejsou patrné známky osídlení - respektive osídlení živými. Na místě, jež původně sloužilo k práci, nakonec zůstal malý kus země, v jehož středu stál hraniční kámen, který vymezoval styk tří panství, Lipníka, Veselíčka a Olomoucké kapituly. K území ležícímu hluboko v lesích, daleko od lidského osídlení, které se stalo hřbitovem bez náhrobků a křížů, se nikdo nehlásil. Od konce středověku se tam kromě hříšných provinilců začali zahrabávat i sebevrazi.³⁹

Bylo jen otázkou času, kdy se o pohřebišti začnou šířit legendy. Pro ilustraci uvedu legendu, která se váže k převážení těl sebevrahů „na Smolnou“. K převozu se údajně vázalo několik nepsaných pravidel. Tělo se muselo převážet po kratších úsecích a pouze v noci. V posledním dlouhém úseku před pohřebištem se nesmělo promluvit ani ohlédnout, „i kdyby se strašlivé hrůzy hnaly.“ Jinak by se „zvedl strašlivý vítr, stromy by přes cestu padaly a všeliké potvory, jimž oheň z tlamy sršel, by se blížily k povozu.“ Při převážení těl hříšníků se „na loukotě kol zavěšovaly všelící duchové, jen povoz zbrzdit a zastavit, doprovod roztrhat. A tak bylo třeba kladivem klepat na kola, na prsty držících se duchů, aby se povozu ulehčilo. Na místě samém, dojel-li povoz, ti dříve pohřbení vítali všemožnými strašidelnými orgiemi nového druhu. To až do té doby, než doprovod vykopal hrob a rýčem oddělil hlavu od těla. Do příchodu prvního přímého slunečního paprsku musela být zem srovnána a povoz s doprovodem pryč. Nestalo-li se tak, země se otevřela. Jen pološlenným koním se někdy podařilo doběhnout k lidem, aby u nich záhy zdechly.“

Pověry a legendy o sebevrazích, které se předávaly mezi venkovským lidem ještě v 19. století, nám ukazují, jak vnímaly sebevraždu venkovské vrstvy. Stát měl však od konce 18. století jiné představy. Snažil se sebevraha především desakralizovat, zamezit magickým praktikám a rituálnímu pohřbívání těl.

V následujících kapitolách se pokusím nastínit jak se tento „moderní“ diskurz „odkouzleného“ těla zrodil. Jakých oblastí „vědění“ se dotýkal, jakými opatřeními se stát snažil podporovat „odkouzlení“ sebevrahova těla a jak byla některá tato opatření užívaná a přijímaná v praxi.

³⁸SKOPAL, Josef: Smolno, in: *Záhorská kronika: Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví*, roč. 8, Kroměříž, 1926, str. 47 - 50.

³⁹Více o osadě Smolno například RICHTER, Jan: Smolno pověstí, legend a skutečnosti, *Kronika Velkého Újezda a okolí*, číslo 3, 2011, str. 2 - 10.

3 Mít moc nad životem i smrtí - sekularizace, medikalizace a dekriminlizace sebevraha v „moderním“ diskurzu

Od konce 15. století se v důsledku mnoha faktorů (objevné plavby, náboženský neklid, na síle nabývající osmanská hrozba a jiné další) mění obecný společenský světonázor.⁴⁰ Mění se i postoj ke „každodenním“ zvyklostem člověka a výjimkou není ani otázka přístupu k všudypřítomné smrti. *Hora Mortis* (hodina smrti) přestává mít výsadní postavení, varování před blížící se smrtí se vytrácí. Novověký člověk se musí naučit žít „s myšlenkou na smrt“, která mu je neustále na blízku. Na síle tak získává úzký vztah mezi šťastným životem a šťastnou smrtí.

Změna však neprobíhala pouze ve vnímání smrti. Od 18. století se výrazně mění i role státu. Novou váhu získává věda a především medicína. V následujících kapitolách se pokusím nastínit, jaké změny během 18. a 19. století probíhaly, a to jak z hlediska právní perspektivy, tak i z hlediska dopadů legislativních změn na obyvatelstvo.

3.1 Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege

Nástup Josefa II. na habsburský trůn můžeme považovat za zásadní zlom v postavení státu a zákona. Josef II. vydal v roce 1787 trestní zákoník, jenž byl ovlivněn mnoha osvícenskými spisy, především dílem Cesara Beccarii „O zločinech a trestech“ (1764). Český překlad zákoníku pořídil Josef Valentin Zlobický, rakouský právník a první profesor českého jazyka na vídeňské univerzitě.

Trestní právo prošlo díky novému zákoníku hned několika radikálními změnami. První bylo nepochybně zrušení trestu smrti v řádném řízení.⁴¹ Dále také vylučuje trestání podle volné úvahy soudců. Na rozdíl od *Theresiany* a všech starších zákoníků uplatňuje zásadu *nullum crimen sine lege a nulla poena sine lege*, tedy není zločinu bez zákona a není trestu bez zákona. Do té doby mohli soudci posuzovat případy na základě analogií s jinými řešenými případy či na základě svého vlastního uvážení.

Delikty se začaly řešit výhradně z občanského a sociálního hlediska. V zákoníku je kodifikována zásada úměrnosti mezi společenskou nebezpečností trestného činu a trestu. Stejně tak rozdíl mezi přestupkem a zločinem se posuzoval podle společenské nebezpečnosti. Josef II. také zavedl obecní soudní řád (1788), který ruší procesní pravidla *Theresiany*.

Nově se rodící postavení státu nám dokazuje i snaha o převýchovu pachatele, jenž se měl po odpykání trestu vrátit zpět k „normálnímu“ životu. *Zákoník o zločinech a trestech na ně* však umožňoval aplikovat velmi kruté tresty ve snaze o účinnost převýchovy delikventa.

Na legislativní úpravu trestního práva Josefa II. navazoval *Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích* (1803) vydaný v době vlády Františka II., který z velké části vychází z Josefovy novelizace trestního práva. Zásadní změnou oproti předešlému zákoníku je opětovná kodifikace trestu smrti, jehož aplikací ztrácel pachatel veškerá občanská práva, šlechtictví a

⁴⁰Zaměřeno na šílenství, ukazuje tento posun Michel Foucault; Srovnej FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství*, Praha, 1994. V otázce smrti ukazuje změnu postoje společnosti například Philippe Aries; Srovnej: ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. II. Zdivočelá smrt*, Praha, 2000.

⁴¹Trest smrti byl opět obnoven v roce 1795, a to v případě velezrady nebo pokusu o ní.

veškeré vojenské i akademické hodnosti. *Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích* platil až do roku 1852, kdy byl novelizován.

3.2 Právní postavení sebevraha v „moderní“ legislativě

Přestože trestní zákoník za Josefa II. znamenal zásadní zlom ve vnímání práva, v případě sebevrahů se natolik radikální proměna neudála. Sebevražda byla stále považována za trestný čin, nově byla však definována jako zločin „proti Bohu, státu a sobě samému“. Například v *Theresianě* stále zůstávala ještě zločinem výhradně spojeného s hříchem.

V posuzování podstaty zločinu je v Josefově řádu opět patrná jistá dualistická klasifikace. Stále rozlišujeme na jedné straně sebevraždu ze zoufalství a ze strachu před trestem (*conscientiae criminis*), na straně druhé sebevraždu z nerozumu, pomatení mysli nebo nemoci. Pozdější zákoník Františka II. dualismus v podstatě zachovává, užívá však odlišných pojmů: „příčetnost“ (sebevražda spáchaná za plného vědomí) a „nepříčetnost“ (čin z pomatení mysli). Tyto pojmy už dotvrzují jakousi „vyšší moc“ medicínského vědění.

V případě, že se sebevrahovi prokázal „zlý úmysl“, mělo být podle Josefova řádu tělo pohřbeno mimo hřbitov, bez doprovodu a okázalosti. Na rozdíl od *Theresiany* ale neobsahuje možnost pohřbít sebevraha podle tradičních místních zvyklostí obyvatel. Speciálně je postupováno v případě *conscientiae criminis*. V tomto případě mělo být jméno sebevraha spolu s výčtem jeho trestných činů, jichž se dopustil, přibito na šibenici. Josefův zákoník také neřeší problematiku jmění sebevraha. S velkou pravděpodobností tak mohlo zůstat v rukou rodiny či příbuzných, neboť Josefovým záměrem bylo potrestání viníka, nikoliv jeho rodiny či příbuzných.

Zásadní rozdíl mezi „tradičním“ a „moderním“ trestním řádem je v postihování pokusu o sebevraždu. Přestože oba řády pokus trestají, *Theresiana* pachatele uvěznjuje a jeho nápravu předává do rukou vrchnosti, Josefův řád naopak jeho nápravu svěřuje výhradně do rukou státních institucí (v zákoníku je uváděno vězení, v praxi však byli delikventi spíše zavíráni do blázince). Nad sebevrahem je nařízen přísný dohled v káznici. Navíc mu musí být vštěpována mravní výchova do doby, než „bude zjednána náprava“. Pokud ale delikvent projevil lítost nad svým konáním, mohl mu být snížen trest nebo mohl být zcela zproštěn obžaloby.

V 1. polovině 19. století se postoj k sebevrahům opět proměňuje. Jejich čin již není považován za tolik ohrožující občany státu. Proto je přesunut z kategorie trestných činů do kategorie těžké policejní přestupky. Sebevražda je signifikována jako „přestupek proti bezpečnosti života“. Přesto má být v případě prokázání sebevraždy vykonané v příčetném stavu pohřbeno tělo pochopy mimo hřbitov. Františkův zákoník daleko více než Josefův pracoval pokus o sebevraždu. V případě, že sebevrah od svého činu upustil z vlastní vůle, měl být pouze napomenut vrchností, ale v případě, že byl jeho čin násilně přerušen jinou osobou, musel být poslán do opatrování, aby byl „mravními a fyzickými prostředky donucen k rozumu a poznání povinnosti k Stvořiteli, vlasti a k sobě samému“.

Během padesáti let platnosti zákoníku bylo vydáno několik upravujících nařízeních. Ta se týkala především zdravotní policie a problematiky mrtvých těl. Dále řešila především vztah

duchovních k sebevrahům a místo jejich pohřbení.⁴²

Zásadním zlomem byl císařský patent vydaný 17. ledna 1850.⁴³ Ten rušil paragrafy článku VIII trestního zákoníku, jež upravovaly trestnost sebevraždy. Od té doby měla být všechna těla bez výjimky pohřbena „v tichosti“ na hřbitově. V podstatě se jednalo o první pokus dekriminalizace sebevraždy *de jure*. V případě pokusu o sebevraždu mělo být státem zajištěno ponaučení pachatele. Pokud byla pochybnost o zdravotní způsobilosti, měl být sebevrah umístěn do veřejného léčebného ústavu nebo mu muselo být zajištěno jiné bezpečné opatrování. Tento císařský patent však byl s velkou pravděpodobností bojkotován jak duchovními, tak obyvatelstvem. V roce 1857 byly vydány dva patenty, které opět povolovaly pohřby sebevrahů mimo hřbitov.⁴⁴ Definitivní dekriminalizace *de jure* proběhla až v roce 1873, kdy je opět uzákoněna platnost císařského patentu z roku 1850.

Pro srovnání právních norem v 18. a 19. století dotýkajících se sebevrahů jsem sestavila několik tabulek. První skupina se týká trestních zákoníků, druhá nařízení, která se týkají zacházení se sebevrahovými těly. Všechny jsou uvedeny v přílohách práce.⁴⁵

3.3 Výslechové protokoly, svědecké výpovědi

Trestní zákoníky měly od 18. století sestaveny katalogy otázek, jenž měly sloužit soudcům ku pomoci při vyšetřování. I směřování těchto otázek se v průběhu přetváření legislativy značně proměňovalo. V *Theresianě* i ve starší *Josephině* je cílem katalogů především zjistit, jaký život sebevrah vedl. *Theresiana* kladla důraz i na poslední okamžiky před smrtí - zda-li sebevrah činil pokání a nerouhal se před Bohem. V případě neúspěšného pokusu o sebevraždu *Theresiana* zmírňuje trest, pokud byla projevena lítost. Jak dokládá Daniela Tinková, byly ve výsledku procesu určující především odpovědi na náboženské otázky, které se týkaly například navštěvování bohoslužeb, dodržování zpovědi nebo vyjadřování pochybnosti o víře a Bohu.⁴⁶

Od konce 18. století se však dikce otázek značně mění. Nepochybně to souvisí i s proměnou vnímání zločinu, který se přesouvá z roviny zločinu „morálního“ (spojeného s hříchem) do roviny zločinu „občanského“ a „sociálního“. Tato proměna „transcendentálního“ systému hodnot změnila i dosavadní katalog otázek, které byly vyslychaným osobám kladeny. Na přelomu 18. a 19. století v protokolech častěji zaznamenáváme absenci otázek týkajících se víry, postoje k Bohu či náboženského života.

Ráda bych zde rozebrala postup, jaký byl při výsleších v 19. století dodržován, kdo býval zpravidla k výslechům předvolán a jaké otázky vyšetřující instance kladly. Jako příklad uvádím výslechové protokoly, které se dochovaly v případech několika sebevrahů z 1. poloviny 19. století na Liberecku.⁴⁷

⁴²O problematice mrtvých těl a zdravotní policie pojednávám více v kapitole 3.4. Problematika pohřbívání a s tím spojené legislativy viz kapitola 3.7.

⁴³Císařský patent ze 17. ledna 1850 ř. z. XVI. č. 24. ŠŤASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 10.

⁴⁴Více viz kapitola 3.7.

⁴⁵Trestní zákoníky upravují tabulky: 1, 2, 3; Pohřbívání pak tabulky 4, 5 a 6.

⁴⁶TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Vyd. 1. Praha, 2004, str. 246.

⁴⁷SOKA Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41; inv. č. 902, signatura 181, karton č. 114; inv. č. 1032, signatura 488, karton č. 213.

Na každém protokolu bylo uvedeno místo výslechu, soudní instance, pod níž případ spadal, a datum konání výslechu. Dále byl uveden předmět výslechu: jméno a bydliště vyslychané osoby a její vztah k sebevrahovi. U každého výslechu kromě vyšetřujícího komisaře museli být přítomni dva přísedící, kteří měli dohlížet na správný průběh výslechu. Ti své schválení výslechu stvrzovali podpisem pod příslušným textem. Protokol je uzavřen podpisem komisaře, přísedících a vyslychaného. V případě, že byla vyslychaná osoba negramotná, stvrzovala protokol třemi křížky. Všechny výslechové protokoly k určitému případu byly nakonec označeny inventárním číslem a datem.

Soudní protokol se ve všech případech dělí na dvě základní části: *acta generalis* a *acta specialis*. V prvních jsou zmíněny osobní údaje vyslychané osoby: jméno, věk, místo narození, náboženství, rodinný stav, počet a věk potomků. Nakonec je vyslychaný dotázán, zda-li byl už někdy v minulosti vyšetřován a ví-li, proč byl předvolán. *Acta specialis* se už týká samotného vyšetřování případu. Otázky se zpravidla zaměřují na popis psychického stavu sebevraha, zda byl veselý či smutný, jaké „řeči vedl“ a zda-li se někdy zmínil o svém úmyslu. Velmi často se komisaři doptávají na nejasnosti v případě protichůdných výpovědí některých svědků.

Pro příklad uvedu rozbor dvou soudních spisů. Jeden se týká případu Antona Kutschery, mladého třináctiletého chlapce, který spáchal sebevraždu v létě roku 1834. K osvětlení jeho případu byla předvolána téměř desítka osob, neboť v jeho případě panovalo podezření na sebevraždu „ze zlého úmyslu“. Druhým případem je smrt Andrease Danische, čtyřiapadesátiletého soukenického dělníka, který byl nakonec označen za melancholika.

Výslechové otázky si zaslouží v mnoha případech doslovnou citaci, především pro svou suggestivnost. V případě Antona Kutschery jsou výpovědi svědků velmi obsáhlé, často na několik stránek. Uvedu zde proto jen relevantní odpovědi. Pokud se vyšetřující soudce dozvěděl během výslechu nějaké nové informace, doptával se na ně i ostatních vyšetřovaných osob. Případ Antona Kutschery je specifický mezi ostatními také tím, že chlapcův otec byl pracovně na semilském panství a nebyl se synem v kontaktu. Neměl tak možnost se k synovu chování vyjádřit. Chlapec také v Liberci navštěvoval 2. třídu, jak bylo uvedeno ve výsleších.

První byl k výslechu předvolán Franz Joseph Seidel, v jehož bytě chlapec bydlel.

1. „Vyprávějte tu nešťastnou příhodu chlapce věrně, spolehlivě a pravdivě.“

„Anton Kutschera byl můj, jak se tak říká, strávník (*Kostgänger*), a spal pod střechou, kde jsem nechával zboží. [...] Před několika dny mi zmizelo několik stříbrných mincí a ještě nějaké věci, ale nemohl jsem určit, kdo to mohl udělat. Moje žena pojala podezření proti tomu chlapci a ptala se ho, zda-li o těch věcech něco neví. Chlapec se jí upřímně podíval do očí a aniž by se začervenal, řekl, že o těch věcech nic neví. [...] Později se v plížil do spací komory dělníka mého domácího, jehož jméno už si nepamatuji, a ukradl půl tuctu stříbrných. [...] Má paní pak chlapce vyplísnila. Chlapec ale stále popíral, že by něco provedl, a s rukou na srdci řekl: „Na mou duši, nic jsem Vám nevzal“. Protože se s tím žena nespokojila, poprosila dceru mého domácího, Amelii Bergmayer, aby šla nahoru do komory, kde má chlapec své věci a prohledala je, zda se tam odcizené věci nenachází, a ona tam našla hodně věcí. [...] Vysvětloval jsem pak s nevolí chlapci, že o tom budu muset zpravit pana ředitele a budu muset

o tom dát zprávu jeho otci. [...] Potom šel chlapec spát, aniž by odpověděl na moje přání na dobrou noc. Ostatně jsem si vlastně již dříve na tomto chlapci všiml, že je ve své podstatě lstivý a uzavřený a nelze mu zaručit žádnou dobrou budoucnost. Druhý den jsem brzy ráno odešel a po návratu jsem se dozvěděl o chlapcově smrti. [...] Pamatuji si ještě, že chlapec si jednou dovolil říci schovance mé ženy: „Já znám dva způsoby oběšení, a vím taky, jak se člověk probodne“. [...].“

2. *„Jak jinak chlapec činil?“*

„Byl jinak úslužný, pouze byl trochu pomalý. A jak už jsem řekl, měl náchylnost k uzavřenému temperamentu.“

3. *„Lhal chlapec vyjma již Vámi zmíněných případů?“*

„Mimo popření té krádeže nevím o žádných jeho lžích z jeho strany.“

4. *„Neměl chlapec sklony ke stísněnosti nebo trdomyslnosti?“*

„Ne, naopak byl veselý.“

5. *„Jaké četl chlapec knihy?“*

„Četl pouze knihy do školy a špatné knihy, protože špatně mluvil německy.“

6. *„Byly vám odcizeny ještě jiné věci, než které jste uvedl?“*

„Ano to je možné, ale s určitostí teď nevím přesně jaké.“

Tím výslech Franze Seidla skončil. Následně byla k výslechu předvolána jeho žena Sophie Seidel. Uvedu zde jen výpovědi, které předchází výslech doplňují, nebo jsou s ním v rozporu. Sophie Seidel byla u toho, když druhý ráno chlapce objevili. První otázka se týkala popisu nalezení těla a přivolání lékařské pomoci, proto ji na tomto místě neuvádím.

2. *„Váš manžel vypověděl, že vám byly odcizeny nějaké věci?“*

„Ano, to je pravda. [Sophie Seidel zde popisuje ukradené věci]. Chlapec je prý ukradl, protože chtěl nové boty. [...].“

3. *„Mluvil chlapec o jemu známých způsobech sebevraždy?“*

„Ne, pouze měl říct pokojské na dvorku, že v komoře, kde se stala ta smrtelná nehoda, našel nějaký provaz: „Ten provaz je dobrý k věšení, když se mi zachce.“ [...].“

4. *„Chcete ještě něco dodat?“*

„Pouze to, že byl vzpurný a zarputilý, což přece není pro chlapce v jeho věku obvyklé.“

Po Sophie Seidel byl vyslýchán doktor Alois König, který byl přivolán k chlapci, aby se pokusil o jeho záchranu. Ve výpovědi pouze uvedl, jak se k chlapci dostal (chlapec se totiž

zamkl ve své komoře), jak vypadalo místo nehody a tělo, a to, že chlapci už nemohl pomoci. Po doktoru Königovi byl předvolán policejní komisař a liberecký soukeník Franz Horn. Ten je povolán opět proto, aby popsal místo činu. Po komisaři Hornovi byl vyslýchán Josef Kraus. Ten byl ale dotázán pouze na to zda byly dveře chlapcovy komory opravdu zamčené. Dalším vyslýcháným byl domovník Karl Bergmayer.

„Jak se nehoda stala a jaký chlapec byl?“

„[...] Divím se, že se chlapec oběsil. Znal jsem ho a často jsem s ním žertoval. Byl často veselý a plný života.“

„Víte, zda chlapec četl knihy a jaké? Nebo zda se někdy vyjadřoval o tom, jak si člověk může násilím vzít život?“

„Nevím, které knihy četl. Nikdy se ale nevyjadřoval o násilné smrti. Jinak nic nevím.“

Další vyslýchanou byla Juliana Bergmayer, žena Karla Bergmayera.

„Co víte o násilné smrti chlapce, který se u vás v domě oběsil?“

„To, co vím je, že ke mně den před tím přišel tovaryš mého manžela a tvrdil, že mu byly odcizeny peníze. A pojal podezření proti chlapci Kutscherovi. Zadržela jsem tovaryše, aby cenu po chlapci nevymáhal násilím. Řekla jsem mu, že to sdělím jeho živitelce (Kostfrau) a že se situace vyřeší v klidu. Zda-li to mělo úspěch, nevím. Druhý den přišel ten samý tovaryš, že škvírou viděl, že chlapec u sebe v komoře visí. [...]“

„Byl chlapec živý a veselý?“ „Ne tak veselý a šťastný ze života jako ostatní chlapci.“

„Mluvil před Vámi někdy chlapec o násilné smrti?“ - To Julie Bergmayer popírá.

Následně byla vyslýchána dcera Karla a Juliany - Amelie Bergmayer, která měla prohledávat komoru Antona Kutschery.

„Sophie Seidel uvedla, že jste ve věcech chlapce našla některé kradené věci: Dva tucty perlových knoflíků, nějaké hedvábí, bílý bavlněný kapesník [...] Je to pravda?“

„Tyto věci jsem u chlapce neviděla.“

Dalším vyslýcháným byl Ottoman Kriz [Kříž], který byl Bergmayerovým tovaryšem a který také obvinil chlapce, že mu ukradl nějaké věci.

„Prý vám v domě vašeho zaměstnavatele Bergmayera oběšený chlapec Anton Kutschera ukradl nějaké věci? Vypovězte případ věrně a spolehlivě.“

„Je pravdou, že mi bylo ukradeno půl tuctu, zda on byl pachatel, to s jistotou nevím. Ale měl jsem pocit, že u něj vidím dózu, která mi patřila, a protože komoru, ve které spím, není

těžké otevřít, pojal jsem podezření, že to ukradl on. [...] Řekl jsem to paní mého mistra, ale neviděl jsem žádný úspěch.“

„Dále bylo poukázáno na to, že jste byl první, kdo spatřil toho nešťastného chlapce?“

„V ten samý den, kdy se stala ta událost, jsem si šel do své komory pro zástěru, [...], zatlačil jsem na dveře a škvírou ve dveřích jsem viděl chlapce Kutscheru, který měl nohy v klečící poloze, s provazem kolem krku [...] a zavolal jsem jeho živitelce.“

„Měl ve Vás chlapec důvěru, a co vám svěřoval?“

„Neměl jsem veskrze s tímto chlapcem žádné přátelství a sotva jednou jsem s ním lhostejně ze slušnosti promluvil.“

Další vyslychanou byla patnáctiletá Eleonora Neumann, která žila v domě jako schovanka Juliany Bergmayer. Vyslychaná byla především proto, aby objasnila záležitost s údajně ukradenými věcmi v Antonově komoře.

„Živitelka oběšeného chlapce Antona Kutschery řekla při své výpovědi, že jste ve věcech tohoto chlapce našla cizí předměty?“

„Sophie Seidel mě nepoprosila, abych prohledala věci toho oběšeného chlapce. O tom mluvila dcera Karla Bergmeyera Amelie.“

„Vyšlo najevo, že se tento chlapec před tebou vyjadřoval: Já znám dva druhy oběšení a vím, jak se člověk probodne.“

„Náhodou jsem stála s chlapcem před domem a přišla řeč na smrt a pak mi řekl: Já vím, jak jednoduše může člověk zemřít. Člověk si položí pouze provaz kolem krku, dvakrát ho otočí a je mrtví. To řekl tento chlapec ale jenom žertem.“

„Neviděla jsi, jak chlapec visel na tom provazu?“ - To dívka popírá.

Poslední byli k výsledku povolání dva sousedé Bergmayerových. Prvním byl ševcovský mistr Anton Jung, druhým dvaatřicetiletý obchodník Franz Karra. Oba znali chlapce málo. Hlavní otázkou u obou bylo, jak jím chlapec přišel. Zda-li byl veselý nebo smutný. Anton Jung odpověděl, že nezpozoroval ani jedno ani druhé. Franz Karra naopak shledával chlapce velmi „čiperným“. Ke své výpovědi nakonec dodal, že vždycky, když byl u něj v obchodě, vzorně zaplatil.

Nasnadě je mnoho otázek, které si můžeme v souvislosti s výsledovými protokoly pokládat. Co mohl komisař z odpovědí o chlapci vyvozovat? Mohli být manželé Seidelovi vůči chlapci zaujatí? Zajímavé je nepochybně, že si komisař jak u vyslychaných, tak i u lékařů ověřoval, zda tovaryš Kříž vypovídal o smrti chlapce pravdu. Pochyboval snad o chlapcově sebevraždě? Několikrát se i dotázal, zda byla komora opravdu zavřená zevnitř. Nakonec ale cizí zavinění vyloučil, a to i na základě lékařského posudku. Můžeme nepochybně diskutovat o možné

interpretaci či „znásilnění“ pramenů. Verifikovat naše dohady se zdá ale nemožné. Jisté je, že komisař měl pochybnosti o místě posledního spočinutí chlapcova těla. Případ byl předán i k posouzení vyšší instanci do Mladé Boleslavi. Tím se však případ neustále protahoval. Vzhledem k letnímu období byl nařízen předčasný pohřeb, který měl být dle příslušné platné normy proveden v tichosti a na hřbitově.⁴⁸

U případu Andrease Danische se komisař vyslýchaných dotazoval spíše na jeho psychický a fyzický stav. Andreas byl pětadesátiletý soukenický tovaryš, který stále chodil do práce a vychovával dvě děti. Během výslechů byl také vznesen dotaz, zda se Andreas modlival. S tímto dotazem jsem se ale v pramenech setkávala zřídka. Uvedu zde pouze část otázek z prvního výslechového protokolu, které se týkaly Danishova života a jeho chování.

První vyslýchanou byla švagrová Andrease Danische, čtyřiapadesátiletá Regina Danisch. I v tomto případě uvádím otázky pro jejich sugestivnost doslovně.

1. „Vyjádřil se Andreas někdy o tom, co by chtěl udělat?“
„Vím jen tolik, že syn Andrease Danische, Franz Danisch, jedenáctiletý chlapec, který spí u svého otce, se v mé přítomnosti vyjádřil, že mu otec předešlý den řekl: Dnes spolu budeme spát naposledy.“

2. „Byl Andreas smutný, nebo veselý?“
„Andreas byl většinou smutný a vzdychal pak a jednou se vyjádřil: kdyby jen bylo cesty z tohoto světa.“

3. „Potkalo Andrease nějaké neštěstí?“
„Vím jen tolik, že Andrease nepotkalo žádné mimořádné neštěstí kromě dřívějšího úmrtí jeho ženy, která byla po dlouhý čas nemocná, z čehož byl velmi skleslý.“

4. „Vydělával Andreas tolik, aby mohl dobře žít?“
„V poslední době vydělal denně velmi málo, neboť mu bylo již pětadesát let a on nemohl zastat žádnou těžkou práci [...]“

5. „Neoddával se dříve, nebo nyní pitkám?“
„Ne, dříve pil střídavě víno a v poslední době vůbec.“

6. „Modlil se ve Vaší přítomnosti a třeba se strachem?“
„Modlil se každý den u postele se svými dětmi, ale beze strachu.“

7. „Bědoval Andreas jinak o nebeských věcech?“
„Ne, Andreas mluvil velmi zřídka.“

⁴⁸Viz kapitola 3.7.

Později byla k výslechu předvolána jeho dcera Anna, která potvrdila výpověď Reginy Danisch. Pouze u otázky číslo 4 odpověděla, že si otec nestěžoval a že mu s výdělkem pomáhala. Syn vypověděl to samé a potvrdil, že se s ním otec noc před smrtí rozloučil, jak vypověděla Regina v první otázce. Danischovi spolupracovníci ho shodně označili za málomluvného, zarmouceného a „dokonce až melancholického“. Možné sklony k melancholii potvrdila i lékařská pitva. O místě pohřbu proto komisař dlouho neuvažoval. Byl nařízen pohřeb „v tichosti“ na hřbitově.

Přestože se můžeme snažit o interpretaci výše uvedených případů, zůstává otázkou, zda můžeme naše dohady verifikovat. Pokusím se o výčet některých zjistitelných „faktů“ a připojím i některá tvrzení, o jejichž pravdivosti bychom mohli diskutovat. Oba případy mají několik společných rysů. Za prvé: se jednalo o sebevraždu; za druhé: se oba případy staly roku 1834; za třetí: lékařské posudky byly zpracovány stejným lékařem - Aloisem Königem.

V případě Andree Danische velmi pravděpodobně pomohlo, že všichni vyslýchání odpovídali na otázky stejně. Ani jedna výpověď nezavdala možnost pochybností o jeho povahových rysech a chování. K rychlému vyřešení případu jistě přispělo, že jeho chování odpovídalo dobovým představám o povaze melancholika. A konečně lékařský posudek, který budeme podrobněji rozebírat níže, sklony k melancholii potvrdil. Naopak u Antona Kutschery si výpovědi občas protiřečily. Nebylo jasné, zda opravdu kradl a jaké řeči o „násilné smrti“ vlastně pronášel. K průtahům v případě nejspíše přispěl i chlapecův věk, bylo mu teprve třináct. V tomto věku měl být podle práva stále ještě trestně nepostihnutelný.⁴⁹ Přesto se ve spisu dohady o místě jeho pohřbení objevují. Mohly mít výslechové protokoly, ve kterých byl chlapec vylíčen od manželů Seidelových v nelichotivém světle, vliv na rozhodnutí o možném „trestním stíhání“ a místě pohřbení? Pochyboval z počátku vyšetřující komisař o dobrovolné smrti? Nevím, zda byl jeho věk i důvodem, proč nebylo provedeno vnitřní ohledání těla lékařem (v té době běžné). Lékař pouze v posudku vyloučil cizí zavinění na základě vnějšího ohledání těla. Do jaké míry však ovlivňovaly výsledky výslechů vyšetřující úřady a jakou měly při rozhodování váhu, je těžko zjistitelné.

Soudní spisy však neobsahovaly pouze výslechové protokoly a výsledky řízení. Součástí spisů týkajících se sebevrahů bylo od 19. století mnoho znaleckých posudků. Příkladem mohou být zprávy o ohledání místa činu nebo pitevní nálezy.⁵⁰ Mimo odborné posudky jsem našla i seznamy osobních věcí. V případě soukenického tovaryše Daniela Gotfrieda Richtra z roku 1803 bylo do spisu přiloženo i osvědčení „o pilnosti dělníka“. To bylo později bráno za polehčující okolnost, neboť dokazovalo spořádaný život sebevraha. V jeho spise jsem našla i předtištěný úmrtní protokol, do něhož se zaznamenávaly některé informace z *acta generalis* a informace týkající se dědictví a majetku.⁵¹ Domnívám se, že se ale od praxe předtištěných protokolů později upustilo. V pozdějších případech, které jsem našla, jsou již veškeré záznamy psané ručně.

⁴⁹Hranice trestní odpovědnosti stanovoval *Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích* (1803) na čtrnáctý rok života.

⁵⁰Více viz kapitola 3.4

⁵¹Úmrtní protokol jsem pro ukázkou uvedla v přílohách 4, 5 a 6.

3.4 Zdravotní policie a právní úprava soudních pitev v habsburské monarchii

Od 18. století se k případům sebevrahů začínají ve velké míře vyjadřovat i lékaři, jejichž hlavním úkolem bylo vyloučit cizí zavinění. Postupem času získávali také stále větší pravomoci v rozhodování o příčetném, či nepřičetném stavu sebevraha, a to především v důsledku stále rostoucí autority medicínského vědění a s tím spojeného vzrůstu významu patologické anatomie. Lékaři tak dostali do rukou nemalý vliv na rozhodnutí o způsobu zacházení se sebevrahovým tělem a o místě jeho posledního spočinutí. Zásadním předělem pro vstup lékařů na pole vyšetřování příčin sebevražd byla státem uzákoněná povinnost pitvy mrtvého, což se u obyvatelstva nesetkalo s příliš příznivým ohlasem. Mrtvé tělo člověka bylo pro mnoho obyvatel zatíženo pověrami a i křesťanská víra se snažila docílit toho, aby lidská schránka byla pohřbena neporušená. Anatomická pitva lidského těla se sice začala rozvíjet s příchodem renesance na přelomu 15. a 16. století, ale lékaři (respektive pomocníci lékařů pod jejich dohledem) pitvali spíše výjimečně a především za účelem poznání stavby lidského těla.⁵² Postupná medikalizace a snaha o sekularizaci společnosti a státu vedla i ke změně v přístupu k patologické anatomii. Reifikace (zvěčnění) pacienta i mrtvého těla v průběhu 18. a 19. století znamenala nový pohled na člověka. Na tělo přestalo být nahlíženo toliko z pohledu morálního a náboženského, ale daleko více jako na objekt, jenž měl sloužit zájmům státu. K tomuto účelu měla sloužit i pitva mrtvého těla.

První patent „o ohledání mrtvol“ byl vydán již v roce 1714. Týkal se však pouze měst a pitvy (respektive ohledání těla) měly být prováděny „za účelem péče o bezpečnost obyvatelstva“.⁵³ Dvorním dekretem z 1. srpna roku 1766 byla povinnost pitvy rozšířena i na území, kde se přímo nenacházel chirurg, lazebník nebo vojenský „ranhojič“. V takovém případě se měla pitvy ujmout „jiná schopná osoba“, která by byla schopná ohledat mrtvolu a vyloučit cizí zavinění.⁵⁴ Kvůli nepřesné definici a pravděpodobně často se vyskytujícím námitkám bylo později dekretem z roku 1790 upřesněno, že ohledání mrtvoly (v případě nepřítomnosti ranlékaře znamenalo pouze určení, zda byla smrt přirozená, či způsobená cizím zaviněním) náleží do rukou „úředníkům hospodářským“. Pokud se ani ti v oblasti nenachází, přecházela povinnost na rychtáře.⁵⁵ V 18. století stále ještě nebylo běžným zvykem, aby obvyklé pitvy prováděl městský lékař. Řezání do lidského těla a styk s krví byly ještě v 18. století vnímány jako nepočetné jednání.

Účel a charakter pitev a byrokratická správa s tím spojená zaznamenala ke konci 18. století značné změny. Patent o pitvání mrtvol vydaný Josefem II. měl už jiný účel než jen „pouhou“ bezpečnost obyvatelstva. Josef chtěl mít vývoj obyvatelstva co nejvíce pod svou kontrolou a racionalizací „pohledu na smrt“ vytěžit mnoho užitečného pro stát. Z pitevních zpráv mohl

⁵²Získání těla, které mohl lékař použít k veřejné demonstraci, nebylo vždy snadným úkolem. Lékaři se setkávali hlavně s odporem církevních představitelů. Přesto jsou známe i veřejné pitvy. Příkladem může být slavná knižně vydaná pitva Jana Jesseniuse. Srovnej: JESSENIUS Jan et al.: *Jan Jessenius z Jaseně: průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L.P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech*, 1. Vyd., Praha, 2004.

⁵³Patent ze dne 26. srpna 1714. ŠŤASTNÝ, Jaroslav. *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 3.

⁵⁴Dvorní dekret z 1. srpna 1766. Tamtéž: str. 3.

⁵⁵Guberniální dekret ze 4. března 1790. Tamtéž: str. 4.

získat cenné informace o mortalitě lidu, příčinách nemocí a stavu epidemií. Tento patent také zaváděl povinnost vytvářet úmrtní knihy (což platilo především pro města, ve kterých byla zavedena povinnost pitvání mrtvol), z nichž by měla být každý rok vyhotovena svodka, která se pošle krajským úřadům. Ty pak z došlých zpráv vyhotoví tabulky o stavu obyvatelstva, opatří je komentářem a dále je pošlou zemským úřadům, které z nich vytvoří závěrečné tabulky a zprávu o vývoji a stavu obyvatelstva pro celé habsburské soustátí.⁵⁶ Pověření ohledači mrtvol však museli být také vždy známi duchovním, aby nedocházelo k rozepřím a církve si tak ponechala vliv při rozhodování o manipulaci s tělem. O tom, že církve a duchovní proti pitvám mrtvol opakovaně vystupovali, svědčí i několik patentů konzistoře a dvorních reskriptů z 18. století. V nich se opakovaně nařizuje, aby kněží bez odporu povolili vykopání mrtvoly za účelem soudního ohledání. V opačném případě měl soud „násilí upotřebiti a odporující potrestati“.⁵⁷

V 1. polovině 19. století získávala už i v běžné praxi na důležitosti pitva soudní, která sloužila především k získání bližších znalostí o příčinách a způsobu smrti. To se týkalo i sebevrahů, jejichž skutek musel být vyšetřen před řádným soudem, aby mohlo být rozhodnuto o místě posledního spočinutí těla. Pitve sebevrahů se přímo týkalo guberniální nařízení z roku 1821, ve kterém se „na vědomost dává“, aby se do městských policejních zpráv zaznamenávaly i lékařské nálezy z pitvy o vyšetřených nebo domnělých příčinách sebevraždy.⁵⁸ Nepochybně bylo toto nařízení spojeno i s povinností výuky soudního lékařství na univerzitách v habsburském soustátí. Jak si ukážeme níže, byl tento dekret počátečním impulsem pro to, aby lékaři, respektive chirurgové či „ranlékaři“, získali rozhodující slovo v určení příčiny sebevraždy a místa uložení těla, což bylo následně uzákoněno dekretem roku 1830, jenž upravoval pohřbívání sebevrahů.

První státní výnos, který se týkal přesného popisu, jak má probíhat a co má přesně popisovat soudní pitva, jsem našla až z 28. ledna 1855. Tento výnos vydalo Ministerstvo vnitřních záležitostí a práv.⁵⁹ Zda byl podobný právní dokument státem vydán dříve, se mi bohužel nepodařilo dohledat. Nicméně v archivních záznamech z 1. poloviny 19. století, se kterými jsem se setkala, je podrobný popis ohledání těla lékařem již běžnou praxí.

3.5 Rozvoj patologické anatomie, soudního lékařství a duševní zdraví sebevrahů

„V medicíně musíme v anatomii provádět pitvy, ve fyziologii experimenty, musíme zkoumat choroby a ohledávat mrtvoly; to je trojí cesta, bez níž se neobejde žádný anatom, fyziolog ani lékař.“

⁵⁶Patent ze dne 21. února 1784. Stejně informace jsou uvedeny i v guberniálním dekretu z 15. března 1784. Tamtéž: str. 3 - 4.

⁵⁷To je uváděno již v roce 1727; následně znovu v dvorním reskriptu z 22. března 1765 a patentu z prosince 1768. Tamtéž: str. 63.

⁵⁸Guberniální nařízení ze dne 12. února 1821, číslo 1059. Tamtéž str. 4.

⁵⁹*Nařízení, vydané od ministerií záležitostí vnitřních a práv ze dne 28. ledna 1855 (ř. z. č. 26) jímžto se vydává předpis, jak se předsebráti má soudní pitva.* Toto nařízení obsahuje 134 §, v jejichž rámci se podrobně řeší vnitřní a vnější ohledání těla, nástroje, které je nutné k jednotlivým zákrokům použít, i postup řezů, kterými se otvírá tělo a jednotlivé orgány. ŠTÁSTNÝ, Jaroslav. *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 15 - 51.

(Marie François Xavier Bichat)

Účelem výše uvedených lékařských posudků, které sepisovali lékaři pro vyšetřující instance, bylo, aby lékař z patologických nálezů učinil závěr o psychickém stavu sebevraha. Než se dostaneme k rozboru konkrétních případů z lékařské praxe, je nutné si zodpovědět několik základních otázek. Z čeho nové medicínské vědění vycházelo? Díky jakým změnám se mohlo prosadit? Jak se v průběhu 18. a 19. století proměnila lékařská praxe a výuka lékařů? A jakou roli v daném procesu sehrál stát?

3.5.1 Nový přístup k tělu jako objektu poznání

Západní medicínské myšlení prošlo od 16. století výraznou proměnou, než se dostalo do stavu, kdy se ze stavu orgánů, tkání a nervů v mrtvém těle začaly běžně činit závěry o stavu organismu živého. Na následujících řádcích se proto pokusím ve stručnosti nastínit některé proměny a vlivy, jež ovlivnily myšlení lékařů, kteří se při své praxi setkávali s těly sebevrahů a posuzovali jejich duševní stav.

Od doby, kdy Andrea Vesalius (1514 - 1564) publikoval první poznatky o vnitřní stavbě lidského těla, se lékaři začali zabývat především makroskopickou anatomií. Zaměřovali se hlavně na srovnání chorobných známek u živých pacientů a na odhalení analogických příznaků, které nalézali při pitvách. Tento přístup dal vzniknout nové odnoži anatomie, a to anatomii patologické. Její kořeny sahají do 17. století a lze je spojit především se dvěma švýcarskými lékaři - Johannem Jacobem Wepferem (1620 - 1695) a Théophilem Bonetem (1620 - 1689).⁶⁰

Daleko výraznější osobností a hlavním tvůrcem moderního pojetí patologické anatomie je bezpochyby padovský profesor anatomie Giovanni Battista Morgagni (1682 - 1771), jemuž se podařilo prosadit názor, že patologické nálezy, které nacházíme při pitvách, nám mohou posloužit k pochopení fungování lidského organismu a příčin jeho nemocí. Začal totiž hledat příčiny chorob v jednotlivých orgánech mrtvých těl. Po uveřejnění spisu *De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis* roku 1761 začalo na jeho objevy navazovat mnoho lékařů z Paříže (Jean Nicolas Corvisart (1755 - 1821), Marie François Xavier Bichat (1771 - 1802)), Velké Británie (William (1718 - 1783) a John (1728 - 1793) Hunterovi, Matthew Baillie (1761 - 1823)), Vídně (Lorenz Biermayer (1778 - 1843), Karl Rokitansky (1804 - 1878)) a mnoha dalších zemí.⁶¹ Zkoumání chorob v orgánech (od dob Bichata pak v samotných tkáních) mrtvého těla bylo jednou z nutných podmínek pro změnu vnímání nemocí a určení jejich příčin. Pitva se tak stala klíčem k odhalení skrytých chorob a příčin smrti.

Další podmínkou byl obrat pozornosti od učených knih k pacientovi jako k objektu zkoumání specifických a individuálních projevů choroby. O to se velmi zasloužil Leidenský lékař Herman Boerhaave (1668 - 1738), který kladl důraz na systematické zapisování poznatků a důkladný záznam průběhu choroby a stavu pacientů. Tím se zjednodušilo pro-

⁶⁰PORTER, Roy: *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, 2. vyd., Praha, 2013, str. 296 - 298.

⁶¹HILL, Rolla B., ANDERSON, Robert E.: *The Recent History of the Autopsy*, *Archives of pathology & laboratory medicine*, 120 (2), College of American Pathologists, 1996, str. 704 - 705.

zkoumávání jednotlivých případů více lékaři a dané případy pak mohly sloužit jako studijní a odborný materiál. Právě Hermanu Boerhaavovi se připisuje nové pojetí výchovy budoucích lékařů, kterým se stala výuka klinická. Pacienti v nemocnicích (především z řad chudých obyvatel) se tak stali demonstračním materiálem, na němž si studenti mohli „vyzkoušet“ své nově nabyté poznatky. Sestavení chorobopisu konkrétního pacienta se později na některých univerzitách stalo i součástí závěrečné zkoušky. Boerhaavovy systematické učebnice a jeho vyzdvižení klinické výuky byly inspirativní pro mnoho profesorů a univerzit po celé Evropě.⁶²

3.5.2 Tělo jako součást praktické výuky lékařů

Získávat pro účely výuky mrtvá těla nebylo jednoduché. Univerzitním profesorům anatomie se většinou podařilo usmlouvat zisk těl popravených trestanců. Výuka pak probíhala povětšinou tak, že profesor anatomie přednášel o aktuálním průběhu pitvy a prosektor (člověk, který byl povolán provádět pitvy) současně demonstroval zákroky na připraveném těle. Anatomové si ale stále častěji stěžovali na nedostatek těl a nemožnost řádně vychovávat budoucí státní lékaře. Druhým problémem byl nedostatek osob, které by zemřely přirozenou smrtí (tedy sešlostí věkem nebo nemocí) a nedostatek těl dětských, na nichž by profesori mohli demonstrovat patologické změny vyskytující se v nemocném lidském organizmu. Například na pražské univerzitě se „přisun“ těl z pražských špitálů (a to i těl dětských) podařilo vyjednat Josefu Tadeáši Klinkoschovi (1734 - 1778) až na konci 60. let 18. století.⁶³ Klinkosch byl na pražské univerzitě také první, kdo umožnil pitvu lidského těla samotným studentům.

Jako učební pomůcka také stále častěji sloužily anatomické preparáty, které si profesori anatomie a fyziologie buď vytvářeli sami, nebo je skupovali z jiných částí Evropy. Začaly tak vznikat rozsáhlé anatomické sbírky, které měly sloužit jako pomůcka studentům i zájemcům z řad odborné veřejnosti. Pro laiky pak byly přístupné různé kabinety kuriozit, které měly sloužit především pro jejich pobavení. V českém prostředí se o rozšíření univerzitní sbírky zasloužil pražský rodák František Josef Du Toy (1722 - 1784), který byl jmenován roku 1750 prvním řádným profesorem pro obor anatomie a fyziologie. Sbírkou rozšířil o četné preparáty dovezené z Nizozemí. Na jeho práci navázal již jmenovaný Josef Tadeáš Klinkosch a později i nejznámější český anatom a fyziolog té doby Jiří Procháska (1749 - 1820).⁶⁴ Ve Vídni byl za největšího znalce a „ochránce“ preparátů na začátku 19. století považován Lorenz Biermayer.⁶⁵

Další učební pomůckou byly neustále se zdokonalující anatomické ilustrace, které od 17. století vytvářeli umělci stále častěji ve spolupráci s lékaři. Boerhaaveův žák Bernhard Siegfried Albinus (1697–1770) byl průkopníkem ve snaze zakreslit části lidského těla nikoliv pouze umělecky, ale především empiricky přesně na základně matematických měření více konkrétních těl, čímž měla vzniknout univerzální postava, která bude „zobrazovat pravdu“.

⁶²PORTER, Roy: *Dějiny medicíny: od starověku po současnost*, 2. vyd., Praha, 2013, str. 326.

⁶³HYRTL, Josef: *Gesichte der Anatomie an der Carl-Ferdinands-Universität in Prag*, Praha, 1841, str. 33 - 34.

⁶⁴STANĚK, Václav: *Základové pitvy (Anatomie), čili, Soustavný rozbor a popis těla lidského a jednotlivých jeho částek*, Praha, 1840, str. 13.

⁶⁵HILL, Rolla B., ANDERSON, Robert E.: The Recent History of the Autopsy, *Archives of pathology & laboratory medicine*, 120 (2), College of American Pathologists, 1996, str. 705.

Kresby, které vytvořil společně s kreslířem a mědirytcem Janem Wandelaarem, se staly velmi populární jak mezi vyučujícími anatomie, tak mezi četnými sochaři a malíři.⁶⁶ Rytiny a kresby si ale stále zachovávaly svůj umělecký ráz.⁶⁷ Anatomické ilustrace se stávaly stále častější součástí odborných lékařských publikací a tedy i výukovým materiálem. Velmi brzy na klasické anatomické kresby navázali i ilustrátoři, kteří ztvárňovali patologické nálezy.

Na ilustrace z konce 18. století navázaly anatomické prostorové (nejčastěji voskové či dřevěné) modely. Snaha o věrohodné ztvárnění reality se ještě prohloubila. Začaly například vznikat reálné modely lidské kostry či jednotlivé vnitřní orgány ve skutečné velikosti. Kolébkou trojrozměrných modelů byla italská univerzitní města. Známá jsou především díla malíře Ercola Lelliho, který své sochy sestavoval tak, že z mrtvých těl vysušoval svaly, které odléval do vosku a upínal je na kostry. Vznikaly tak vynikající reálné figuríny, které sloužily jak veřejnosti v anatomických kabinetech, tak budoucím lékařům pro lepší pochopení stavby lidského těla. Voskové figuríny, vytvořené podle pokynů italského profesora anatomie Paola Mascagniho, uchvátily císaře Josefa II. natolik, že nejznámější sochu ženy s otevřenou břišní dutinou (Venuše medicéjská) nechal zkopírovat pro vídeňské Josefinum.⁶⁸

Díky propojení všech výše uvedených „novinek“ v lékařské vědě a výuce (rozvoj patologické anatomie, klinická výuka budoucích lékařů, věrné obrazové ilustrace, prostorové modely a anatomické preparáty zavedené do výuky) nabrala medicína nový směr.

V 19. století se tak hnací silou medicínského vědění stalo důvěrné propojení mezi klinickým studiem pacientů a anatomickou pitvou. Toto velmi těsné spojení, jež je patrné až do dnešní doby, se mohlo uskutečnit především díky dvěma důležitým změnám, které vyvrcholily ve století předcházejícím. Za prvé se jednalo o nárůst počtu nemocnic a s tím spojený i vzrůst počtu lůžek, což vedlo ke koncentraci „studijního materiálu“. A za druhé došlo k prostoupení nového vědeckého ducha, který se objevil v důsledku působení prométheovské filosofie vědy Francise Bacona a Reného Descarta, i do oblasti medicíny.

Současně s proměnou medicínských poznatků se proměňoval i přístup státu k organizaci veřejného zdravotnictví i systém výuky na univerzitách. V následujících kapitolách ve stručnosti představím tuto proměnu, přičemž se zaměřím především na změny týkající se první poloviny 19. století.

3.5.3 Organizace zdravotní správy v habsburském soustátí a lékařská studia

Abychom mohli rozebrat konkrétní lékařské posudky týkající se zdravotního stavu sebevrahů, pokusím se níže stručně (a tedy částečně zjednodušeně) přiblížit fungování organizace zdravotní péče v habsburském soustátí a zároveň se pokusím nastínit, jaké znalosti a vzdělání mohl mít lékař, který pitvu sebevraha prakticky prováděl. Vzhledem k nalezeným pramenným záznamům se zaměřím především na období 1. poloviny 19. století, zbylé

⁶⁶CHUMCHALOVÁ, Magdaléna: Anatomická ilustrace 6. Ilustrovaná anatomie v 18. století, in: *Živa; Časopis pro popularizaci biologie*, 6, 2006, str. 285.

⁶⁷Příklady kreseb, které provedl Jan Wandelaar pro Bernahrda Albinuse, jsou k vidění v obrazových přílohách. Jedná se o kostru člověka a kostru pokrytou svaly: viz příloha 2 a 3.

⁶⁸CHUMCHALOVÁ, Magdaléna: Anatomická ilustrace 7. Vyobrazení na přelomu 18. a 19. století, in: *Živa; Časopis pro popularizaci biologie*, 1, 2007, str. 46.

záležitosti představím pouze okrajově.

Součástí reformy císařovny Marie Terezie byla i změna systému organizace zdravotní péče. Na této změně se nepodílel nikdo jiný než její osobní lékař a žák Boerhaaveův Gerhard van Swieten (1700 - 1772). Ten také zavedl funkci vídeňského protomedika, který měl dohlížet nad fungováním zdravotní péče v celém habsburském soustátí. Roku 1751 byla země rozdělena podle nového krajského systému. Čechy byly rozděleny do 16 krajů a tento systém vydržel až do roku 1850. Správu zdravotnictví jednotlivých zemí soustátí měl na starosti vždy zemský protomedikus, který byl odpovědný nejvyššímu protomedikovi vídeňskému. V čele jednotlivých krajů z hlediska zdravotní péče měli stát krajsí lékaři. V roce 1804 pro ně byly vydány dvorskou kanceláří speciální instrukce. Pro krajské ranlékaře byly vydány o čtyři roky později a v roce 1809 vyšly společně pod názvem *Instruktion für das gesammte Kreissanitätspersonal*.⁶⁹ Krajsí ranlékaři byli podřízeni krajským lékařům a ti zas krajským úřadům, tedy zpravidla laikům v medicínském oboru. Z toho také vyplývaly četné sváry.

Velký vliv na fungování zdravotnictví v zemi měla i univerzita. V průběhu 18. století však do výuky stále více zasahoval stát právě prostřednictvím zemských protomediků a hlavního protomedika vídeňského. V 18. století začala posilovat svůj význam zejména studia chirurgie, mimo jiné i v důsledku nových anatomických objevů. Ranlékaři byli totiž ještě na začátku 18. století považováni za pouhé řemeslníky, neboť neměli povinnost absolvovat lékařská studia. To se ale novým studijním řádem na konci 18. století změnilo. Dvorským dekretem z 28. června 1786 vešel v platnost nový studijní řád (tzv. josefinský) pro lékařství a ranlékařství a deklaroval mimo jiné povinnost ranlékařů absolvovat některé přednášky na univerzitě.⁷⁰ Ranlékařské studium bylo rozděleno na vyšší a nižší stupeň. Nižší trvalo dva roky, vyšší pět let. Městští a venkovští ranlékaři měli možnost studijního rychlokursu, který trval šest týdnů.

Jak již bylo řečeno, budou nás nejvíce zajímat úpravy studijních řádů, které se týkají 1. poloviny 19. století. Tyto úpravy proběhly ve třech vlnách: v roce 1804, 1810 a 1833, přičemž pro náš další výklad je nejdůležitější řád z roku 1810. Tento studijní řád vnesl do výuky řadu změn. Především se jedná o zavedení nových výukových oborů. Nově si studenti lékařství i ranlékařství (resp. chirurgie) měli projít úvodem do medicínsko-chirurgického studia, studiem soudního lékařství a zvěrolékařství. Pro lékaře byla povinně zavedena výuka očního lékařství a zdravotní policie a rozšířila se výuka chemie a chirurgie.⁷¹ Studium ranlékařství se přiblížilo daleko více studiu lékařství (např. rozšířením o přednášky z fyziologie, materia medica - tedy o nauku o léčebných prostředcích, nebo interního lékařství), i když stále zůstávalo dvouleté. V novém řádu byl také kladen daleko větší důraz na praktické ukázky, studenti měli sami provádět pitvy a chemické pokusy. Všechny mrtvolky na lékařských klinikách měly být dány k dispozici studentům (náklady s převážením mrtvol si ale stále musela hradit univerzita sama). To byla obrovská změna oproti předchozí praxi. K novému studijnímu řádu

⁶⁹HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a revolučních letech 1848-1849: příspěvky k dějinám zdravotnictví v letech 1830-1849*, Praha, 1965, str. 10.

⁷⁰HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a revolučních letech 1848-1849: příspěvky k dějinám zdravotnictví v letech 1830-1849*, Praha, 1965, str. 12.

⁷¹HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, ROZSÍVALOVÁ, Eva: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690-1848.*, Praha, 1. vyd., 1984, str. 108.

bylo během 23 let jeho platnosti doplněno jen několik dodatků. V roce 1811 bylo například dvorskou studijní komisí nařízeno, aby na každém medicínském učilišti v monarchii byl zřízen anatomicko-patologický kabinet.⁷²

Studijní plán pro studenty oboru lékařství, který stanovoval řád z roku 1810, byl rozložen do pěti let. Od roku 1810 se v prvním ročníku zimního semestru měl vyučovat krátký úvod do medicínsko-chirurgického studia, dále anatomie a speciální přírodověda. V letním semestru se pak jednalo o přednášky z anatomie, botaniky a opět ze speciální přírodovědy. 2. ročník zimního semestru navazoval přednáškami z vyšší anatomie a fyziologie a obecné chemie. V letním semestru se pokračovalo v přednáškách z vyšší anatomie a fyziologie a nově se přednášela oblast farmacie a veterinární chemie (Tierchemie). V zimním semestru 3. ročníku probíhal cyklus přednášek z obecné patologie, etiologie, semiotiky a ze všeobecné terapie, dále pak byla vyučována materia medica et chirurgica společně s dietetikou a naukou o receptech, další cyklus obsahoval přednášky z teoretické chirurgie (v té se skrývaly přednášky ze všeobecné a speciální patologie vnějších nemocí) a posledním vyučovaným předmětem bylo porodnictví. V letním semestru pokračovaly přednášky ze semestru předešlého, kromě přednášek z porodnictví, se přidala nauka o chirurgických obvazech a nástrojích a přednášky z očního lékařství. Zimní semestr 4. ročníku byl již ve znamení praktické činnosti - jednalo se o lékařsko-praktickou výuku a cvičení u lůžka a současně probíhaly přednášky ze speciální terapie vnitřních nemocí. V letním semestru se k již vyučovaným předmětům přidala výuka zvěrolékařství. V posledním roce studia se v obou semestrech pokračovalo ve speciální terapeutice i praktické výuce a cvičení z ročníku předcházejícího, v zimním semestru navíc přibyla výuka soudní medicíny, v letním probíhala výuka lékařské policie.⁷³

Ve studijním řádu z roku 1810 začínáme vidět dopady změn, které se objevovaly v medicínském myšlení v 18. století. Obrat ke klinické výuce a praktickému provádění pitev výrazně změnil pohled na tělo i nemoc. Skrze nově gradované lékaře, kteří své praxe provozovali po celém habsburském soustátí, pronikaly nově nabyté poznatky k pacientům a mohly pomalu ovlivňovat smýšlení lidí o nové lékařské vědě.

Lékařský řád, který navazoval na řád z roku 1810, byl vydán v roce 1833, ale mnoho nových změn oproti řádu předešlému nepřinášel. V platnosti zůstal až do revolučních let 1848/49.

3.5.4 Výuka a znalosti budoucích praktikujících lékařů na příkladu absolventa vídeňské univerzity, libereckého lékaře Aloise Königa

Dekretem z 3. listopadu roku 1808 bylo nařízeno, že v rakouském soustátí mohou praktikovat pouze ti lékaři, kteří budou promováni na některé z místních univerzit. Místo své praxe si ale mohli určit sami.⁷⁴ Do jaké míry opravdu měli lékaři možnost rozhodovat o místě své praxe, zůstává otevřenou otázkou. Stát tak mohl spoléhat na určitý soubor vědomostí, které

⁷²Tamtéž str. 110.

⁷³Tamtéž: str. 135 - 136.

⁷⁴HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a revolučních letech 1848-1849: příspěvky k dějinám zdravotnictví v letech 1830-1849*, Praha, 1965, str. 22.

budoucím lékařům předávaly univerzity, zároveň mohl garantovat určité minimum lékařské péče a měl zajištěnou následnou spolupráci lékařů s úřady.

Ráda bych nyní na příkladu libereckého doktora Aloise Königa ukázala, jaké znalosti mohl lékař praktikující mimo centrální oblasti monarchie mít, kde je získal a v jakých podmínkách praktikoval. Nakonec na konkrétních příkladech pitev sebevrahů nastíním aplikaci lékařských poznatků v praxi. Lékaře Aloise Königa jsem vybrala především ze dvou důvodů. Prvním je alespoň částečná dostupnost informací o jeho osobě v archivních pramenech, druhým důvodem je podpis jeho osoby pod významnou částí podrobných soudních nálezů z pitev sebevrahů, které jsem v archivních pramenech našla pro 1. polovinu 19. století.

Alois König se narodil v roce 1800 v Liberci jako syn soukenického tovaryše. V roce 1823 se rozhodl pro studium lékařství a v roce 1829 získal titul doktora medicíny na vídeňské univerzitě.⁷⁵ V době, kdy se Alois König vrátil zpět do Liberce, aby si zde mohl otevřít vlastní praxi, vycházelo v průměru na jednoho lékaře v monarchii kolem 27 500 pacientů. V Mladoboleslavském kraji, pod jehož správou Liberec spadal, praktikovalo na začátku třicátých let pouze 10 lékařů a na jednoho lékaře připadalo necelých 39 000 pacientů. Je nutné poznamenat, že lékaři se snažili usadit především ve velkých městech, kde byla pravděpodobnost slušnějšího výdělků vyšší. Například v roce 1834 bylo v Liberci přihlášení tři praktikující lékaři, dva lékaři praktikovali v nedalekém Frýdlantu a tři v Mladé Boleslavi.⁷⁶ Na ostatní města tak zbývali tři lékaři. Většinu obyvatel byla stálá zdravotní péče nedostupná nebo za ní museli jezdit dlouhou cestu.

Všichni liberečtí lékaři, kteří působili ve 30. letech v Liberci, získali medicínský grad ve Vídni. Ani Alois König nebyl výjimkou. V době jeho studentských let platil výše uvedený řád z roku 1810. Prošel tedy pětiletým studiem medicíny, kterému správně mělo předcházet tříleté studium filosofické. Zda filosofické studium absolvoval, mi není známo. Na lékařské fakultě musel König absolvovat přednášky z anatomie a fyziologie. Přednášky z nižší anatomie vedl profesor Michael Mayer. Nebyl nijak významným vyučujícím a údajně své místo získal z pouhé protekce díky stykům jeho otce s osobním lékařem Marie Terezie Antonem von Störckem.⁷⁷ Výuku fyziologie a vyšší anatomie absolvoval u budapeštského profesora Michaela von Lenhosska, který byl povolán do Vídně po odchodu Jiřího Procházky. Lenhosskovy výborné učebnice využívala ve 30. letech i fakulta pražská.⁷⁸ Lenhosska vystřídal po jeho návratu do Uher Joseph Julius Czermak, vynikající anatom, v jehož zájmu byla především anatomie srovnávací a patologická. Obecnou patologii a terapeutiku vyučoval profesor Carl Hartmann, patologickou anatomii Lorenz Biermayer, který byl známý především tím, že rozšířil a sepsal sbírku preparátů anatomického muzea. Z fakulty byl v roce 1828 propuštěn kvůli problémům s alkoholem a na jeho místo nastoupil Karl Rokitanský.⁷⁹ Botaniku a chemii vyučoval pro-

⁷⁵Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 911, signatura 193, karton č. 121.

⁷⁶HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a revolučních letech 1848-1849: příspěvky k dějinám zdravotnictví v letech 1830-1849*, Praha, 1965, str. 236.

⁷⁷PUSCHMANN, Theodor: *Die medicine in Wien während der letzten 100 Jahre*, Wien, 1884, str. 175.

⁷⁸HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, ROZSÍVALOVÁ, Eva: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690-1848.*, Praha, 1. vyd., 1984, str. 151.

⁷⁹PUSCHMANN, Theodor: *Die medicine in Wien während der letzten 100 Jahre*, Wien, 1884, str. 180.

fesor Joseph von Jacquin, známý především díky své učebnici chemie. Obecnou přírodovědu měl pod patronátem Johann Scherer. Klinikou medicínu, speciální patologii a terapeutiku vnitřních nemocí vyučoval profesor Johann Nepomuk von Raimann. Přednášky z chirurgie byly rozděleny na teoretické, ty přednášel nejprve Vincenc von Kern a od roku 1825 Fickelscherer, a praktické (klinické chirurgie), které König absolvoval u Josepha von Wattmanna. Oční lékařství přednášel ve Vídni profesor Anton Rosas, porodnictví profesor Horn a Johann Klein.⁸⁰ Soudní medicínu a zdravotní policii přednášel Joseph Bernt, který původně působil na univerzitě V Praze, kde se zasloužil o vylepšení fungování zdravotní policie. Ve Vídni vznikl pod jeho vedením sál pro soudnělékařské obdukcce - pozdější *Institut für gerichtliche Medicin Wien*.

3.6 Soudní lékařství a příčiny „zmatení ducha“ sebevrahů

Abychom mohli lépe pochopit dobové smýšlení o fungování lidského těla a s tím spojené představy o nebezpečí a příčinách „zmatení ducha“ u sebevrahů, zaměříme se především na vědění, které se studentům předávalo prostřednictvím přednášek a knih ze soudního lékařství, patologické anatomie a fyziologie. Jako základ nám poslouží učební texty Josepha Bernta, které používal při svých přednáškách na vídeňské univerzitě. Prvním textem je Berntova kniha *Systematisches Handbuch der Gerichtlichen Arzneikunde*, která poprvé vyšla ve Vídni roku 1813 a později v pěti dalších vydáních.⁸¹ Sloužila jako výukový text nejen Berntovým studentům, jako učebnici ji používali v upravených vydáních od roku 1813 až do roku 1848 na pražské fakultě pro výuku soudního lékařství profesori Nádherný, Krombholz, Rilke i Popel.⁸² Dále pak *Beyträge zur gerichtlichen Arzneikunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, které vycházely od roku 1818 do roku 1823. Celkem vyšlo šest svazků, při čemž kromě prvního z nich každý pojednává o případech sebevraždy. Na místech, která si žádají dovysvětlení o dobovém přístupu k fungování lidského těla, použijí učebnic fyziologie od Jiřího (Georga) Procházky.⁸³ Jiří Procházka opustil místo profesora fyziologie a vyšší anatomie na vídeňské univerzitě v roce 1819, tedy krátce před tím, než se na lékařská studia přihlásil Alois König. Na jeho místo nastoupil již jmenovaný Michael (Mihály) Lenhossék. Přestože byl přístup k fyziologii člověka u Lenhosséka daleko více empiricky zaměřen a odmítal Procházkův „naturfilosofický“ obraz člověka, můžeme se v jeho díle setkat s výraznými prvky „dynamického romantického vitalismu“.⁸⁴ Základní poznatky o funkcích lidského těla se u obou autorů výrazně neliší, proto použijí dostupnější práci Procházkovu, podle níž se učilo až do poloviny 30. let i na pražské lékařské fakultě.⁸⁵

⁸⁰Tamtéž: str. 169.

⁸¹Níže budu citovat ze třetího vydání, které vyšlo ve Vídni v roce 1828. BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde: Zum Gebrauche für Aerzte, Wundärzte, Rechtsgelehrte und zum Leitfaden bei öffentlichen Vorlesungen*, 3. vyd., Wien, 1828.

⁸²HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, ROZSÍVALOVÁ, Eva: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690-1848.*, Praha, 1. vyd., 1984, str. 169.

⁸³Jedná se publikace: PROCHÁZKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956, a PROCHÁZKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 2. část*, 1. vyd., Praha, 1971.

⁸⁴LESKY, Erna: *Die wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz, 1965, str. 94.

⁸⁵HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, ROZSÍVALOVÁ, Eva: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690-1848.*, Praha, 1. vyd., 1984, str. 151.

Joseph Bernt definoval sebevraždu jako „jednání, skrz které pojme člověk úmysl ukončit svůj život, aniž by ho k tomu vázaly jakékoliv povinnosti, stav nebo závazky jeho povolání.“⁸⁶ Lidé páchají sebevraždy „navzdory tomu, že člověk a všechna zvířata byla od svého vzniku vybavena přirozenou láskou k životu“.⁸⁷ Lásku k životu je spojena pevným poutem se „zákonem sebezáchovy“. Dle Procházky je tento zákon něčím „nevysvětlitelným a jakoby vepsaným do organizace nervové soustavy“.⁸⁸ Nervový systém byl na začátku 19. století stále ještě tajuplnou a neprobádanou oblastí. Byl svázán s nervovou silou a jeho hlavní činnost spočívala v pocíťování vnějšího podráždění skrz mozek. Na základě fyziologických poznatků měl každý člověk vlastní náladu nervové síly, na které závisel jeho temperament, jeho přirozená povaha a jeho charakter, a tato nálada nervové síly, ačkoli je podrobena mnoha změnám, se vždy projevuje jako vládnoucí.⁸⁹ Povaha lidského temperamentu, rozděleného na 4 základní typy - sangvinický, cholericý, flegmatický, melancholický - se dříve odvozovala z povahy tělesných šťáv. Haller na toto rozdělení sice navázal, rozdílnost temperamentu ale přičítal i pevným látkám v těle a jejich silám. Procházka redukoval počet temperamentů na dva - dráždivý a netečný, které mají velké množství „odstínů a stupňů“ a které závisí jak na „složení tekutých částí“, tak i „na složení, soudružnosti, organizaci, dráždivosti pevných částí“.⁹⁰ Základní temperament, s nímž se člověk rodí, může být podle Procházky ovlivněn dalšími faktory, a to stářím, potravou, pohlavím, způsobem života, zvykem, zákony a nemocemi. Nemoci, které neblaze ovlivňují temperament, mohou zapříčinit zmatení ducha a vést k sebevražednému jednání. Ne každá sebevražda je ale zapříčiněna pomatením duše.

Bernt rozdělil sebevraždu do několika kategorií. Předně se jedná o dělení na úmyslnou a tu, kterou způsobilo „zmatení ducha“ (*Geistesverwirrung*). Podle „úspěšnosti“ ji můžeme dělit na dokonanou (*constummatum*) a na pouhý pokus ji spáchat. Dokonanou sebevraždu lze dále dělit na náhlou (*repentinum*) a váhavou (*lentum*), přímou (*directum*) a nepřímou (*indirectum*).⁹¹

Hlavní otázkou stále zůstává, jak si lékaři vysvětlovali sebevraždu a s tím spojenou ztrátu sebezáchovy? Jaké důvody vedou k takovému jednání? A jak mohl lékař zjistit, jednalo-li se o sebevraždu z pomatení nebo z vlastní vůle člověka?

„Důvod, proč někteří páchají sebevraždu určitým způsobem a na vybraném místě“, píše Bernt, „místo aby čin dříve a snadněji spáchali skrz jiné prostředky, nebo na jiném místě, neleží ani tak v pružnosti atmosferického vzduchu, ale více v skrz náboženské cítění a blouznění získané pevné a předem dané ideji a úmluvě se sebou samým...“⁹² Nezřídka vede nešťastníky k určitému způsobu smrti instinkt, který souvisí s jejich temperamentem či zdravotním stavem: osoby trpící chronickým zánětem střev, hypochondrici a hysterici volí nejčastěji utonutí. „Plnokrevnost“ (*Vollblütigkeit*) úzkostlivých je naopak vede k oběšení nebo podřezání hrdla na tmavém místě. Někteří dospívající mladiství (chlapci i dívky) a kretění

⁸⁶BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde*, Wien, 1828, str. 336.

⁸⁷Tamtéž str. 336 - 337.

⁸⁸PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956, str. 93.

⁸⁹PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956, str. 98.

⁹⁰Tamtéž str. 72.

⁹¹BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde*, Wien, 1828, str. 337.

⁹²Tamtéž str. 338.

(*Cretinen*) mají „nevysvětlitelnou neutuchající a skrz žádný trest zkrotitelnou touhu po světle a ohni a často jsou hnáni ke smrti v plamenech“.⁹³ „Mnozí odsouzení zločinci, vězni, vztěkávi (*tollsüchtig*), zuřiví, šílení, zoufalí a lidé pohroužení do hluboké truchlivosti“ volí libovolný způsob smrti, který se jim naskytne jako první.⁹⁴ Ti sebevrazi, kteří mají silné nutkání připravit se o život, si smrt navíc „pojišťují“ - například při utonutí si na sebe přivážou kameny, při oběšení pomažou provaz mýdlem nebo k již zvolenému způsobu užijí ještě jedu.

Lékařské spisy na začátku 19. století předpokládaly, že k sebevražednému jednání vedou jednak přirozené sklony (*Neigung, dispositio*), jednak určité vnitřní nebo vnější podněty. Tento souhrn sklonů a podnětů byl v zásadě dvojího druhu. Na jedné straně se jednalo o příčiny dobovou literaturou označované jako morální či mravní (dnes bychom použili spíše výrazů psychické či psychologické), které vycházejí z různých vášní nebo hnutí mysli, a příčiny fyzické. Stupeň „morální zkaženosti“ měl posuzovat především soudce, ovšem posouzení fyzických příčin sebevraždy mělo ležet výhradně v rukou znalců soudního lékařství. Bernt ovšem poznamenává, že i přes hlavní úlohu soudců v případech morálního selhání, by měl být k vyšetřování přizván lékař, neboť může přinést nové světlo v nejasných situacích.⁹⁵

Mezi morální příčiny sebevraždy, které pramení z neřesti, prostopášnosti a zoufalství, spadá například nešťastná láska, hněv, ctižádost, touha po slávě či pomstě, nespokojenost s vlastním životním údělem, strach z trestu, potupy nebo bídy, těžká práce a čtení příliš filosofických knih. Výslechové protokoly ukazují, že vyšetřovatelé směřují otázky tak, aby mohli potvrdit, či vyloučit „mravní podstatu“ sebevražedného jednání. U Antona Kutschery se setkáváme s otázkami, jestli byl chlapec veselý, nebo smutný, jaké knihy četl, zda měl sklony k stísněnosti nebo trudomyslnosti.⁹⁶ U zjišťování důvodu, proč spáchala sebevraždu devatenáctiletá Karolína Elgar (případ se stal v roce 1831) se komisař vyptával, jaké byly vztahy v Karolínině rodině, jaká byla povaha její mysli a zda nebylo na jejím chování něco podezřelého. Se stejným druhem otázek se setkáváme u výslechových protokolů Apoleny Patzelt, vdovy po soukenickém tovaryši, která po smrti manžela zchudla a „upadla do trudomyslnosti“.⁹⁷ V případě smrti Andree Danische se vyšetřující inspektor dotazuje, zda Andree nepotkalo nějaké neštěstí, jestli si vydělával dostatek peněz, aby mohl dobře žít, zda se řádně modlil a jestli se neoddával pitkám.⁹⁸ Obzvláště onanie, chtíč, chlípnost, opilství a marnotratnost jsou známky neřestného chování. Při ohledávání místa činu a těla sebevraha, který se oběsil, se v protokolech neopomíjí zmínit stav oběšencova pohlavního orgánu. Například u Fridricha Demutha, který se v roce oběsil z melancholie, komisař podotýká, že pohlaví sebevraha bylo bez známek činnosti.⁹⁹ Josef Bernt ve svých *Beyträgungen* popisuje případ

⁹³Tamtéž str. 338.

⁹⁴Tamtéž str. 339.

⁹⁵Tamtéž str. 344.

⁹⁶Viz kapitola 3.3, Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41.

⁹⁷Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 114.

⁹⁸Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41.

⁹⁹Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41.

čtrnáctiletého chlapce, který se oběsil v roce 1823. Při ohledání mrtvolky „na košili ani pohlaví nebyly nalezeny stopy vystoupivší tekutiny“.¹⁰⁰ U případu zadrženého muže, kterému hrozil vysoký trest a který se později ve své cele oběsil, uvádí Bernt, že stopy semene na pohlavním orgánu patrné byly. Nicméně při bližším vnitřním ohledání mrtvolky našel lékař i fyzické příznaky, které mohly zapříčinit pomatení ducha.¹⁰¹ Onanie představovala velkou hrozbu pro mladé lidi, především pro dospívající chlapce. V roce 1881 ji nalézáme v Masarykově sebevraždě jako jednu z nejsilnějších nepřímých příčin sebevražedného jednání a ani v českém překladu z roku 1926 o ní poznámka nechybí.¹⁰² Ani u Bernta ani u Masaryka se ale nejednalo o příčinu, která byla způsobena fyzickou změnou, ale o problém „morálního“ charakteru, který mohl vyvolávat nebezpečná „hnutí mysli“.

Nicméně hranice mezi morálními a fyzickými důvody nebyly nikdy ostré. Proto například hněv, který Bernt řadí do příčin morálních, mohl způsobit některé fyzické reakce, jako je vylití žluči do žaludku, které nepříznivě působí na mozek. Nebo naopak mohly být hněv a agrese vyvolány důsledkem nějaké fyzické změny v těle, například silnou bolestí v případě zánětu střev.¹⁰³

Z lékařského hlediska jsou daleko poutavější příčiny fyzické, neboť ty byly rozeznatelné díky důkladné pitvě. Nalezení takových příčin v sebevraždě těle, mohlo zachránit rodinu od potupných trestů, jakým bylo například pohřbení těla mimo hřbitovní půdu. Tělesné dispozice a fyzické změny způsobené nemocí nemohl člověk ovlivnit a nespáchal tedy čin se zlým úmyslem.

Fyzické příčiny sebevražedného jednání lze rozdělit na vnitřní a vnější. Mezi vnější příčiny patřily změny vzduchu (především „jeho elasticity“), dále teplota a množství a kvalita přijímaných potravin a nápojů. Naopak vnitřní tělesné proměny mohly způsobit rychlé nebo neobvyklé patologické jevy. Tyto chorobné jevy ovlivňují přímo, nebo nepřímo činnost nervového systému, narušují a dráždí jeho uspořádání a tím neblaze působí na mozek a zdraví člověka. Zdraví bylo fyziology definováno jako schopnost člověka vykonávat činnost, která ho naplňuje a která souzní s jeho stářím, temperamentem i způsobem života. Předpokladem zdraví byl určitý poměr mezi „podněty a reakcemi“ a tento poměr závisel na „složení, organizaci a silách tekutých i pevných částí“.¹⁰⁴ U každého člověka měl být tento poměr složení a organizace unikátní, a proto každá osoba měla své vlastní zdraví, které vyžaduje individuální péči. Ve chvíli, kdy byl tento poměr sil narušen, mohlo docházet prostřednictvím změn v těle ke změnám na duši. Za nejdůležitější funkce bylo považováno dýchání, oběh krve a činnost nervů. Výživa a vyměšování byly považovány za druhotnou, ale nezbytnou součást života.

V nervovém systému bylo uloženo místo, jež se nazývalo všeobecným sensoriem (*sensorium commune*). V tomto místě se podle soudobých fyziologických poznatků měla sbíhat všechna vnější podráždění a zároveň se z něj mělo šířit podráždění vnitřní do všech částí

¹⁰⁰BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 6, 1. vyd., Wien, 1823, str. 113.

¹⁰¹Tamtéž str. 115 - 116.

¹⁰²MASARYK, Tomáš Garrigue: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, 2. vyd., Praha, 1926, str. 86-87.

¹⁰³BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneykunde*, Wien, 1828, str. 344.

¹⁰⁴PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956, str. 72.

lidského těla. Celá tato činnost je řízena dle zákona sebezáchovy. Procháska rozděloval sensorium na duševní, ve kterém se podráždění odráželo s vědomím duše, a sensorium tělesné.¹⁰⁵ Toto rozdělení je především proto, že mnoho činností v lidském těle probíhá bez „vědomí duše“ a tyto činnosti jsou na existenci duše zcela nezávislé.

Sídlem duševního sensoria byl pouze mozek, kdežto sensorium tělesné sídlilo i v míše a jiných oblastech nervového systému. V případě, že se duševní sensorium nachází ve zdravém stavu, je věrné zákonu sebezáchovy. Ve chvíli, kdy tělo napadne nemoc, je postiženo stářím nebo trpí „úbytkem života“, přestává sensorium správně pracovat a vyvolává patologické jevy. Správná činnost sensoria měla tedy pro běh života stěžejní roli a byla zdrojem lidského instinktu. Funkcí duševního sensoria bylo utváření vnitřních smyslů a tyto smysly zase utvářely lidské myšlení a vědomí, k čemuž jim podle Procházky dopomáhá duševní síla (nebo jednodušeji duše).¹⁰⁶ Jak organizace mozku a činnost duševního sensoria, tak duševní síla měly zásadní vliv na utváření myšlení. Jakékoliv narušení síly nebo organizace mozku se mohlo odrazit v duševním zdraví člověka. Na činnost mozku ale nepřímo působí i jiné faktory, které souvisí s ostatními funkcemi těla (krevní oběh, dýchání, zažívání atd.), jejichž poškození může mít na činnost sensoria také špatné účinky.

Příčiny narušení nebo selhání funkce duševního sensoria mohly být podle soudobého lékařského vědění odhalitelné pitvou. Anatomicí patologové stále častěji stáli proti názoru fyziologů a jejich pojetí duševních sil a vymezovali se proti jakékoliv spekulaci, že by na porušení rozumu mohly působit empiricky nezjistitelné a nedokazatelné síly. Veškerá narušení šla zjistit důkladným ohledáním těl.¹⁰⁷

V nauce soudního lékařství existoval konsensus na tom, že pro narušenou činnost duševních orgánů lze vypátrat disponující příčiny. Tyto příčiny jsou buď přímé, anebo nepřímé. Přímé příčiny narušují činnost mozku, kde je hlavní sídlo všeobecného sensoria. Patologické jevy, které toto narušení nebo dráždění dokazují, nalézali soudní znalci ve čtyřech hlavních oblastech: lebce, mozkové pleně, dutině lební a samotném mozku. Patologické jevy byly vždy spojené s odchýlením od přirozené formy. Jednalo se například o změnu tvaru, nerovnoměrné rozdělení hmoty, změna tvrdosti a pevnosti, proměna velikosti či přítomnost cizích pevných nebo tekutých látek.

Lebka sebevrahů, kteří svůj čin spáchali v důsledku zmatení ducha, mohla být nadměrně zvětšená, nebo naopak výrazně zúžená. Duševní pomatení naznačovala i příliš tenká, tlustá nebo lehce nalomená lebeční kost. Jasným důkazem bylo křivé postavení kostí, kostní výrůstky ve spodině lebeční (někdy také označované jako lební báze) a především příliš dlouhé nebo špičaté výrůstky v tureckém sedle na klínové kosti.¹⁰⁸

Patologické jevy mohla stejně tak prokazovat i mozková plena. Ta mohla být buď příliš

¹⁰⁵PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956, str. 105.

¹⁰⁶Tamtéž str. 129.

¹⁰⁷BIERMAYER, Lorenz: *Das kais. kön. pathologische Musaeum im allgemeinen Krankenhause zu Wien*, 1, vyd., Wien, 1828, str. 4-5.

¹⁰⁸Turecké sedlo (*sella turcica*) je prohlubeň v klínové kosti. Svým tvarem připomíná jezdecké sedlo a odtud dostala také svůj název. Ve starší anatomické literatuře se setkáme i s výrazem koňské sedlo. V tureckém sedle je uložen podvěsek mozkový (hypofýza), centrální endokrinní žláza lidského těla. Anatomové 19. století si uvědomovali význam endokrinních žláz, přestože plně neznaly jejich funkci. To je pravděpodobně i důvod, proč umísťovali příčinu nevysvětlitelných a nepochopitelných procesů právě do ne zcela známých oblastí.

uvolněná, řídká nebo tlustá a jevila známky příliš tvrdého spojení s lebkou, či příliš slabého spojení s mozkovým povrchem.¹⁰⁹ Stejně tak mohl narušit fungování mozkové pleny chybný oběh krve. Puzení k sebevraždě mohlo způsobit ucpání cév polypy, záněty a vodnatelnost mozkové pleny.

Stejně tak mohl lékař při pitvě objevit chorobné známky v lební dutině. Narušení dobrého fungování mozku mohly způsobit především různé tekutiny, které se v ní a v lební spodině usazovaly a nabývaly různé viskozity, barvy i vůně. Mohlo se jednat o čiré, s krví nebo hnisem smíchané krevní sérum, syrovátku, samotný hnis nebo rosolu podobnou tekutinu, která svým působením a zápachem dráždila činnost mozku.¹¹⁰

Poslední přímé příčiny narušení fungování duševního sensoria spatřovali lékaři v samotném mozku, a to především jevil-li známky zánětlivého onemocnění nebo se na něm vyskytovala „rozhlodaná“ nebo jinak narušená místa. Stejně tak pokud byl mozek příliš velký, jeho hmota (*Substanz*) kašovitá nebo měkká nebo se na jeho povrchu vyskytovaly nádory, které vyplňovaly mozkovou komoru.¹¹¹ Narušení způsobovala i další endokrinní žláza mozku - mozková šišinka (epifýza). Ta vyvolávala sebevražedné sklony, byla-li příliš velká nebo malá, ztvrdlá nebo pokud byla naplněná pískem.¹¹²

Nemoci ducha mohou přivodit i příčiny nepřímé, které na jeho činnost a tedy i funkci mozku působí díky propojení jednotlivých částí lidského těla, které spolu tvoří jednotný a dokonalý celek. Jedná se o chorobné jevy způsobené poruchami přijímání potravy, změnami v oblasti hrudníku, dýchacích cest a břicha, poruchami oběhu krve nebo neutuchajícím působením bolestí.

Jednou příčinou byla porucha střev a trávicího systému. Narušení mohl způsobit cizí předmět ve střevech nebo červy, přílišné zúžení střev, zanícení, změna jejich polohy nebo zácpa. V břišní dutině mohlo dojít také k zatvrdnutí žláz nebo k přítomnosti „bublin“ v útrokách. Velmi nebezpečné pro činnost sensoria je naplnění žaludku žlučí. Neblaze působí příliš velká nebo příliš malá játra a slezina, které navíc mohou být zanícené nebo naplněné hnisavou kašovitou hmotou. K sebevražednému jednání napomáhá i přítomnost žlučových, ledvinových a močových kamenů.

Další nepřímou příčinou zmatení ducha mohla být inhibice dýchacích cest a krevního oběhu. Tu mohl způsobit několik faktorů: 1) Přítomnost polypů v hrtanu nebo průdušnici; 2) narušení plic přílišnou krevnatostí, jejich zánětem, zanícením, přítomností vody nebo tuku v plicích, srůsty pohrudnice; 3) vodnatost osrdečníku, zánět srdce, jeho srůst s osrdečníkem, potažení srdce „falešnou“ kůží, srůsty srdečních komor, různé osifikace v oblasti hrudníku, naplnění oblasti předního mezihrudí (mediastinum) tukem, hnisem, nebo lymfou; 4) naplnění střev nebo žaludku vzduchem, ztvrdnutí nebo přílišné zvětšení vnitřností a akumulace tuku nebo vody v dutině břišní.¹¹³

Za poslední příčinu narušení ducha, která mohla vést k sebevraždě, považoval Bernt velké

¹⁰⁹BERNT, Josphe: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde*, Wien, 1828, str. 355-356.

¹¹⁰Tamtéž str. 356.

¹¹¹Tamtéž str. 356.

¹¹²Jedná se o mozkový písek (*acervulus cerebri*), u něhož současná anatomie tvrdí, že se objevuje postupně s přibývajícím věkem. Jedná se o drobná tělíska, která jsou tvořena hydroxyapatitem a uhličitánem vápenatým.

¹¹³BERNT, Josphe: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde*, Wien, 1828, str. 358.

bolesti, které mohly být způsobeny kolikou, dnou nebo jinými vážnými zraněními, záněty a nemocemi.¹¹⁴

Bernt utvořil velmi komplexní seznam veškerých možných fyzických změn, jež mohl lékař při soudní obdukcí sebevrahova těla nalézt a které více či méně dokazovaly narušení funkce duševního sensoria a s tím spojeného pudu sebezáchovy. V případě, že lékař takové příznaky našel, mohl konstatovat, že smrt nenastala z vlastní vůle, ale byla způsobena patologickými jevy, které jedinec nemohl ovlivnit, a tudíž by za ně neměl být trestán.

Velké množství patologických změn, jež mohly být nalezeny v sebevrahově těle a které se dotýkaly všech z hlediska dobové fyziologie důležitých orgánů, muselo výrazně ovlivnit smýšlení o duševních příčinách sebevraždy. Do rukou lékařů se přesouvala moc nad lidským tělem i duchem, sebevrah přestával páchat čin z vlastního zlého úmyslu, ale byl k němu stále častěji determinován fyzickými změnami ve svém těle, jež on sám nemohl ovlivnit a které mohl rozpoznat a kontrolovat pouze specializovaný státem posvěcený lékař. Ten také vypracovával znalecké posudky a soudní protokoly pro potřeby vyšetřujících úředních instancí.

3.6.1 Pitevní praxe a otázka přičetnosti sebevraha

Tyto znalecké posudky a pitevní protokoly lékařů se staly běžnou součástí soudních spisů v 1. polovině 19. století. Pitva se skládala vždy ze dvou částí - vnějšího a vnitřního ohledání těla. Při vnějším ohledání mrtvolky se popisuje postava a stav, ve kterém se tělo nacházelo v době, kdy na místo činu dorazil lékař. Dále se popisují rány na těle se zdůrazněním míst, jež se bezprostředně týkala sebevražedného aktu. Lékař měl z pozice těla a posmrtných známek vyloučit cizí zavinění. U oběšenců patřilo k důkazu například ohnutí spodních končetin. Pokrčené nohy byly jednou ze známek sebevraždy.¹¹⁵ Vnitřní ohledání těla je pak možné rozdělit do tří částí: a) ohledání hlavy - především mozku a lebky, b) ohledání hrudníku a oblasti krční a c) ohledání dutiny břišní. Vždy je kladen důraz na stav orgánů, jejich tvar a barvu. V závěru pitevní zprávy sepisoval lékař znalecký posudek na základě zjištěných faktů. Pro ilustraci uvádím zprávu o pitevním nálezu, kterou učinil doktor Alois König za asistence chirurga a porodníka Wenzela Pnatze při ohledání mrtvolky oběšeného muže Andrease Danische. Ve zprávě můžeme pozorovat, jak se znalosti, které získal Alois König na přednáškách Josepha Bernta, odrazily v jeho praxi. Případ se stal v Liberci roku 1834.¹¹⁶

Soudní obdukcce byla dle zprávy provedena 17. ledna roku 1834.¹¹⁷ Lékař byl přivolán krátce po aktu na místo činu jednak z důvodu, aby mohl v případě zdánlivé smrti poskytnout první pomoc, jednak aby mohl ohledat mrtvolu, co nejdříve po jejím úmrtí. Spolu s lékařem byl zpravidla přivolán i příslušník policie nebo jiný státní úředník a chirurg.¹¹⁸ V případě

¹¹⁴Tamtéž: str. 358.

¹¹⁵BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneikunde*, Wien, 1828, str. 342.

¹¹⁶SOKA Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41.

¹¹⁷Při popisu orgánů jsem se snažila používat dobové odborné termíny, které budu v následujícím textu uvádět kurzívou do závorek za český překlad. Užité výrazy jsem se snažila porovnat se současnou německou anatomickou terminologií. Bohužel je v mnoha případech užíváno odlišných termínů, popřípadě jsou v dnešní době části lidského těla podrobněji popsány, takže není vždy možné dohledat jakou část orgánu či kosti měl lékař na mysli.

¹¹⁸Přivolání takového množství osob k případu bylo možné jen v případě velkých měst či obcí, kde sídlil lékař,

Andreas Danische se před příchodem lékaře snažili přihlízející lidé o jeho záchranu, při čemž byl sejmут z provazu. Z toho důvodu není v lékařské zprávě uvedena pozice těla při oběšení, což se ale jinak povětšinou do zprávy uvádělo.

Popis stavu těla a orgánů nutně upoutá historikovu pozornost. Lékař uvedl, že tělo bylo nepřirozeně vysoké, svalnaté a hubené, ale ne tolik, aby to mohlo být považováno za patologický jev. Oči byly otevřené a spojivka zarudlá, ústa zpola otevřená a jazyk beze změny a nestisknutý. Ve zprávě jsou pak podtržena místa, která dokazovala, že se nejednalo o cizí zavinění. V našem případě se jednalo o vzhled hrtnanu, nad kterým se nacházela do ztracena vedoucí odřenina kruhového tvaru. V záhlavní oblasti pak bylo možné na těle pozorovat otlačení od lanové oprátky. Na břicho pozoroval lékař modré mrtvolné skvrny. Nakonec lékař popsal končetiny: „prsty jsou křečovitě sevřené, nehty modré“.

Co se týče vnitřního popisu, je pozorování orgánů, jejich velikosti a „krevnatosti“ daleko podrobnější, neboť z jejich popisu mohl König učinit závěry o Danischově duševním stavu. Zpráva uvádí, že sebevrah měl tenkou lebeční kůži (*Schädelhaut*), která byla nadměrně překrvená.¹¹⁹ Lebeční kost popisují jako neobvykle silnou a velmi pevnou. Sebevrahovo výrazné čelo velmi vyčnívalo. Největší pozornost byla věnována mozku jako sídlu duševního sensoria a jeho jednotlivým částem. Dočítáme se tak, že mozková plena (*Hirnhaut*) byla v oblasti temena srostlá s mozkovou hmotou (*Hirnmasse*) a mozkové cévy byly přeplněné krví. Tato informace byla podtržena. Z toho můžeme usoudit, že se jednalo o zdůraznění informací, které ukazovaly na sebevrahovo zmatení ducha. Mozková substance (*Hirnschicht*) je popsána jako drsná, popřípadě hrubá (*derb*). V oblasti řezu lékař pozoroval krvavé body (*Blutpunkt*), což bylo Königem opět podtrženo. Cévní pletěň (*Adergeflecht*) v oblasti mozku se jevila značně prokrvená.¹²⁰ Mozková šišinka (*Zirbeldrüse*) dosahovala velkých rozměrů a v lební bázi (*Schädelgrunde*)¹²¹ byly patrné znaky krevního séra (*blutiges Serum*). Informace o usazeninách v lebeční bázi jsou opět podtrženy. V závěru se zabývá kostmi lební báze (*Schädelgrunde*), na kterých König objevil vyvýšeniny.

Königův popis oblasti mozku a lebky koresponduje s příznaky „zmatení ducha“ u sebevrahů, které popisuje Bernt ve svých pojednáních o soudním lékařství. Především se jedná o usazeniny krevního séra ve spodině lební, dále o srůst mozkové pleny s mozkovou hmotou a překrvení mozkových cév. Všechny tyto příznaky König v lékařské zprávě podtrhl. S velkou pravděpodobností považoval právě tyto patologické změny za hlavní příznaky zmatení ducha. Bernt ve svých spisech navíc uváděl, že lidé, jejichž „plnokrevnost“ u nich způsobuje hloubavou a zádumčivou povahu, volí nejčastěji smrt oběšením. Z výslechových protokolů se

chirurg a příslušná úřední instance. Je velmi pravděpodobné, že v menších obcích byl k případům daleko častěji přivolán farář. V Liberci jsem se ale s takovým případem nesetkala. Farář nebyl ani předvolán k výslechům.

¹¹⁹Výraz „Schädelhaut“ se dnes v anatomických slovnících běžně neužívá. Spíše se užívá termínu *Kopfsch-warte*.

¹²⁰Jedná se o choroidní plexus (*plexus chorioides*), který se nachází na stropě II. a III. mozkové komory. Je to hustě prokrvená část mozku, která je tvořena sítí vlásečnic. Funkcí choroidního plexu je výroba mozkomíšního moku.

¹²¹Výrazem *Schädelgrunde* míní König spodinu lební, někdy označované termínem lební báze. Je tvořena kostí týlní, spánkovou, klínovou a čichovou. Při postižení mozku tuberkulózou (na základě pitevnické zprávy se můžeme domnívat, že Andreas Danisch tuberkulózou velmi pravděpodobně trpěl) je tato část lebky postižena nejvíce a může na ni docházet i k výše zmíněným srůstům.

o Andreasi Danischovi dočítáme, že byl povětšinou smutný a zádumčivý.¹²² Přímé příznaky zmatení ducha jsou z pitevní zprávy Aloise Königa patrné.

Pitevní zpráva se dále zabývá oblastí krku a hrudníku. V oblasti krku je pozornost věnovaná především hrtanu, ve němž nebyly nalezeny žádné cizorodé předměty, které by mohly bránit průchodu vzduchu. V hrudní oblasti svou pozornost zaměřuje König na plíce, které charakterizuje jako silně zarudlé, a na pohrudnici (*Rippenfelle*), jež byla ve značném rozsahu srostlá a nacházely se v ní uzliny. V osrdečníku (*Herzbeutel*) byly patrné známky séra (*Serum*). Srdce dle zprávy nejevilo známky neobvyklosti. Bylo veliké, velmi tlusté a obě jeho komory byly naplněny tmavě červenou krví.

Poslední bod pitevní zprávy se týká popisu břišní dutiny. Játra (*Leber*) charakterizoval lékař jako velká a velmi překrvená. Žlučník (*Gallenblase*) byl velký a naplněný tmavě hnědou žlučí. Slezina (*Milz*) se jevila velká a taktéž přeplněná krví. Navíc měla na předním okraji tři měchýře velikosti lískových oříšků obsahující žlutě zbarvenou vodu. Okružní žíla (*Gekrösevene*) v oblasti břišní byla opět přeplněna krví. Všechna střeva (*Gedärme*) se jevila neobvyklá, ale stejnoměrně zčervenala. Ledviny (*Nieren*) se nacházely v normálním stavu. Měchýř (*Blase*) byl malý a prázdný.

Předchozí dva odstavce, ve kterých se dozvídáme o patologických nálezech Königa v těle Andrease Danische, opět korespondují s Bernotvými (tentokrát nepřímými) příčinami, jež naznačují dispozice Andrease Danische k sebevražednému jednání.¹²³ Jedná se především o srůsty na pohrudnici, usazeniny krevního séra, krevnatost a neobvyklá velikost některých orgánů a patologické měchýřky na játrech.

Za nejdůležitější část zprávy můžeme považovat znalecký posudek. Jeho základem je sumarizace nálezu a z něho vyplývající důsledky o příčinách smrti. V případech sebevražd byly hlavní součástí i informace o přičetnosti pacienta. V případě Andrease Danische stanovuje lékař jako příčinu smrti mrtvici, která nastala v důsledku oběšení a s tím spojeným selháním krevního oběhu. Neméně důležité jsou závěry týkající se hodnocení duševního stavu sebevraha. Lékaři v 19. století pozorovali určitý vztah mezi duševním stavem člověka, jeho tělesnou konstitucí a jeho nemocí. V případě Andrease Danische lékaři v posudku poznamenávají, že zvětšené orgány v dutině břišní a především nadměrně poškozené plíce působí špatně na dýchání a na celkový zdravotní stav člověka, který může ovlivnit i duševní funkce. Zbytek zprávy je pak zaměřen na posouzení duševního stavu a na to, co tento stav mohlo způsobit nebo podporovat. Velké návaly krve do mozku, které se nejspíše stupňovaly v důsledku Andreasova stáří, stejně jako hrubost mozkové substance, srůst této substance s mozkovou plenou a vyvýšeniny v oblasti lební báze způsobovaly neustálé dráždění (*Reizung*). Mohly narušit funkce ducha (*die Geistes Funktionen*) a podmiňovat melancholické rozpoložení. Na základě lékařské zprávy byl Andreas Danisch za melancholika prohlášen i úřady a pohřben „v tichosti“ na hřbitově.

Podobné závěry v případě melancholiků se dočítáme i u jiných případů sebevražd. V Liberici jsem nenalezla ani jeden případ, kdy by byl člověk považovaný lékařem za melancholika

¹²²SOKA Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karta č. 41.

¹²³Viz kapitola 3.5.4.

pochován mimo hřbitov. Je velmi pravděpodobné, že konflikty mezi úřady, lékařem a církví v otázce pitvy, pohřbu nebo přemístění těla nebyly nijak výjimečné. To dosvědčují i některé guberniální dekrety či vyhlášky a jejich opětovné uvádění ve známost, které napomínají duchovní a nabádají je, aby vycházeli lékařům a úřadům vstříc.

Dalším zajímavým případem je sebevražda devatenáctileté dívky Karoliny Elgar, která se v dubnu roku 1831 otrávila arsenikem. Ke Karolíně byl ve středu 27. dubna přivolán jejími rodiči lékař Alois König, neboť Karolína jevila známky těžké nemoci. Doktor Alois König a chirurg Franz Wollmann se snažili Karolínu zachránit. Ta nakonec po třech dnech silných bolestí na následky otravy zemřela.

Lékařská zpráva opět rozděluje ohledání těla na vnitřní a vnější. Vnější ohledání ukazovalo na dobrou tělesnou konstituci dívky, tělo nejevilo neobvyklé změny. Vnitřní ohledání těla se opět v první řadě zaměřuje na prozkoumání lebky a mozku. O kostech lebky lékaři uvádějí, že jsou tenké, mozková plena je tvrdá a přeplněná krví. Hmota mozku je krevnatá, ale jinak v celkem normálním stavu. Obě strany mozkových komor obsahují množství krevního séra. Mozkovou šišinku označují lékaři za normální, ale na lebečním dně se vyskytuje značné množství „vodnaté krve“ (*wässeriges Blut*). Patologické známky jsou patrné na tureckém sedle, kde je vidět mimořádně vystupující výrůstek.¹²⁴ Cévy v oblasti týlní kosti jsou přesycené krví.

Výsledek pitvy v oblasti lebky a mozku opět ukazuje na některé možné příčiny podráždění a narušení duševního sensoria. Jedná se především o usazenou tekutinu v lební bázi a dále pak o výrůstek, který se nachází v tureckém sedle a dráždí tak podvěsek mozkový. Lékaři také upozorňují na zvýšení krevnatosti v mozkových orgánech.

U Karolíniny pitvy nalezneme i několik nepřímých fyzických příčin, které ukazují na dispozici k sebevražednému jednání. Například na lalocích plic se nacházely červenočerné fleky, které mohly ukazovat na zánět, v dutině hrudní byly patrné známky krevní tekutiny, stejně tak v osrdečniku se nacházelo několik uncí krevního séra. Srdce bylo velmi slabé. Velmi poznamenaný byl Karolínin žaludek. Byl velmi zarudlý, ztvrdlý a zanícený.

V případě této pitvy byl dán do lékárny na chemický rozbor obsah Karolínina žaludku, který měl vyloučit, nebo potvrdit otravu arsenikem. Lékárníci zkoušeli reakci obsahu žaludku s vápníkem, mědí, ledkem a vinnou látkou, aby zjistili, zda se výsledky shodují s reakcí stejných prvků s pilulkou arseniku, která byla nalezena v Karolínině pokoji. Rozbor potvrdil shodu.

Z lékařského posudku vyplývá, že dívka spáchala sebevraždu v důsledku selhání duševních funkcí. Ke stejnému závěru se přiklonil i vyšetřující komisař a v důsledku toho měla být Karolína pochována v tichosti, ale na hřbitovní půdě.

3.7 Právní úprava a praxe pohřbívání sebevrahů v čase „odkouzlování světa“

Problematika „správného“ a „zdravotně nezávadného“ pohřbívání lidských těl se do centra zájmu dostala především u osvícenských panovníků. Do 18. století se lidé běžně pohřbívali

¹²⁴V pitevním protokolu se turecké sedlo vyskytuje pod pojmem *Pferdesattels*.

v centrech veřejného dění. Těmi byly v období raného novověku (v podstatě až do josefínských reforem) především kostely a s nimi sousedící hřbitovy. Hřbitov byl posvátným křesťanským prostorem a bylo přáním každého křesťana spočinout na jeho půdě nebo (což si mohli dovolit pouze zámožnější obyvatelé) přímo v kostele. Z toho důvodu byl křesťanský hřbitov zapovězen všem vyhnancům z křesťanské obce - především pohanům, Židům, vrahům a sebevrahům.

Sebevražda byla v 18. století, stejně jako ve stoletích předcházejících, klasifikována jako trestný čin. V zákoníku Josefa I. *Constitutio Criminalis Josephina* (1707), který právně vychází ze staršího *Constitutio Criminalis Ferdinanda* (1656), je sebevražda klasifikována dvěma různými způsoby. *Josephina* rozlišuje sebevraždu ze zoufalství, kterou člověk spáchá při zdravém rozumu, a sebevraždu z „pomatení mysli“. První z nich byla považována za trestný čin, neboť byla provedena při plném vědomí se „zlým úmyslem“ a měla by být dle zákona potrestána. Sebevražda z „pomatení“ byla způsobena „kalkokrevností“, nemocí nebo melancholií. V případě tohoto druhu sebevraždy měl soud postupovat shovívavě, neboť si dotyčný smrt, a to je důležité, v podstatě nezpůsobil vlastním zaviněním. Působila na něj jakási externí síla, které se nemohl bránit, ať již za tuto sílu považujeme melancholii nebo jinou nemoc, která rozvrátila rovnováhu nešťastníkovy těla. Na této kategorizaci sebevraždy záviselo i následné zacházení se sebevrahovým tělem a místo jeho pohřbení. V případě prokázání sebevraždy „ze zlého úmyslu“ mělo být tělo odstraněno katem a na káře vyvezeno za město či obec a tam pod šibenicí zakopáno podle zvyků té které obce. V případě sebevraždy, která se stala z pomatení smyslu, mělo být tělo pohřbeno „v tichosti“ na hřbitově. V podstatě stejně řeší otázku pohřbívání sebevraha i trestní řád Marie Terezie *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768). *Josephina* i *Theresiana* upravují ještě jeden speciální případ zacházení s tělem, a to případ, kdy sebevraždu spáchala těhotná žena. V případě sebevraždy matky měl být plod z těla vyříznut katem nebo lazebníkem. Prokázala-li se sebevražda „ze zlého úmyslu“, měl být plod pochován mimo hrob matky. Pokud by byl plod ještě živý, nařizují oba zákoníky jeho pokřtění. Tuto sebevraždu těhotných řešily podobně i starší zákoníky jak dolnorakouská *Ferdinanda* (1656), tak hornorakouská *Leopoldina* (1675). Nařízení odráželo především změny, které nastaly v důsledku tridentského koncilu. V „moderních“ rádech se však už takový trest neobjevuje.

Paragrafy týkající se trestněprávní postihnutelnosti sebevraždy v zákoníku Josefa II. *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung* (1787) již nejsou tak obsáhlé jako v trestním řádu Josefovy matky. V případě pohřbívání sebevrahů se zákoník stále snaží kopírovat většinu kanonických předpisů stejně jako zákoníky předešlé. Prokázala-li se sebevražda „ze zlého úmyslu“, mělo být tělo pohřbeno mimo hřbitovní prostor bez možnosti doprovodu a jiných ceremonií. Na rozdíl od *Theresiany* však není u Josefa II. uzákoněna možnost, aby bylo tělo pohřbeno podle zvyklostí komunity, do níž sebevrah patřil. S velkou pravděpodobností nešlo o opomenutí. Josef II. se snažil zamezit užívání pověrečných praktik, ritualizaci pohřbů i ritualizaci zacházení s těly. Snažil se svět venkovánů „odkouzlit“. V libereckých soudních aktech jsem ale nenalezla ani jeden případ, který by se týkal pohřbení sebevraha v období mezi roky 1787 - 1803, kdy byl zákon platný. V lidových pramenech jsem však našla jeden případ „ritualizovaného“ zacházení se sebevrahovým tělem z roku 1797.

Jednalo se o již zmíněnou sebevraždu muže, který se oběsil na svátek svatého Josefa.¹²⁵ Z lidových pramenů se ale bohužel nedozvíme, zda se jednalo o jednání bez vědomí úřadů a duchovních, nebo zda se úřady snažily podobným praktikám zamezit.

Myšlenka, že hřbitovní prostory a kostely jsou nebezpečné a zdraví škodlivé, se objevila během 18. století. Hřbitovy začaly být považovány za zdroj nečistot z tlejících těl, jejichž výpary zamořují okolí hřbitovů a kostelů, neblaze působí na zdraví lidu a mohou způsobovat epidemie a jiné nemoci.¹²⁶ To se zákonitě muselo dotknout i pohřbívání těl sebevrahů, kteří mohli být až do konce 18. století pohřbeni mimo hřbitovní prostor v podstatě kdekoli podle zvyklostí obyvatel bez sebemenší intervence státního aparátu. Jakmile do hry vstoupilo zdraví obyvatelstva a hřbitovy se po josefínských reformách musely přesunout z center měst a obcí, změnil se i zákon o pohřbívání těl sebevrahů. Stát se snažil všechny zemřelé situovat na jedno místo a snažil se dosáhnout toho, aby se mrtvá těla pohřbívala mimo hřbitov co nejméně. Pokud již došlo k pohřbení mimo hřbitovní prostor, mělo být místo vybráno pod dohledem úřadů a se souhlasem zdravotní policie.

Jak již bylo řečeno, sebevražda se na počátku 19. století přesunula z roviny trestného činu na úroveň přestupku a podle toho byla i trestána. Výchozím dokumentem pro postup v případě sebevraždy byl trestní zákoník vydaný Františkem II. roku 1803.¹²⁷ Paragrafy, které se týkaly způsobu pohřbívání sebevrahů, upravovalo v 1. polovině 19. století několik dvorských a guberniálních dekretů. Pověštinou dekrety řešily, kromě pohřbívání zemřelých v závislosti na zdraví škodlivém tlejícím těle, vztah duchovních a státní moci, vztah obyvatel (především venkovanů) k sebevrahům a posmrtné zacházení s jejich těly.

Guberniální dekret z 13. srpna roku 1818 nám ukazuje, že vztah venkovanů k sebevrahům byl často negativní nezávisle na soudním rozsudku o duševní (ne)způsobilosti zemřelého. Venkované se často nadrželi výnosů o beztrestnosti sebevraha, jenž byl shledán duševně chorým a který tedy nespáchal sebevraždu „ze zlého úmyslu“ a měl by být pohřben v prostoru hřbitova. Dekret apeluje na duchovní a přikazuje jim, aby lid ponaučili o tom, že „ustanovení, dle něhož samovrazi za hřbitovem pochováni býti mají, jen pro ty platí, kteří skutek tento ve stavu úplně přičetném - při úplném vědomí - spáchali“.¹²⁸ Lidové zvyklosti a pověry byly však často silně zakořeněné v myslích lidí a měly pro obyvatelstvo větší váhu než ustanovení úředníků a panovníka. Stát navíc nemohl mít ve venkovském prostředí takový vliv jako měl prostřednictvím policejního a úřednického dohledu ve městech, kde byla zřízena oblastní či místní státní správa a působil v ní úřednický aparát.

Dalším faktorem ovlivňujícím a upravujícím vztah k pohřbívání sebevrahova těla měl výše zmíněný strach z „mefitických výparů“ způsobených rozkladem těla. Sebevrahovo tělo tak mohlo být pohřbeno předčasně v případě, že by byl pohřeb z „ohledů zdravotních“ ne-

¹²⁵Viz kapitola 2.4.

¹²⁶O problematice takzvaných „mefitických těl“ a osvětských reformách spojených s problematikou pohřbívání a likvidací hřbitovů podrobně referuje Daniela Tinková ve své knize *Zákeřná mefitis*. TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1. Praha, 2012, str. 180 - 204.

¹²⁷V českém překladu Josefa Valentina Zlobického vyšel ve Vídni roku 1804 pod názvem *Knihá práv nad přečiněnými hrdelnými a těžkými řádu městského (totiž Policie) přestupky*.

¹²⁸Guberniální dekret ze dne 13. srpna 1818 číslo 37093. ŠTASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 61.

odkladný. V takovémto případě mělo být tělo pohřbeno v tichosti do posvěcené půdy. Po pohřebním obřadu se ale nadále mělo pokračovat ve vyšetřování příčin, které vedly člověka k vztáhnutí ruky na sebe sama. Ale i tehdy, byla-li odhalena sebevražda, jež byla spáchána v přičetném stavu a tedy „ze zlého úmyslu“, se sebevrahovo tělo nesmělo přenést do neposvěcené půdy, neboť by se takový akt protivil „společenskému a náboženskému náhledu“.¹²⁹ Toto nařízení ustanovoval dvorský dekret ze 16. dubna 1830. Jak dekret uvádí, pohřbení do neposvěcené půdy mělo mít pouze odstrašující vliv, jiné důvody z hlediska státu neexistovaly. Stát měl obavy, že by následná exhumace těla vedla u lidu pouze k pohoršení a skandálu, což se protivilo jeho politice a zájmům.

V archivních pramenech jsem se setkala s případem třináctiletého chlapce Antona Kutschery, který spáchal sebevraždu v létě roku 1834. Při vyšetřování vyšlo najevo, jak již bylo řečeno, že chlapec byl podezřelý z krádeží a zároveň se několikrát vychloubal, že ví, jak si člověk může vzít život. Vzhledem k průtahům procesu v důsledku shánění opisu křestního listu a výsledků svědků bylo přistoupeno k předčasnému pohřbu. K výslechovým protokolům a lékařské zprávě o jeho případě byl přiložen i opis výše uvedeného dekretu. V závěrečné zprávě sepsané magistrátem města Liberce, která byla určena krajskému úřadu v Mladé Boleslavi, bylo uvedeno, že chlapec bude v tichosti, než skončí vyšetřování, pochován do posvěcené půdy. S největší pravděpodobností tam zůstal pohřben i po skončení procesu, neboť jsem nenašla žádné informace o přemístění těla.¹³⁰ V úředních zprávách není nikde kupodivu zohledňován chlapcův věk. Jelikož mu bylo teprve třináct let, spadal ještě do kategorie, kde by se měl trestnímu stíhání vyhnout. V trestním řádu byl do 14 let věk považován za nedostatečný (stejně jako v případě *Theresiany*). To ale zprávy neuvádějí ani jako polehčující okolnost při rozhodování o místě pohřbení těla ani ve zprávách ohledně vyšetřování možných příčin chlapcova jednání.

Nikde jsem se ale pro období 1. poloviny 19. století nesetkala s případy, kde by do rozhodování o uložení těla zasahovala jakákoliv duchovní instance. K výslechům nebyl ani v jednom z případů, kterými jsem se zabývala, předvolán farář. Nepřítomnost hlasu faráře v případech z 1. poloviny 19. století naznačuje pomalý ústup duchovní moci, alespoň z prostředí velkých měst, které byly řízeny světskou správou. Neznamená to ale, že by se duchovní vytráceli z případů úplně. V případě přežití pokusu o sebevraždu je soudně nařízeno pokání a pokárání duchovním. Jak na nová státní nařízení reagovaly církevní autority v oblastech vzdálenějších silnému úřednímu dohledu, je určitě tématem pro další bádání. Z četných zachovaných lidových pramenů ale vyplývá, že venkované velmi často zacházeli s těly sebevrahů podle svých zvyklostí nezávisle na úředních výnosech, kterými se měli řídit. Příkladem může být i ústně předávaná příhoda, která se měla stát roku 1850 ve Velkém Újezdu. Jednou časně ráno vjel do dvora Rychty, což byl hostinec ve Velkém Újezdu, krytý kočár tažený čtyřmi koni. Pacholek vypráhl, koně odvedl do maštale, ale z kočáru nikdo nevystupoval. Zvědavá děvečka ve své ochetě otevřela dvířka a přivětivě budíc, zvala spícího pána s doutníkem v ústech k večeři.

¹²⁹Dvorský dekret ze dne 16. dubna 1830 číslo 7879. Popřípadě guberniální dekret z 6. května téhož roku číslo 18086. Tamtéž: str. 61.

¹³⁰SOKA Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41.

Ten se ale nehýbal a dříve než pochopila, že se jedná o mrtvého sebevraha, byla pacholkem okřiknuta a odehnána. Onen převlečený sebevrah byl údajně jistý direktor až z města Jihlavy. Sebevraha převáželi několik desítek kilometrů, zajisté bez vědomí úřadů, které by takové konání pravděpodobně nepovolily, až na místo zvané Smolno (nedaleko Velkého Újezdu), kde se, jak již bylo řečeno, běžně pohřbívali sebevrazi a popravení trestanci.¹³¹ Otázkou zůstává, zda budeme dochovaná ústní vyprávění považovat za relevantní. Jisté je, že si nemůžeme klást nárok na jejich verifikovatelnost. Na druhé straně nám o lidových zvyklostech a představách obyvatel leccos naznačují.

O tom, že byly i případy, kdy faráři neměli jasno ve výkladu zákona v otázce pohřbívání sebevrahů a snažili se problém za pomoci úředních instancí vyřešit, svědčí i vydaný guberniální dekret vydaný roku 1833. Tento dekret z 5. července tak odpovídá na nejasnosti v termínu „pochovat samovraha v tichosti“. Kde upřesňuje, že dekret z roku 1830 nevylučuje vykrojení těla sebevraha svččenou vodou, ale že se při pohřebním rituálu nemá zvonit ani zpívat. Usnesení o pohřbení „neodsouzeného“ sebevraha do posvěcené půdy pak obsahuje presumpci nevinu, neboť „by proti vši spravedlnosti bylo, s nimi na základě pouhé domněnky již jako se skutečnými samovrahy nakládat“. Následující dekret z roku 1845 upravuje roli duchovních ve věci pochování sebevrahova těla. Nově mohl církevní hodnostář svou přímluvou zajistit pochování „příčetného“ sebevraha na hřbitově, přestože by dle zákona měl být pochován mimo prostor hřbitova. Tento dekret ale s velkou pravděpodobností spíše uzákonil již dříve praktikovanou praxi. Významným zlomem pro osud sebevrahů a jejich těl byl rok 1850, kdy byly císařským patentem zrušeny paragrafy 90 - 92 II. dílu trestního řádu, které se týkaly zacházení s těly sebevrahů. Tímto patentem byla sebevražda i pokus o ni vyňaty z trestního zákoníku a na základě toho se všichni sebevrazi bez výjimky měli pochovávat v tichosti na hřbitově. V případě pokusu o sebevraždu zůstávala praxe stejná jako předtím. Patent sice předává sebevraha z rukou trestního soudu do rukou policejnesprávních úřadů, ale „pachatel“ je v případě neúspěšného pokusu buď pouze pokárán a ponaučen duchovním, nebo poslán do veřejného léčebného úřadu či jiného (bezpečného) opatrování.

Problém sebevražd v následujících letech upravují především výnosy Ministerstva vnitra, popřípadě Ministerstva záležitostí duchovních a vyučování. Od roku 1857 se přístup k tělům sebevrahů vrací před rok 1850. Nejprve je moc nad osudem sebevrahova těla a jeho pohřbení svěřena do rukou duchovních. Tento postup upravuje výnos Ministerstva záležitostí duchovních a vyučování vydaný dne 11. dubna 1857. Duchovní úřad měl nově rozhodovat o tom, zda bude sebevrah pohřben v posvěcené půdě, či nikoliv. Výnos zachovává povinnost vyšetřit příčiny smrti a nařizuje lékařskou pitvu, jejíž nález má být sdělen příslušnému faráři. Ten se ale nemusí výsledkem řídit. V případě, že duchovní rozhodne o pohřbení těla mimo hřbitov, mělo být místo posledního spočinutí určeno příslušnými úřady a za dohledu policie (především policie zdravotní) v závislosti na okolnostech každého případu tak, aby mrtvola nemohla způsobit jakékoliv zdravotní problémy. Tento výnos byl ale po půl roce poupraven. Domnívám se, že to bylo především z důvodu, že bylo příliš mnoho sebevrahů pochovááno

¹³¹SKOPAL, Josef: Smolno, in: *Záhorská kronika: Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví*, roč. 8, Kroměříž, 1926, str. 48.

mimo hřbitovní prostory bez ohledu na výsledky vyšetřování a lékařského závěru o přičetnosti sebevraha. Výnos Ministerstva vnitra z října roku 1857 ponechává vyšetřovací právo v rukou politických úřadů. Ty musely zřídit komisi pro vyšetřování příčin sebevraždy. Komise pak musela přizvat faráře, aby ji zpravil o „pravém stavu věci“.¹³² Při vyšetřování se ale změnilo postavení pitevního nálezu. Na lékařem vedenou pitvu byl kladen hlavní důraz při rozhodnutí o přičetnosti zemřelého sebevraha. Pitevní nález musel být sdělen duchovnímu, který teprve po obdržení lékařské zprávy mohl dále postupovat, ale již v závislosti na výsledku nálezu. Dekret upravuje i možnost sporu mezi politickými úřady a duchovním. V případě, že by duchovní považoval sebevraha za přičetného, kdežto stanovisko úřadů by bylo opačné, byla záležitost předložena krajskému úřadu, který měl spor přezkoumat a rozsoudit. Vzhledem k tomu, že odvolání k vyšší instanci často prodlužovalo dobu, kdy mohlo dojít k pohřbení těla, muselo být postupováno tak, aby nedocházelo k porušení předpisů zdravotní policie o pohřbu mrtvol. Hygiena a zdraví tak měly absolutní přednost před vším ostatním. Aby nedocházelo k morální ani zdravotní újmě, měla být mrtvola v případě nutnosti předčasného pohřbení před vynesemím rozsudku pochována vždy za hřbitovem.¹³³ Pokud byl ale po vynesemím rozsudku shledán sebevrah nepřičetným, měla být mrtvola vyhrabána a přenesena na hřbitov. Jak je vidět, převrací se nám praxe, která byla uzákoněna v roce 1830. Snahu utajit „nesprávně“ pohřbené tělo nahrazuje potřeba postupovat vždy v zájmu státu a práva. Úřadům a zdravotní policii připadla hlavní úloha i v určení místa posledního spočinutí těla a v dohlížení nad správným postupem, a to jak v případě „prozatímního“ pohřbení sebevrahů, kteří mohli být následně exhumováni a přemístěni, tak i v případě definitivního pohřbu přičetných sebevrahů. Úřady měly ale povinnost postupovat tak, aby byla vybrána vhodná místa, která vyhovují církevním předpisům i „příkázání křesťanské lásky“.¹³⁴

Definitivní tečkou za problematikou pohřbívání sebevrahů byl výnos C. k. ministerstva z roku 1873, který ruší výnos z října roku 1857 a vrací se k císařskému patentu z roku 1850. Výnos neupírá církevním úřadům možnost vykonání, nebo odmítnutí obřadu při pohřbu sebevraha. Sebevrah ale musí být za každých okolností pochován v prostorech hřbitova.

Přehled právních ustanovení ohledně pohřbívání sebevrahů a možnosti ovlivňovat místo spočinutí zemřelého duchovní či úřední instancí uvádím v tabulkách 4, 5 a 6, které jsou uvedeny v přílohách práce.

3.8 Problematika první pomoci a záchrany sebevraha v 18. a 19. století

Všel tedy Elizeus do domu, a aj, dítě mrtvé leželo na ložci jeho. A když všel tam, zavřel dvéře před oběma, a modlil se Hospodinu. Zatím vstoupiv na lože, zpolehl na dítě, vloživ ústa svá na ústa jeho, a oči své na oči jeho, a ruce své na ruce jeho, a rozprostřel se nad ním. I zahřelo se tělo dítěte. A odvrátiv se, procházel se po domě jednak sem jednak tam; potom

¹³²Výnos Ministerstva vnitra ze dne 7. října 1857 č. 8827. ŠŤASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 62.

¹³³Odlíšná praxe panovala v 18. století například ve Francii, kde nebylo výjimečné konzervování těl v soli před vynesemím rozsudku. O této praxi referuje například Daniela Tinková. Srovnej: TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin šilenství v čase odkouzlování světa*, Praha, 2004, str. 260.

¹³⁴Výnos Ministerstva vnitra ze dne 7. října 1857, číslo 8827. ŠŤASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885, str. 62.

vstoupiv, rozprostřel se opět nad ním. I kýchalo dítě až do sedmikrát, a otevřelo to dítě oči své.

Záchrana lidského života se stala v průběhu 18. století otázkou, která neležela na srdci pouze lékařům, ale také státníkům a jejich úředníkům. Člověk se postupně stával „občanem“ a bylo v zájmu státu jeho život uchovat, aby mohl sloužit „veřejnému blahu“. Problematika záchrany lidského života se však dotýkala i možnosti záchrany sebevraha a zapustila tak kořeny změny vnímání sebevraždy a hodnoty lidského života obecně.

Než se ale záchrana života (i toho sebevrahova) stala běžnou součástí vědění i u obyčejných lidí, byla situace zcela odlišná. Zachránit život člověka, který se pokusil vzít si život vlastní rukou, mohlo mít pro zachránce trvalé důsledky. Zvláště v lidovém povědomí bylo známo, že kdo přišel do kontaktu se sebevrahem, ať už se dotkl těla samotného, či předmětu, který byl se sebevrahem spojen - provaz, na kterém se oběsil, zbraň, kterou si chtěl způsobit smrt, či oblečení, které měl na sobě - mohl být poskvrněn a tato difamace pro něj mohla mít dlouhodobé následky v následujícím společenském soužití.¹³⁵

Osvícenská éra, která už na sebevraha nahlížela v první řadě jako na osobu páchající zločin proti státu, se snažila povzbudit osoby přihlížející neštěstí k pomoci postiženým osobám. Do zákoníků byla kodifikována i povinnost finančně odměnit člověka při pomoci „lidem postiženým neštěstím“.¹³⁶ K motivaci lidí ku pomoci svým bližním jistě přispěl i strašák zdánlivé smrti, jenž posedl většinu lékařů i obyvatel během celého 18. a většiny 19. století. Tento obsedantní strach prorůstající skrz na skrz společností měl co do činění se změnou vnímání smrti, jenž na jeviště dějin vstoupila na sklonku 17. století. V temnotách lidského nevědomí se začal proměňovat po dlouhou dobu neměnný parametr - obrana proti přírodě.¹³⁷ Hráz, kterou lidé tisíce let budovali proti smrti, se začíná v 18. století bortit a lidé se tak zmocňuje nový „velký strach“. Jakmile se lidé začali více bát, smrt opět „zdivočela“.¹³⁸

Ani habsburská monarchie nebyla ušetřena „velkého strachu“ ze zdánlivé smrti. Jak píše Daniela Tinková, v českém prostředí tento „kolektivní strach“ ve 40. letech 18. století navíc podporovalo značné množství rozšířených vampyrických pověstí.¹³⁹ Zdánlivá smrt, pro kterou bývá v dobové odborné literatuře nejčastěji užíváno německého termínu *Scheintod*, a snaha o její včasné rozpoznání zaměstnávala mysl lékařů v univerzitním prostředí i úředníků ve státní správě. Hlavní cíl byl zřejmý - zdánlivou smrt rozpoznat a vyhnout se tak hrůzu budící možnosti, totiž aby byl člověk pohřben za živa. Téma bylo natolik živé, že se jím v rakouském

¹³⁵DÜLMEN VAN, Richard: *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*, Praha, 2003, str. 77.

¹³⁶První takové nařízení bylo vydáno již za panování Marie Terezie. O tomto patentu budu ještě blíže pojednávat v následujícím textu.

¹³⁷O tomto přerodu pojednává v závěru své knihy Philippe Aries. Srovnej: ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. II. Zdivočelá smrt*, Praha, 2000, str. 376.

¹³⁸Proměna vnímání smrti je ale pouze jednou stranou mince. Tento radikální přerod společnosti má dvě integrální součásti. Historik Philippe Aries spojuje tuto proměnu vnímání smrti i s novým postojem k sexualitě. Do „rozumné lidské obce“ začala vtrhávat nevázanost přírody. V důsledku tohoto nevšedního poznání začali lékaři objevovat neobvyklé a divoké podoby sexu a smrti: samoukání a „soporózní“ stavy (středně těžké bezvědomí), o nichž z vnitřního přesvědčení a se vši vážností strážců bran, jak píše Aries, museli informovat veřejnost. Vědci se tak začaly zmocňovat dva druhy strachu - strach ze sexu a děsivý a hluboký strach ze smrti, které přenášely na širokou veřejnost. Oba tyto rysy lze spojit v jeden společný mýtus - mýtus oběšence s erekcí. Srovnej: ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. II. Zdivočelá smrt*, Praha, 2000, strany 126 -137 a 376.

¹³⁹TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1., Praha, 2012, str. 173.

soustátí zabývali i samotní zakladatelé vídeňské medicínské školy Anton de Haën i Gerhard van Swieten.¹⁴⁰ Odborná pojednání o zdánlivé smrti vznikaly ale i mimo vídeňské lékařské prostředí. Hrabě Leopold I. Berchtold, moravský šlechtic a známý filantrop, vydal v roce 1791 ve Vídni spis s názvem *Stručná metoda, jak opět oživit všechny druhy zdánlivě zemřelých, aby nedošlo k nejstrašnější vraždě, totiž položit do hrobu živé*, v němž se zabývá podrobným popisem základních známek smrti a jejich rozpoznání od zdánlivých příznaků.¹⁴¹ Na pražské univerzitě na jeho práci navázal v 2. polovině 90. let Adalbert Vinzenz Zarda. Ten ve svém spise *Vlastenecké přání znovuoživení mrtvých lidí, aby nikdo nebyl za živa pochován* přejímá Berchtoldovo schéma o rozpoznání „zdánlivě mrtvých“. Navíc svůj spis rozšiřuje o četné hrůzné historiky o osobách mylně považovaných za zemřelé, aby vyvolal opravdovou hrůzu ve čtenářích, a dále o odkazy na evropské lékařské autority, které řeší prevenci tohoto „hrůzného neštěstí“ a problém záchrany lidského života.¹⁴²

S tématem zdánlivé smrti a jejího rozpoznání ale souvisí, jak bylo naznačeno výše, i otázka záchrany lidského života, která je neodmyslitelně spjata s nástupem osvícenství a znovuzrození myšlenek humanity. Žijící člověk začínal mít pro osvícenský absolutistický stát jiný význam. Každé tělo mělo sloužit státu, bylo tu pro stát, aby bylo povolné jeho vůli, aby sloužilo jeho zájmům. Člověk zrozený a umírající z Boží vůle začíná nepatrně ustupovat do pozadí a výjimečná moc rozhodovat nad lidským životem se přesouvá z rukou Boha do rukou absolutistického státu.

Existuje nemalé množství spisů, které orodovaly za záchranu lidského života a s tím spojenou záchranu duše. Tyto spisy se v evropském křesťanském prostředí začaly rozšiřovat od 17. století, ale teprve století osmnácté, v němž se zvyšovala moc státu a expertního medicínského vědění, začalo moc nad člověkem dávat do jiných souvislostí - začalo kodifikovat, klasifikovat a zpeněžovat záchranu lidského života.¹⁴³ Proto je v 18. století myšlenka na to, co bychom v dnešní době nazvali povinností poskytnout první pomoc, stále palčivější, a proto stát, zahalen v rubáši osvícenských a humanitních ideálů, začíná bořit „zakouzlený svět“ „tradičně“ myslící společnosti, která úporně zastává myšlenku, že život je pouze v rukou Boha. Stát chce zbořit tento svět, jež se bojí dotknout těl, která opouští duše umírajících a která jsou v lidských očích výlučným majetkem Božím. Začíná se pomalu stavět do role jedinečného ochránce svých příslušníků, nad kterými přebírá nadvládu, rozhoduje za ně (dalo by se říci i o nich a pro ně) a má větší moc nad jejich osudy. I panovník se z role neomezeného vládce přesouvá do role prvního služebníka státu.

I habsburská monarchie se chtěla zhostit tohoto úkolu a na sklonku 60. let 18. století se

¹⁴⁰Tamtéž: str. 172 - 174.

¹⁴¹Hrabě Leopold I. Berchtold se narodil roku 1759 ve Stráži nad Nežárkou. Byl známý především pro svou filantropickou činnost, která se týkala především lékařské praxe a péče o chudé. Jeho zájem o nemocné se mu nakonec stal i osudným. Zemřel roku 1809 na tyfus poté, co se snažil zachránit nakaženého vojáka dýcháním z úst do úst (byl nepochybně jedním z prvních, kdo v praxi užíval umělého dýchání při resuscitaci). O výše zmíněném spise o zdánlivě zemřelých více pojednává Daniela Tinková. TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1., Praha, 2012, str. 127, 172 - 174, 177, 216.

¹⁴²Tamtéž str. 172 - 174.

¹⁴³Srovnej viz: GOLDMANN, Justus: *Geschichte der Medizinischen Notfallversorgung*, Bielefeld, 2000, str. 30-33.

snažila podchytit a podpořit záchranu osob, které postihlo „neštěstí“ (*Unglück*) a dostaly se tak do ohrožení života. První záchranný patent (*Rettungspatent*) byl vydán 1. července 1769 a následoval tak příkladů evropských velmocí a obchodních velkoměst.¹⁴⁴ Například ve Francii vydal Ludvík XV. roku 1740 *Avis pour donner du secours à ceux qu'on croit Noyés*, v Hamburku bylo roku 1765 vydáno nařízení, ve kterém se dočítáme, jakým způsobem bychom měli postupovat při záchraně tonoucího.¹⁴⁵ Následoval Amsterdam, kde byla roku 1767 zřízena první Společnost pro záchranu topících.¹⁴⁶

Výše uvedený patent vydaný v době vlády Marie Terezie klasifikuje různé „druhy“ ohrožení života, u kterých pak popisuje správný postup při záchraně, a dále stanovuje, že za každé zachování života (*Leben zu erhalten*) bude vyplacena jednorázová odměna 25 zlatých ze státní poklady. Osobám, které by chtěly vymáhat tuto částku od zachráněných nebo jejich rodin, hrozí pokuta nebo soudní stíhání.

K záchraně života tonoucího či dusícího se člověka (tedy i sebevrahů) měly být použity všechny patřičné mechanismy, které artikulovaly soudobý medicínský diskurz o funkci lidského těla. Odpovídající ozdravné prostředky měly být aplikovány tak, aby sloužily k zotavení lidského organismu. Pokud nešťastníkovi hrozilo utopení nebo udušení, pak bylo nutné „osvobodit nahromaděnou a nečinnou krev v plicích a mozku, aby se obnovil její řádný běh“.¹⁴⁷ Patent také určoval povinnost vídeňské univerzity, aby zhotovila dostatečný počet „klystýrek“ k výrobě tabákových klystýrů, o které by se bezplatně podělili zemští fyzikové, medikové, chirurgové a lazebníci.

Součástí patentu byla i řada „naučení“ o správném zacházení s těly zdánlivě mrtvých a lidí ohrožených na životě. Naučení jsou rozdělena do jednotlivých kapitol, které se zabývají záchranou tonoucích, oběšených, otrávených, omámených v důsledku škodlivých výparů ze sklepů, lidí zasažených bleskem nebo postižených mrazem. O necelých 90 let později (roku 1857) jsou možné „nehody“ klasifikovány stejně, pouze máme rozšíření o „nakládání s osobami pokousanými od nemocných zvířat, zvláště pak od psů a od jedovatých hadů“.¹⁴⁸

Patent o záchraně zdánlivě mrtvých a lidí ohrožených na životě je jedním z prvních výraznějších kroků ke změně ve vnímání dobrovolné smrti, respektive k proměně postoje obyčejných lidí k sebevrahům a jejich tělu. Přestože trestní řád Marie Terezie (vydaný pouhý rok před „záchranným“ patentem) považuje sebevraždu za trestný čin a na základě toho

¹⁴⁴HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz: *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts- und Medicinal Gebiete in alphabetisch-chronologisch und materienweiser Zusammenstellung für Sanität- und Polizeybeamte im Allgemeinen, und insbesondere für Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Hebammen und Apotheker*, Wien, 1830, str. 69.

¹⁴⁵Vidíme-li „...ve vodě se nacházejícího nešťastníka (den im Wasser Verunglückten)“ musíme „ihned spěchat pro pomoc (sofort zu Hülfe zu eilen), [...] také o tom učinit hlášení Panu Pretorovi, aby tento mohl ihned poslat pro radního chirurga (auch davon dem Herrn Prätor sogleich Meldung zu thun, damit dieser sofort den Raths-Chirurgus hinschicken könne)“. Srovnej: GOLDMANN, Justus: *Geschichte der Medicinischen Notfallversorgung*, Bielefeld, 2000, str. 48.

¹⁴⁶Tamtéž, str. 48.

¹⁴⁷„...das die Lunge und Gehirn von den allda angehäuften und stillstehenden Geblüte befreyet, und dessen ordentlichen Lauf wieder hergestellt werde“ in: HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz: *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts- und Medicinal Gebiete in alphabetisch-chronologisch und materienweiser Zusammenstellung für Sanität- und Polizeybeamte im Allgemeinen, und insbesondere für Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Hebammen und Apotheker*, Wien, 1830, s. 69.

¹⁴⁸ŠTASTNÝ, Jaroslav. *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivě úmrtí*, Praha, 1885, str. 75.

dovoluje jednat se sebevrahovným tělem podle zvykového práva té které obce (sebevrah je v *Theresianě* nazýván „bezbožným hovadem“), se už na druhou stranu v „záchranném“ patentu snaží prolomit bariéru mezi „tradičním“ diskurzem, který vnímá sebevrahovo tělo jako nehodné jakékoli cti, a novým medicínským (a státem podporovaným) snažením zachránit život každého člověka, tedy i člověka „bezbožného a nepočestného“. V patentu se zmiňuje, že pokud se člověk (ať z melancholie, či jiné příčiny - a tedy i „ze zlého úmyslu“) sám oběsí nebo si přivodí jiné zranění, je možné ho zachránit, obzvláště pokud svůj čin vykonal krátce před tím, než byl nalezen.

V případě záchrany oběšeného člověka má být postupováno následujícím způsobem. Sebevraha je potřeba nejprve odříznout z provazu, přičemž s tělem zacházíme tak, abychom mu nepřivodili jiná zranění. Následně se tělo položí na zem, poté zakryjeme (*zuhalten*) postižené osobě nosní dírky a vzduch neustále foukáme do jejích úst. Otázkou je, zda dýchání z úst do úst bylo reálně provozováno. I v případě Leopolda Berchtolda, který při záchrane umělé dýchání používal, je uváděno, že jeho konání je spíše výjimečnější povahy. Ani v pramenech z 19. století jsem se nesetkala v běžné praxi s případem, kde by bylo dýchání z úst do úst aplikováno. Poté, co bylo při záchrane skončeno s dýcháním z úst do úst a nebyl patrný výsledek, měla být postiženému rozříznuta žíla, aby se uvolnila krev. Doporučována je vnitřní hrdelní žíla - *vena jugularis* - (*Drosselblutader*). Spolu s tímto úkonem má být na tepně (*Pulsader*) pozorován puls. Údajně novou praxí bylo vhánění tabákového klystýru do konečníku (jak je výše uvedeno, vídeňská univerzita ho měla rozdávat zemským lékařům). V případě absence tabáku měla být použita teplá voda, ve které byl předtím vyvařen lot tabáku (cca 17,5 gramu). Během vhánění tabákových klystýrů by měl zachránce „jemně a ustavičně“ třít (*rieben*)¹⁴⁹ tělo (především páteř) postiženého lňným nebo vlněným teplým ručníkem.¹⁵⁰ Po dokončení procedury by měl být postižený uložen do teplé postele a zahříván přirozeným teplem, například kdyby si k němu do postele vlezla zdravá osoba nebo se mu pod příkrývkou umístí teplá cihla nebo teplé dřevěné talíře. Pak už jen zbývalo pozorovat, zda se dotyčný neprobudí k životu. V pramenech se mi ale prozatím pro dané období nepodařilo dohledat, jak byla tato vyhláška přijímaná lékaři a zda se někdo pokusil o záchranu sebevraha předepsaným způsobem.

Ze státních výnosů také vyplývá, že bylo vyplácení odměn často zneužíváno. Za Josefa II. proto došlo roku 1782 k úpravě, v níž bylo nařízeno bedlivé posouzení nehody.¹⁵¹ V prvé řadě mělo jít o vyšetření neštěstí: jak k neštěstí došlo a jakým způsobem byla příslušná osoba zachráněna. Dále pak zda byla osoba, které se nehoda stala, nebo její zachránce, skutečně v ohrožení života. V případě, že by nikdo nebyl v ohrožení, neměla být odměna vyplacena.

¹⁴⁹Slovo *rieben* je možné překládat i jako drhnout/dřít. Vzhledem k postupům záchrany mi ale výraz „třít“ přišel příznačnější. Užívám ho proto ve stejném překladu i v následujícím textu.

¹⁵⁰Patent také neopomíjí zdůraznit, že jsou zavrženy všechny dříve diskutované a užívané praktiky, které mohly nešťastníkovo tělo potkat, jako bylo válení na sudu, stavění na hlavu, nebo věšení za nohy; Srovnej: HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz: *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts- und Medicinal Gebiete in alphabetisch-chronologisch und materienweiser Zusammenstellung für Sanität- und Polizeybeamte im Allgemeinen, und insbesondere für Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Hebammen und Apotheker*, Wien, 1830, str. 70 - 73.

¹⁵¹Dvorský dekret z 8. dubna 1782. ŠTASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885. str. 72.

Třetím bodem bylo vyslechnutí alespoň dvou přihlízejících svědků. V poslední řadě bylo zapotřebí oznámit případ do čtyř neděl po nehodě úřadům. V roce 1784 pak došlo ještě k malé úpravě - zachráněná osoba měla být představena vrchnosti.¹⁵²

V roce 1803 stát učinil hned několik opatření upravující pravidla pro záchranu života. Nejprve vydal úpravu postupu při poskytování první pomoci. Tento patent upravoval již výše zmíněná opatření Marie Terezie z roku 1769. Postup při záchraně „osob ohrožených na životě“ sice vychází ze starších nařízení, ale upravuje je podle nových poznatků medicíny. Opět je doporučováno tření těla, tentokrát ale již silně. K tomuto účelu má být užito i hrubších materiálů - například kartáče. Tření se musí několikrát opakovat. Po suchém tření, kterého je použito v první řadě, následuje tření mokré. To spočívá v tom, že na třecí nástroj nanese se nějakou těkavou látku (doporučován je čpavek nebo esence z jeleního parohu). Dalším krokem je přiložení měchu nebo sáčku s teplým vínem na srdeční jamku, krk nebo vložení do slabin. Pro zvýšení efektu je záhodno nakapat do úst víno (může být i svařené) nebo extrakt z šalvěje. Na místě je i užití slavného *conclamatio* - hlasitého oslovení bezvládného těla, úder prknem do chodidel, popřípadě polechtání pírkem v krku, které můžeme smočit v nějaké dráždivé esenci (čpavku nebo kafru). Po této proceduře přistoupí lékař k vhánění vzduchu do plic. K tomuto účelu se používalo speciálních měchů. Zajímavý je rozdíl v případě tonutí a oběšení v užívání záchranných prostředků. Při utonutí je používáno pírkem, jak bylo popsáno výše, ale v případě oběšení má být namočeno v oleji, a navíc musíme postiženému smáčet jazyk v octu (popřípadě v čpavku).

Pokud je ožívování úspěšné, pozná to zachránce tak, že se postiženému opět začne zdvihat hrudník. Často také údajně dochází ke klepání nebo škubání v končetinách. „Znovuoživenému“ se po jeho probuzení dává pít voda s octem, heřmánkový čaj s octem nebo víno. Jdou-li na něj „mráкотy a závratě“, doporučuje se pouštění žilou na krku a kladení studených obkladů na čelo. Pokud mráкотy neustávají, je namísto použít teplé víno nebo „jiný posilovač srdce“.

Pro zvýšení efektivity a racionalizaci záchranné péče byl patentem vydaným 15. července 1803 založen ve Vídni záchranný ústav pro „náhle postižené neštěstím a zdánlivě mrtvé“. Byl určen pro poskytnutí zázemí, zajištění dostatečného množství léčebných prostředků, pro poskytnutí „první“ pomoci samotné a v neposlední řadě i pro odměňování a odškodnění zachránců.¹⁵³ Odměna (či odškodnění) byla stanovena podle poskytnuté pomoci. Její výše, jejíž základní hodnota opět činila 25 zlatých, pak závisela na několika faktorech. Důležité aspekty byly především dva: 1) Zda zachránce postupoval dle předpisů, tedy došel-li pro lékaře a chirurga a pro záchranné prostředky; 2) Zda bylo místo záchrany nebezpečné (to již stanovoval dekret z doby Josefa II.). Zachránce měl navíc „vejít ve známost“ skrze tisk a nakonec byl vyznamenán „pochvalným dekretem“ (*Belobungs-decrete*) od zemské vlády. Na místo nehody musel být vždy přivolán lékař, později i chirurg. Ten je povinen neodkladně poskytnout pomoc, za každou „váhavost“ (*Saumseligkeit*) mu hrozilo stíhání soudem. Navíc

¹⁵²Dvorský dekret z 1. dubna 1784. Tamtéž: str 73.

¹⁵³HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz: *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts- und Medicinal Gebiete in alphabetisch-chronologisch und materienweiser Zusammenstellung für Sanität-und Polizey-beamte im Allgemeinen, und insbesondere für Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Hebammen und Apotheker*, Wien, 1830, str. 78 - 84.

měl lékař povinnost zajistit u postiženého dozor - strašák zdánlivé smrti je stále přítomný. „Nešťastník“ nesměl být opuštěn „zvláště krátce po tonutí, oběšení, udušení, umrznutí první čtyři hodiny“ ani v případě, pokud se zdá být mrtvý.

Vídeňský ústav však šel ještě mnohem dál. Aby byly prostředky na záchranu dostupné co největšímu počtu obyvatel a aby byla usnadněna práce lékařů či chirurgů, byla vytvořena síť malých záchranných stanic. Pro dobrou orientaci v rámci této sítě byla vytvořena přesná mapa míst, kde jsou ve Vídni záchranné prostředky dostupné. Ten samý systém měl být zaveden i v ostatních městech habsburské monarchie, jehož kontrolu a dodržování předpisů spojených se záchranou života měly kontrolovat pravidelné vizitace.

Vídeňský záchranný ústav měl být příkladem pro zřízení jemu podobných ústavů v celém habsburském soustátí. Nicméně v monarchii podobná zařízení, která se zabývala záchranou osob ohrožených na životě, byla zakládána již dříve. První takovouto institucí se stala *Böhmische Privat-Humanitätsgesellschaft für verunglückte und todscheinende Menschen* (Česká soukromá lidumilná společnost pro neštěstím postižené a zdánlivě mrtvé lidi). Zřízena byla v Praze v 90. letech již zmíněným Adalberdem Vincenzem Zardou.¹⁵⁴ Vzorem této Zardovy „Soukromé společnosti“ se stala londýnská *Humane Society*, jejímž členem byl Zarda od roku 1792. Zarda o činnosti svého ústavu vydal několik spisků, ve kterých kromě hospodaření společnosti dokládá i počet úspěšných záchranných pokusů.¹⁵⁵ Svě činnosti byl tento pražský lékař natolik oddán, že vedl na pražské univerzitě bezplatné přednášky o záchraně lidského života. Osvěta posluchačů však byla jen jednou z mnoha, které Zarda praktikoval. V roce 1796 vydal v Praze příručku, která byla určena „zvláště do rukou zemských ranlékařů, zemských duchovních, učitelů, statkářů, úředníků“ a také všem těm, kteří chtěli porozumět a „svým bližním v nebezpečí skrze radu nebo čin přijít na pomoc“.¹⁵⁶ V této příručce, jak sám píše, uvádí „vyzkoušené záchranné prostředky (*Rettungsmittel*) pro zdánlivě mrtvého a pro nečekaně ohroženého na životě“, aby všichni, kdo si příručku pročtou, mohli v každém případě „poskytnout žádanou rychlou pomoc“.

Na osvětové přednášky o zdánlivě zemřelých a první pomoci Adalberda Vinzenze Zardy navázal po jeho smrti profesor zdravotní policie Josef Bernt, který je v roce 1819 i publikoval. Tyto přednášky pokračovaly na univerzitě až do konce 19. století.¹⁵⁷

3.8.1 Několik případů záchrany sebevraha na Liberecku v 19. století

Odborné přednášky, vzdělávání lékařů v oblasti první pomoci, učené příručky a uzákonění finančních odměn za záchranu života pro laické obyvatelstvo nepochybně přispěly ke změně postoje k tělům sebevrahů a k dobrovolné smrti jako takové. V první polovině 19. století tak sebevrah začíná nabývat na významu, jaký mu přikládáme dnes - stále děsí, vyvolává lítost, údiv nad prchavostí a pomíjivostí lidského života. Přestává být ale bezectným, nepočestným

¹⁵⁴TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1., Praha, 2012, str. 175-176.

¹⁵⁵Více o Zardově ústavu, jeho činnosti a spolupracovnících tamtéž str. 176 - 179.

¹⁵⁶ZARDA, Adalbert Vinzenz: *Alphabetisches Taschenbuch der hauptsächlichsten Rettungsmittel für todtscheinende und in plötzliche Lebensgefahr gerathene Menschen*, Praha, 1796.

¹⁵⁷TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1., Praha, 2012, str. 179.

zemřelým. Díky osvětě nesené lékaři (a velmi pravděpodobně i duchovními) už není tolik stigmatizující dotknutí se jeho těla. Přestože se nám v lidových pramenech dochovaly případy, kdy manipulace s tělem sebevraha je problematická a stále zatížená pověrami (to se týká spíše lidového vesnického prostředí), v pramenech (převážně z městského prostředí) se již celkem běžně setkáváme se snahou sebevraha zachránit. Tato snaha o záchranu sebevraha nepochybně velmi úzce souvisela se snahou o získání odměny.

V Liberci jsem se setkala s několika případy záchrany sebevraha.¹⁵⁸ Pro ilustraci uvedu dva z nich. V jednom z případů se jedná o záchranu tonoucího. Jím byl mladý soukromý učitel Matiaš Písecký, kterého se zachráncům podařilo oživit.¹⁵⁹ Druhým případem bude již výše zmíněný Andreas Danisch, jehož záchrana, jak vyplývá i z kapitoly 3.4, úspěšná nebyla. V obou případech byla péče o postižené nejprve v rukou laiků. Z výpovědních protokolů ale vyplývá, že Matiaš Písecký byl při vytažení z vody sice v těžkém bezvědomí, do něhož však upadl krátce před příchodem zachránců. V tomto případě byl také okamžitě na místo přivolán lékař i chirurg, kteří použili všech dostupných prostředků, aby nešťastníka vytrhli „ze spárů smrti“. U případu Andree Danische není jasné, zda se lékař pokusil také o užití lékařských prostředků, nebo pouze konstatoval smrt.

Případ záchrany Andree Danische uvádím především ze dvou důvodů: 1) Aby bylo zamezeno námitce, že v případě Matiaše Píseckého zachránci nevěděli, že se jedná o sebevraha, neboť přišli „na místo činu“ o dost později, než byl skutek vykonán. A mohli se tak domnívat, že se jedná pouze o nehodu. Andreas Danisch se naproti tomu oběsil a všem přítomným bylo jasné, že se o nehodu ani v nejmenším nejedná. Jeho zachránci však neměli žádný problém se těla dotknout a pokusit se o tovaryšovu záchranu. 2) Postup „laiků“ je v obou případech podobný. Dá se z toho tedy usuzovat o znalostech zásad „první pomoci“ a tedy i o určité osvětě místních obyvatel.

Andree Danische našla oběšeného jeho švagrová Regina Danisch. Jak uvádí ve výslechovém protokolu: „Když jsem ho spatřila nemálo jsem se vyděsila pro to neštěstí, nicméně jsem na něj zakřičela, když neodpověděl, přiběhla jsem k němu a začala jím cloumat.“ Poté doběhla pro pomoc. Na pomoc se dostavil jeho jedenadvacetiletý soukenický mistr Anton Watznauer spolu s pomocným dělníkem Franzem Galle. Ti Andree Danische odřízli od provazu a, jak oba shodně uvedli ve výpovědi, sundali mu z krku provaz, neboť jím měl příliš sevřené hrdo. Anton Watznauer uvedl, že při sundávání těla cítil, že Andreasovo tělo bylo ještě teplé. Poté ho položili na zem a Anton Watznauer začal opakovaně třít jeho tělo, hlavu a nohy. Ve výslechovém protokolu je uvedeno slovo *rieben*, stejně jako v naučení o první pomoci. K pokusu o záchranu se připojil i Franz Galle, který po vzoru Watznauera začal silně třít Andreasovo tělo i nohy. Nicméně Watznauer po chvíli snažení poznamenal, že má pocit, „že veškeré naděje na přivedení nešťastníka k životu jsou marné“. Po příchodu lékaře se pak oba vzdálili ke své práci. V povědomí lidí (a zjevně i lékařů) přetrvával názor, že zachování tělesné teploty jedince ho může udržet při životě. Třením se může rozproudit ztuhlá krev,

¹⁵⁸SOKA Liberec, pobočka Machnín; Fond: ARCHIV MĚSTA LIBERCE 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, č. kartonu 41.

¹⁵⁹V protokolech je sice uváděn pod jménem Mathias Pisetzky, ale jelikož pocházel z českého prostředí, jak uvádí ve výpovědních protokolech, dovolila jsem si užít českého ekvivalentu jména.

kteřá se „nahromadila v plicích a mozku“ a mohla tak způsobit smrt jedince.

Případ Matiáše Píseckého je v protokolech daleko podrobněji popsán. K výsledku byli předvoláni jak lékaři, kteří se záchrany účastnili, tak úředník, jenž byl rovněž povolán na místo nehody jako svědek události a pomocná síla. V tomto případě si zachránce počínal přesně podle předepsaných nařízeních, které jsou zmíněny již v patentu z roku 1803. „Hlavním“ zachráncem byl šestadvacetiletý Ferdinand Sieber z Liberce. Jak ve výpovědním protokolu uvedl, našel Matiáše Píseckého v noci, když se vracel domů z návštěvy rodičů. Tazatel se podrobně ptal na místo, odkud Ferdinand šel a kam měl namířeno, kdy a kde se nehoda přesně stala, jak záchrana probíhala a jací svědkové by mu příhodu mohou dosvědčit. Snažil se tím ověřit, zda se nejedná o podvod pro získání finanční odměny za záchranu života. Ferdinand Sieber uvedl, že u „mýtnice“, kolem které se v noci vracívá domů, zaslechl ve vodě jakési chroptění (*röcheln*). Nikoho však neviděl a tak prý pro jistotu zakřičel do tmy: „Jaký běs se tam dole koupe a co je to za manýry se takhle pozdě v noci koupat?“ Nikdo mu však neodpověděl. Stále bylo slyšet jen chroptění. Touto výpovědí nám Ferdinand poskytl důkaz, že Matiáš byl v době alespoň částečně při vědomí. Ruprechtický švec, který se za krátko objevil „na scéně“, poznamenal, že chroptění slyšel také, a dokonce ve vodě spatřil jakýsi podivný předmět. To přimělo Ferdinanda, aby sešel dolů k vodě. „Předmět“ mu ale zmizel. Běžel tedy k nejbližšímu domu a vzbudil místního usedlíka. Sdělil mu, že ve vodě se musí nacházet člověk. Ferdinand vypověděl, že než se muž oblékl, běžel zpět k vodě, odhodil několik svých věcí, vlezl do vody a po „krátkém čase chytil lidské tělo za vlasy, vzal ho pod paži a vynesl na břeh“. Během této doby se už dostavili dva dělníci z nedalekého domu. Postiženého umístili do takové polohy, aby měl vyvýšené nohy, a třeli jeho hrud', především jeho levou část. Když ucítili „životní teplo“ (*Lebenswarm*), přenesli tělo do blízkého domu, položili ho na stůl a třeli kartáčem. Poté opět ucítili, že se tělo zahřívá. Ferdinand potom spěchal pro doktora. Podařilo se mu nakonec sehnat „ranlékaře“ Langra a Wollmana, které vzal s sebou k postiženému. Ti se mu snažili nahmatat puls, ale byl velmi slabý. Na základě toho se shodli, že bude dobré pustit postiženému žilou, ale když nařízli žílu, vytékaly z ní pouze kapky krve. Tento jev je popsán v záchranných patentech jako příznak vyprchávacího života. „Ranlékaři“ proto nařídili, aby byl znovu třen hrudník. Poté krev začala proudit silněji. Ferdinand si ještě všiml, že doktor Wollman položil postiženému „nějakou medicínu“ na lýtka, ale v protokolu neuvedl, co to bylo. Dále se už o postiženého nezajímal a odešel domů. Na konci výpovědního protokolu Ferdinand nezapomněl zmínit, že by měl získat zákonný plat za záchranu. Ve spisu jsou po tomto výsledku uloženy zprávy o ohledání „místa nehody“, v nichž je uvedena hloubka řeky, odhad rychlosti proudu i popis místa, kde byl postižený údajně vytažený z vody (na tomto místě byla prý tráva na břehu uválená, takže je možné, že zde byl z vody vytahován člověk). V závěru zprávy ale stojí, že pro zachránce nemohl být jeho čin „zdraví a život ohrožující“. Ferdinand tedy s velkou pravděpodobností nějakou odměnu získal. O její výši ale nikde není zmínka.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Vyšetřování místa nehody vedlo mimo jiné i k závěru, že se Matiáš Písecký, který v té době nebyl schopen výpovědi, musel pokusit o sebevraždu. Na základě tohoto výsledku se rozběhlo vyšetřování. Ohledatelé místa totiž konstatovali, že by se člověk na takovém místě ani kdyby neuměl plavat ani kdyby byl do vody svržen, nemohl téměř za žádných okolností utopit.

K výslechu byl pozván i chirurg Franz Wollman. Z jeho slov se dozvídáme, jak probíhala kvalifikovaná záchrana Matiaše Píseckého. Když přišel s Ferdinandem Sieberem do domu, bylo tělo postiženého studené a stále v mokřích šatech. Spolu s doktorem Langerem tělo vysvlékli a on začal kartáčem třít studené nohy bezvládného těla. Poté mu pustil žilou. Během té doby doktor Langer doběhl do lékárny pro potřebné prostředky. Pak oba lékaři pokračovali ve tření nohou a rukou, krev z žíly začala téci prudčeji a postižený začal rychle a ztěžka dýchat. Puls byl hmatatelný a tělo začínalo mít příznivou teplotu. Wollman přistoupil k použití dávidel (*Brechmittel*). Museli je postiženému podávat velmi pomalu, neboť, jak uvedl v protokolu, měl postižený sevřené rty a zuby. Během toho mu na hrudník a lýtka přiložili hořčičné těsto (*Senfteige*).¹⁶¹ Po použití dávidel a hořčičného těsta čekali lékaři u pacienta ještě 2 hodiny, aby se přesvědčili, že je zachráněn. Během noci se u Matiaše Píseckého vystřídali 4 doktoři. Nakonec byl druhý den ráno předán do péče doktora Aloise Königa a poslán do „tak řečeného chudobince (*sogenanntes Armenhaus*)“. Nejspíše se jednalo o ústav pro duševně choré. Doktor Alois König se ve svém lékařském posudku vyjádřil, že Matiaš Písecký ztratil smysl pro povinnost vůči sobě samému, vůči Bohu a vůči státu. Podle vyšetřování úřadů měl být ponechán pod přísným dozorem (pravděpodobně v blázinci), aby se naučil sebezáchově.

V úředních spisech se několikrát opakuje, že se Matiaš pokusil o sebevraždu „ze zlé vůle“, žádný lékař nepochyboval o jeho přičetnosti. Matiaš byl pak poslán do „tak řečeného chudobince“ na nápravu. Nelze přehlédnout určitý paradox. Nakonec byl ale po vlastním pokání, „dostatečném projevu lítosti“ a pozdější přímluvě propuštěn na svobodu.

Státem vydané „záchranné patenty“, osvětová činnost, příručky pro lékaře a laiky i zakládání záchranných ústavů měly bezpochyby nemalý vliv na proměnu mentality obyvatelstva. Snaha lidí o záchranu sebevrahů, přestože často vedená pouze vidinou zisku finanční odměny, vedla nepochybně i ke změně přístupu k dobrovolné smrti. Sebevrazi přestávali ohrožovat počestnost obyvatel, kteří s nimi přišli do styku. To byl nesporně jeden z prvních kroků k tomu, aby sebevrah přestal být bezectným.

¹⁶¹Není zcela zřejmé, co se pod výrazem *Senfteige* myslí. Zda-li je to opravdu těsto, nebo hořčičné placky či pasta. Užití tohoto prostředku nebylo ale výjimečné. Určitě se jednalo o „burcující“ látku. O jeho použití se dočítáme v mnoha lékařských příručkách. O jeho užívání jsem se dočetla například v *Medicinische Jahrbücher für das Herzogthum Nassau* z roku 1853, *Praktische Untersuchungen über die Natur, Behandlung und Vorbauung der Gicht in allen ihren Formen: Mit einer kritischen Prüfung der berühmtesten Mittel und Heilmethoden dieser Krankheit* z roku 1820, nebo v časopise *Hygea, Zeitschrift für Heilkunst* z roku 1838.

4 Závěr

Postoj k otázce dobrovolné smrti nebyl v průběhu 18. a 19. století nikterak homogenní. Měnily se jak trestněprávní řády, tak žitá praxe. V polovině 18. století se začíná proměňovat postoj státu k poddaným, k lidskému životu a tím i k samotným sebevrahům. Zlomovým obdobím je především 2. polovina 18. století. Přestože trestní řád Marie Terezie stále sebevraždu kriminalizuje na základě přetrvávajících lidových zvyklostí - sebevrahovo tělo je exemplárně trestáno a postiženo nesmazatelnou infamií, začíná státem stále více prostupovat myšlenka racionální správy života a snaha o jeho zachování.

Tato proměna přístupu státu k životu a tělu probíhala v několika vlnách. Prvním stupněm je anatomizace lidského těla, spojená se snahou zjistit vše o jeho funkčnosti a příčinách jeho selhání. Stát tak uzákonil povinnost pitev za účelem zjištění příčin smrti. Reifikace lidského těla byla prvním krokem k jeho „odkouzlení“. S rozvojem klasické anatomie se na přelomu 17. a 18. století začala rozvíjet i anatomie patologická, jejímž cílem bylo lokalizovat sídlo nemoci v jednotlivých orgánech. Tyto změny ovlivnily i proměnu výuky lékařství, ve kterém se začala prosazovat především výuka klinická, a tím zapříčinily obrat k jednotlivým pacientům a specifickým projevům jejich nemocí. V 19. století se hnací silou medicínského vědění stalo důvěrné propojení mezi anatomickou pitvou a klinickým studiem pacientů. Tento obrat byl umožněn především díky dvěma faktorům: prvním faktorem bylo zvýšení počtu nemocnic, kde se mohli budoucí lékaři vzdělávat a zkoušet si své naučené poznatky v praxi, druhým faktorem bylo prostoupení prométheovského vědeckého ducha i do oblasti medicíny.

Tyto aspekty ovlivnily pohled na sebevrahovo tělo a s tím spojené vnímání možných příčin duševních nemocí, které mohli lékaři zjistit díky důkladné anatomické pitvě. Příčinou sebevražd se staly především patologické změny v oblasti mozku a lebky, kde dle poznatků dobové fyziologie bylo sídlo duševního sensoria, které spolu s duševními silami ovlivňovalo lidské myšlení a bylo úzce propojeno se „zákonem sebezáchovy“. Jakékoliv narušení činnosti duševního sensoria a jeho sil, které člověk nemohl ovlivnit, mohlo zapříčinit sklony k sebevraždě. Do lékařských rukou se přesouvala moc nad lidským tělem i duchem, lékař se v 19. století stal tím, kdo rozhodne o přičetnosti, či nepřičetnosti sebevraha a tím ovlivní i místo posledního spočinutí jeho těla.

Druhým krokem, který začíná nabírat na síle ve 2. polovině 18. století, byla snaha státu o zajištění „živoucího těla“ jako prostoru, jenž měl sloužit (biologickým) potřebám státu. Tento proces jsem se snažila doložit především na uzákonění předpisů týkajících se záchrany života a jejich uplatnění v každodenní praxi. Guberniálními dekrety a patenty, které ukládaly peněžité odměny za záchranu života, se stát snažil podnítit obyvatelstvo, aby se oprostilo od strachu z infamie spojené se sebevrahovým tělem. Kapitalizací člověka a reifikací jeho těla, prostřednictvím nařízení o povinnosti soudních ohledání těl, si stát zajistil větší kontrolu nad lidským životem a „odkouznil“ sebevrahovo tělo.

Ve své práci jsem se snažila popsat výše probíhající transformaci role státu na změně postoje k tělům sebevrahů a přijímání těchto změn obyvatelstvem. Protože však tento přerod státu byl komplikovaný a často narážel na problémy spojené s „tradičním“ vnímáním sebe-

vraždy jako zločinu ze „zlého úmyslu“, snažila jsem poukázat na určité paralely, průsečíky a „mimoběžky“ mezi „tradičním“ a „moderním“ řádem, jenž vyplouvaly v průběhu přetváření státu na povrch.

Sebevražda se přesunula z roviny právních norem do norem lékařských, na jejichž základě byla definována. Tato proměna potom vedla i k její úplné dekriminalizaci *de jure*. Přestože se ale stát od sklonku 18. století snažil sebevraždu „odkouzlit“ a odstranit difamující plášť z těl sebevrahů, přetrvávala lidová víra v jejich bezectnost, bezbožnost, ale také magičnost hluboko do 19. století.

ARCHIVNÍ PRAMENY

- [1] Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 774, signatura 38, karton č. 41;
- [2] Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 902, signatura 181, karton č. 114
- [3] Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 911, signatura 192, karton č. 120.
- [4] Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 911, signatura 193, karton č. 121.
- [5] Státní okresní archiv Liberec, pobočka Machnín; Fond: Archiv města Liberce 1537 - 1850 (1899), inv. č. 1032, signatura 488, karton č. 213.
- [6] Smolná kniha města Liberce 1585 - 1765

EDICE PRAMENŮ A DOBOVÁ LITERATURA

- [1] ADAMS, John: *An Essay concerning self Murther*, London, 1700.
- [2] *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung*, Wien, 1787.
- [3] BERNT, Joseph: *Systematisches Handbuch der gerichtlichen Arzneykunde: Zum Gebrauche für Aerzte, Wundärzte, Rechtsgelehrte und zum Leitfaden bei öffentlichen Vorlesungen*, 3. vyd., Wien, 1828.
- [4] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 1, 1. vyd., Wien, 1818.
- [5] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 2, 1. vyd., Wien, 1819.
- [6] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 3, 1. vyd., Wien, 1820.
- [7] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 4, 1. vyd., Wien, 1821.
- [8] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 5, 1. vyd., Wien, 1822.
- [9] BERNT, Joseph: *Beyträge zur gerichtlichen Arzneykunde: für Ärzte, Wundärzte und Rechtsgelehrte*, svazek 6, 1. vyd., Wien, 1823.
- [10] BIERMAYER, Lorenz: *Das kais. kön. pathologische Musaeum im allgemeinen Krankenhause zu Wien*, 1, vyd., Wien, 1828.
- [11] CIRONIS, Petros, ed.: *Knihá černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630: s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*. 2. vyd. Rokycany, 1994.
- [12] *Constitutio criminalis Theresiana [maj.], aneb, Ržjmské Cýsařske w Vhrjch a Cžechách ec. ec. Královské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcý-Kněžny Rakauské, ec. ec. Hrdelnj Práwnj Ržad*, Wien, 1769.

- [13] GILPIN Richard, BALLOCH GROSART Alexandr: *Daemonoliga Sacra - or a treatise of a satan temptation*, Edinburgh, 1867.
- [14] HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz: *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts- und Medicinal Gebiete in alphabetisch-chronologisch und materienweiser Zusammenstellung für Sanität- und Polizeybeamte im Allgemeinen, und insbesondere für Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Hebammen und Apotheker*, Wien, 1830.
- [15] HUTTER, Theodor: *Das schwarze Buch vom Reichenberg: Kulturgeschichtliche Studien*, Reichenberg, 1897.
- [16] *Hygea, Zeitschrift für Heilkunst*, 8. svazek, Carlsruhe, 1838.
- [17] CHEYNE, George: *The English Malady, or a Treatise of Nervous Disease of all Kinds, as spleen, vapours, lowness of spirits, hypochondriacal, and hysterical distempers*, London, 1733.
- [18] *Geho Milosti ržimského cýsaře, vherského a českého krále, ec. Jozeffa Prwnjho. Arcyknjzete Rakauského, ec. pána nasseho negmilostiwégssýho. Nowé práwo utrpné a hrdelnj, pro králowstwj České, margrabstwj Morawské a knjžetcstwj Sleské*. Praha, 1708.
- [19] JESSENIUS Jan et al.: *Jan Jessenius z Jasené: průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L.P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech*, 1. Vyd., Praha, 2004.
- [20] *Knihá práw nad přečiněnými hrdelními a těžkými přestupky řádu městského (totiž Policie)*, Vídeň, 1804.
- [21] KRISTIÁN Z KOLDÍNA, Pavel, JIREČEK, Josef, ed.: *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou*. 5. vyd. Praha, 1876.
- [22] *Medicinische Jahrbücher für das Herzogthum Nassau*, Svazek 11, Wiesbaden, 1853.
- [23] *Praktische Untersuchungen über die Natur, Behandlung und Vorbauung der Gicht in allen ihren Formen: Mit einer kritischen Prüfung der berühmtesten Mittel und Heilmethoden dieser Krankheit*, Halberstadt, 1820.
- [24] PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 1. část*, 1. vyd., Praha, 1956.
- [25] PROCHÁSKA, Jiří: *Základy fyziologie člověka, 2. část*, 1. vyd., Praha, 1971.
- [26] STANĚK, Václav: *Základové pitvy (Anatomie), čili, Soustawnj rozbor a popis těla lidského a gednotliwých geho částek*, Praha, 1840.
- [27] *Stilzel, skřet šumavský*, Praha, 1997.
- [28] SVOBODOVÁ, Martina: *Smolná kniha soudní města Chrastavy (1565 - 1770)*, Liberec, 1995.
- [29] ŠEBESTOVÁ, Augusta, HUVAR, Michal, ed.: *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*, Vyd. 3., Brumovice, 2001.
- [30] VERBÍK, Antonín, ŠTARHA, Ivan, KNEŠL, Edmund (edd.): *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979.
- [31] WATTS, Isaac: Defence against the temptation to self murder, in: *The Works of the Rev. Isaac Watts D.D. in Nine Volumes*, Svazek 8, Lodnon, 1813, str. 533 - 578.

- [32] ZARDA, Adalbert Vinzenz: *Alphabetisches Taschenbuch der hauptsächlichsten Rettungsmittel für todtscheinende und in plötzliche Lebensgefahr gerathene Menschen*, Praha, 1796.
- [33] ZEDLER, Johann Heinrich: *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*, Vorrede - Svazek 1, Leipzig, 1734.

LITERATURA

- [1] ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. I. Doba ležících*, 1. vyd., Praha, 2000.
- [2] ARIES, Philippe: *Dějiny smrti. II. Zdivočelá smrt*, 1. vyd., Praha, 2000.
- [3] BENEDICTOVÁ, Ruth: *Kulturní vzorce*, 1. vyd, Praha, 1999.
- [4] VAN DÜLMEN, Richard: *Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, 1. vyd., Praha, 2003.
- [5] VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). I, Dům a jeho lidé*, Vyd. 1., Praha, 1999.
- [6] VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). II, Vesnice a město*, Vyd. 1. Praha, 2006.
- [7] VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). III, Náboženství, magie, osvícenství*, Vyd. 1. Praha, 2006.
- [8] DURKHEIM, Émile, *Suicide: A Study in Sociology*, New York, 1966.
- [9] FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality. I, Vůle k vědě*, Praha, 1999.
- [10] FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství*, Praha, 1994.
- [11] FOUCAULT, Michel: *Psychologie a duševní nemoc*, Praha, 1997.
- [12] FIALOVÁ, Lydie, ed., KOUBA, Petr, ed. a ŠPAČEK, Martin, ed.: *Medicína v kontextu západního myšlení*, Praha, 2008.
- [13] VAN GENNEP, Arnold: *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Praha, 1997.
- [14] GOLDMANN, Justus: *Geschichte der Medizinischen Notfallversorgung*, Bielefeld, 2000.
- [15] GRUBHOFFER, Václav: Poslední věci člověka v diskurzu katolické církve v době předbřeznové. Rituál smrtelné postele mezi barokní zbožností a osvícenským rozumem, in: *Historie - Otázky - Problémy; Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvícenství v českých zemích*, roč. 1, 2/2009, s. 175 - 185.
- [16] HILL, Rolla B., ANDERSON, Robert E.: The Recent History of the Autopsy, *Archives of pathology & laboratory medicine*, 120 (2), College of American Pathologists, 1996, s. 702 - 712.
- [17] HILLE, Jan, Závěť samovrahova z roku 1660 v Blatné, in: *Český lid*, roč. XI, Praha, 1902, s. 334 - 336.

- [18] HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Lékaři a ranlékaři v Čechách v období předbřeznovém a revolučních letech 1848-1849: příspěvky k dějinám zdravotnictví v letech 1830-1849*, Praha, 1965.
- [19] HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, ROZSÍVALOVÁ, Eva: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690-1848.*, Praha, 1. vyd., 1984.
- [20] HOLUBY, Jozef Ľudovít: Súdobý výrok pezinského senátu, vynesený r. 1656, d. 5. Julia, nad samovražednicou zo zúfalstva, in: *Český lid*, roč. 21, 1912, s. 338 - 339.
- [21] HYRTL, Josef: *Gesichte der Anatomie an der Carl-Ferdinands-Universität in Prag*, Praha, 1841.
- [22] CHUMCHALOVÁ, Magdaléna: Anatomická ilustrace 6. Ilustrovaná anatomie v 18. století, in: *Živa; Časopis pro popularizaci biologie*, 6, 2006, s. 284 - 288.
- [23] CHUMCHALOVÁ, Magdaléna: Anatomická ilustrace 7. Vyobrazení na přelomu 18. a 19. století, in: *Živa; Časopis pro popularizaci biologie*, 1, 2007, s. 45 - 49.
- [24] CHUMCHALOVÁ, Magdaléna: Anatomická ilustrace 10. České anatomické publikace 19. a 20. století, in: *Živa; Časopis pro popularizaci biologie*, 4, 2007, s. 189 - 192.
- [25] JÍLEK, František: *Jak žili naši otcové: mezi písmáky pod Krkonošemi*, Vrchlábí, 1946.
- [26] KING, Lester S., MEEHAN, Marjorie C.: A History of the Autopsy: A review *The Americal Journal of Pathology*, 1973, s. 514 - 544.
- [27] LESKY, Erna: *Die wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Studien zur Geschichte der Universität Wien; Bd. 6., Graz, 1965.
- [28] LIND Vera: The Early Modern Suicidal Mind and Body: Examples from Northern Germany. In JEFFREY R. Watt (ed.), *From Sin to Insanity: Suicide in Early Modern Europe*, Ithaca, 2004, s. 14-45.
- [29] LIND, Vera: *Selbstmord in der Früheren Neuzeit: Diskurs, Lebenswelt und kultureller Wandel am Beispiel der Herzogtümer Schleswig und Holstein*, Göttingen, 1999.
- [30] LORMAN, Jaroslav, ed., TINKOVÁ, Daniela, ed.: *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*, Vyd. 1., Praha, 2009.
- [31] MALINOVSKÝ, Lubomír: *Anatomická pitva*, 1. vyd., Praha, 1988.
- [32] MARTUCCELLI, Danilo: *Sociologie modernity: itinerář 20. století*, 1. vyd., Brno, 2008.
- [33] MASARYK, Tomáš Garrigue: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, 2. vyd., Praha, 1926.
- [34] MEČÍŘ, Jan: Představy o sebevraždě do první čtvrtiny devatenáctého století in: *Čes. a slov. Psychiatrie*, 95, 1999, s. 552-559.
- [35] MINOIS, Georges: *Geschichte des Selbstmords*, Himberg, 1996.
- [36] MONESTIER, Martin: *Dějiny sebevražd: dějiny, techniky a zvláštnosti dobrovolné smrti*, 1. vyd., Praha, 2003.
- [37] NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, 1. vyd., Praha, 2004.

- [38] NERAD, František: O umírajících a mrtvých, in: *Český lid*, roč. IV, Praha, 1895, s. 536.
- [39] OHLER, Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*, Vyd. 1., Jinočany, 2001.
- [40] PETRÁŇOVÁ, Lydia: Doklady praktik lidové magie ve smolných knihách, in: *Magie a náboženství*, Uherské Hradiště, 1997, s. 49.-55.
- [41] PUSCHMANN, Theodor: *Die medicine in Wien während der letzten 100 Jahre*, Wien, 1884.
- [42] RICHTER, Jan: Smolno pověstí, legend a skutečnosti, *Kronika Velkého Újezda a okolí*, číslo 3, 2011, s. 2 - 10.
- [43] SCHADÉ, Johannes P., ed.: *Anatomischer Atlas des Menschen*, 7 vyd., Stuttgart, 1991.
- [44] SCHMITT, Jean-Claude: *Revenanti: živí a mrtví ve středověké společnosti*, Vyd. 1., Praha, 2002.
- [45] SKOPAL, Josef: Smolno, in: *Záhorská kronika: Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví*, roč. 8, Kroměříž, 1926, s. 47-50.
- [46] ŠŤASTNÝ, Jaroslav: *Zdravotní policie vztahující se na mrtvá těla a zdánlivé úmrtí*, Praha, 1885.
- [47] TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Vyd. 1., Praha, 2004.
- [48] TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Vyd. 1., Praha, 2012.
- [49] VELKOVÁ, Alice: *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha, 2009.
- [50] VISEK, J. B.: Pověry o oběšencích, in: *Český lid*, roč. XI, Praha 1902, str. 341.
- [51] WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny: příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy: 1740-1848*, 1. vyd., Praha, 1945.
- [52] WINTER, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl 1.* Praha, 1890.
- [53] WINTER, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý, Život veřejný mezi r. 1420-1620*, Praha, 1892.
- [54] WINTER, Zikmund: Svědectví mrtvého, in: *Český lid*, roč. 1, Praha, 1892, str. 155 - 160.

Seznam vyobrazení

- [1] *Jidášova sebevražda*, hlavice sloupu v katedrále Autun; Autor fotografie Cancre; zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Autun,_Judas.JPG
- [2] ALBINUS, Bernhard Sigfried, WANDELAAR, Jan: *Tabulae sceleti et musculorum corporis humani*, tab. 2.

- [3] ALBINUS, Bernhard Sigfried, WANDELAAR, Jan: *Tabulae sceleti et musculorum corporis humani*, tab. 6.

A PŘÍLOHY

A.1 Závěť sebevraha z Blatné

„Já Václav Petrželka, člověk ve velikém soužení a neštěstí na tomto světě postavený, maje na paměti Pána Boha svého a ona slova svatého Pavla propovědná: všeliké stvoření, což na svět se narodí, zase umřítí musí, což já znamená nebezpečnost zrození mého, že jsem se k tomu narodil, abych zase umřítí musel, ačkoliv mne Pán Bůh všemohoucí na tom světě živobytí mého prodloužití jest ráčil, jsa živ na tomto světě 54 léta a pět neděl a moha ještě déleji živ býti, než skrze falešné a lsti plné lidi života svého ukracuji, nebo jsa kolikráte před vrchností mou milou pomluven a osočen i přede všemi lidmi v ošklivost tajemně a oukladně přivozen, ač jsem vždycky po ty všechny časy tu nikam z gruntu vrchnosti mé milostivé neodcházel, přec nej-posléze v tak velikou lehkost přiveden jsem byl, že bych měl se zlou pověstí a cti nemající poslovou právní skutek ohavný provozovati, čemuž já všemu odporuji a také křivé a nepravé svědky k soudu Božímu poháním, že jsem jak živ takového skutku . . . slova svá na papíru napsaná slzami svými skropené dotvrzují, že jsem to ... nebo oči Páně na všecky lidi zlé činící patrné jsou, nebo sám ráčil říci, skryje-li hříšník nepravost svou v temném místě, před lidmi jsou oči mé při tom, nebo patřím na všecken okršlek světa až do propasti pekelné. Nemoha velikou lítostí a žalostí srdce svého toho nesli, tuto smrt jsem sobě zvolil a tak s tím světem se žehnám. Tobě Stvořiteli můj a Vykupiteli duši svou v ruce Tvé poroučím, přijmiž ji k sobě, když se v hořkosti s tělem dělití bude! Smiluj se nade mnou, Kriste, Vykupiteli můj, jako jsi se smilovati ráčil nad lotrem kajícím a jemu bránu království nebeského otevřítí ráčil. Smiluj se nade mnou, Kriste, Vykupiteli můj, vzhlédniž na mne okem svého velikého milosrdenství, jakož jsi vzhlédl na Marii Majdalénu v domě farizea a hříchy jsi jí odpustil. Odpust mi, Kriste, odpust mi, Vykupiteli můj, mé všechny nepravosti, které jsem se proti tvé svaté milosti prohřešil. Tobě svou duši hříšnou odevzdávám a buď milostiv mně hříšnému v mou nejposlednější hodinku.

Začež vás můj nejmilejší pane kmotře a pane primas, pro rány Krista Pána prosím a vám k ochraně své milé syny odevzdávám, abyste byli jejich ochrančím a opatrovníkem při Jestí pánu, aby k takovému trestání a pokutě, co jest lidem v rozprávce, nepřišli, nebo oni nic vinni nejsou a nic nevědí, co jejich otec smejšlí o sobě a píše. Již se s vámi žalostivě žehnám, žehnám se s vámi, nejmilejší bratři a sestry, a vás bratrsky pro nevinnou krev Krista Vykupitele mého prosím, že před mými dětmi milými svých dveří nezavřete a jim kusem chleba život jejich prodloužíte a je k sobě přijmete. Žehnám se s chrámem Božím blahoslavené Rodičky Boží, při kterém jsem od mladosti rád pracoval a mým špatným uměním chválu Tvou prozpěvoval. Více můj hlas v tobě slyšán nebude!“

A.2 Jidášova sebevražda

Obrázek 1: Hlavice sloupu v katedrále Autun

A.3 Anatomické kresby

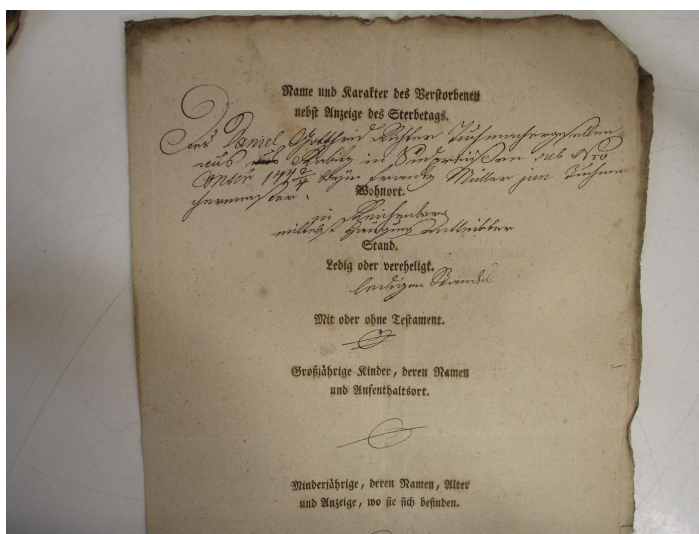

Obrázek 2: Kresba kostry Jana Wandelaara z díla Bernarda Siegfrieda Albinuse

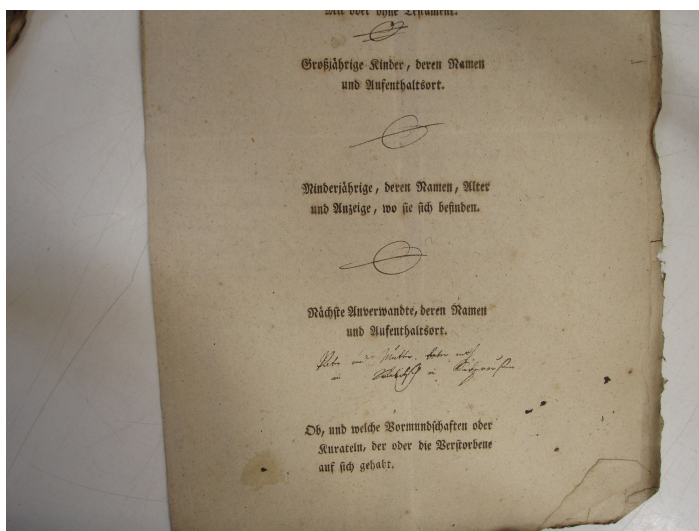

Obrázek 3: Kresba Jana Wandelaara z díla Bernarda Siegfrieda Albinuse

A.4 Úmrtní list

Obrázek 4: Úmrtní list Daniela Gotfrieda Richtera (1)

Obrázek 5: Úmrtní list Daniela Gotfrieda Richtera (2)

	Constitutio Criminalis Josephina (1707)	Constitutio Criminalis Theresiana (1768)	Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung (1787)	Kniha práv nad přečinými hrdehlní a těžkými přestupky řádu městského (totiž Police). Vídeň, (1804)	Císařský patent ze 17. ledna 1850 ř. z. XVI. č. 24
Klasifikace sebevraždy	Trestný čin	Trestný čin	Trestný čin proti Bohu, státu a sobě samému	Přestupek proti bezpečnosti života	Ruší článek VIII. Knihy práv nad přečinými: beztrestnost sebevraždy
Kategorizace sebevraždy	a) Zdraví rozum, zoufalství b) Kalnokrevnost, nemoc mysli, nebo melancholie	a) Úmyslná, ze zoufalství, ve vězení ze strachu před trestem (conscientiae criminis) b) Z nerozum, z těžkomyslnosti, nemoci, z nešetrnosti, melancholie	a) Úmyslná, ze zoufalství, ve vězení ze strachu před trestem (conscientiae criminis) b) Z nerozum, z pomatení mysli, nemoci	a) Přičetná mysl, za plného vědomí b) Nepřičetná mysl, pomatení	
Trest za pokus o sebevraždy	Peněžitá pokuta nebo tělesný trest podle stavu a povolání a podle okolností, které k činu vedly	Pokud by se prokázal „zločinný úmysl“ má být trest vyšší a aktér uvězněn. Lítost nad skutkem je považována za polehčující okolnost, která může vinu zlehčit. Míra zlehčení postihu byla pak posuzovaná podle okolností každého případu	Za předpokladu prokázání „zločinného úmyslu“ byl pachatel odsouzen do vězení. Prokázání lítosti nad skutkem bylo bráno jako polehčující okolnost a mohlo trest zmírnit, případně jej úplně anulovat.	V případě upuštění od pokusu samotným aktérem – těžké napomenutí od vrchnosti (§ 90); v případě překažení pokusu proti vůli sebevraha - „dán do bezpečného opatrování“ (§91)	

Tabulka 1: Trestněprávní postavení sebevraha (1)

	Constitutio Criminalis Josephina (1707)	Constitutio Criminalis Theresiana (1768)	Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung (1787)	Kniha práv nad přečinými hrdehými a těžkými přestupky řádu městského (totiž Police). Vídeň, (1804)	Císařský patent ze 17. ledna 1850 ř. z. XVI. č. 24
Náprava přeživšího sebevraha	Pouze dohled (není blíže specifikováno)	Vrchnost je povinna poskytnout duchovní i světské prostředky k uzdravení nemocného člověka. A střežit jeho bezpečnost, aby se skutek neopakoval	Státem doporučený dohled v káznici (popřípadě bláznici), chovanci má být vštěpována mravní výchova, dokud nebude zřejmá náprava	„Mravními a fyzickými prostředky dojít k rozumu a poznání povinnosti k stvořiteli, vlasti, sobě samému“	Politický úřad zajistí ponaučení pachatele od duchovního; Nebo předá sebevraha do veřejného léčebného ústavu nebo jiného bezpečného opatrování
Zacházení s tělem sebevraha a místo pohřbení	V případě sebevraždy ze zoufalství: katem tělo sejmuto a odvezeno na káře za město, kde má být podle zvyklostí obyvatel zahrabáno pod nebo při šibenici	Tělo snato mistrem popraveným, na káře odvezeno pod šibenici, popřípadě na potupné místo a tam zahrabáno	V případě sebevraždy „ze zlého úmyslu“ je tělo pohřbeno mimo hřbitov bez doprovodu a okázalosti	Tělo sebevrahovo doprovázeno stráží, na místo mimo hřbitov a pochováno od pochopů	Tělo má být pochováno v tichosti na hřbitově
Přítěžující okolnosti	Sebevražda, ze strachu před trestem – v takovém případě propadá majetek státu	Sebevražda spáchána ve vězení ze strachu před vykonaným rozsudkem (spálen na hranici, nebo exemplárně oběšen), těhotná žena – její plod má být z těla vyříznut	Sebevražda v důsledku vyhnutí se trestu – přibití jména spolu s výčtem trestných činů, kterých se dopustil, na šibenici	-	-

Tabulka 2: Trestněprávní postavení sebevraha (2)

	Constitutio Criminalis Josephina (1707)	Constitutio Criminalis Theresiana (1768)	Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung (1787)	Kniha práv nad přecíněními hrdelními a těžkými přestupky řádu městského (totiž Police). Vídeň, (1804)	Císařský patent ze 17. ledna 1850 ř. z. XVI. č. 24
Nakládání s majetkem	Majetek zůstává dědicům, pouze v případě sebevraždy ve vězení	Jméni „úmyslného“ sebevraha propadá státu i v případě, že sebevrah zanechá závět, pokud ale má ale obec propůjčené svobodné hrdelní právo, sebevrahovo jmění státu nepropadá a může se postupovat podle závěti	Základní články neřeší	-	-
Úpravy a dodatky k zákonu	-	-	-	Viz tabulka 4, 5, 6.	-

Tabulka 3: Trestněprávní postavení sebevraha (3)

	Constitutio Criminalis Josephina 1707	Constitutio Criminalis Theresiana (1768)	Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung (1787)	Kniha práv nad přecíněnými hrdečními a těžkými řádu městského (totiž Policie) přestupky. Vídeň, 1804
Místo pohřbení těla „příčetných“ sebevrahů (ze zlého úmyslu)	Místrem popravicím sejmuto tělo a na káňe vyvezeno a podle místních zvyklostí pod šibenici zahrabáno	Sejmutí katem, vyvezeno na káňe za ves či město a tam podle zvyklostí pod šibenici nebo na jiném nepočetném místě zahrabáno	Pohřbení těla bez doprovodu a okázalosti mimo prostor hřbitova	V základním článku nerozlišuje
Místo pohřbení těla sebevrahů z pomatení mysli	-	Na hřbitově za přítomnosti dobrých lidí, ale ne na „vzácném“ místě, obyčejně – bez zvonění	-	V základním článku nerozlišuje
Místo pohřbení těla v případě nejasností	-	Předpokládáno šleňství a pohřbení na hřbitově, pokud není případ do vyšetření a hrozí hniloba těla pohřeb se koná na místě, které určí vrchnost (hřbitov, či mimo jeho prostor)	-	-
Možnost přemístění těla v závislosti na rozsudku	-	Pokud je konečný rozsudek ve prospěch sebevrah byl mezitím pochován mimo hřbitov, má být vyzdvížen a přenesen na hřbitov; stejně se má postupovat i v opačném případě	-	-
Vliv duchovní instance	Zákoník problematiku duchovenstva neupravuje, necháno kanonickému právu	Zákoník problematiku duchovenstva neupravuje, necháno kanonickému právu	Zákoník problematiku vztahu duchovenstva k pohřbívání sebevrahů neupravuje	Zákoník problematiku duchovenstva v základním zněním neupravuje
Vliv úřední instance a lékařů	Trestní právo – soud	Vliv vrchnosti na umístění těla v případě nedořešeného případu	-	-

Tabulka 4: Právní úprava pohřbívání sebevrahů (1707 - 1804)

	Kniha práv nad přecíněními hrdehými a težkými řádu městského (totíž Policie) přestupky. Vídeň, 1804	Guberniální dekret 1818	Dvorský dekret 1830	Guberniální dekret 1833	Dvorský dekret 1845	císařský patent 1850
Místo pohřbení těla „přičetných“ sebevrahů (ze zlého úmyslu)	V základním článku nerozlišuje	Mimo hřbitovní prostor	Mimo hřbitovní prostor	-	Mimo hřbitovní prostor	Hřbitov
Místo pohřbení těla sebevrahů z pomatení myslí	V základním článku nerozlišuje	Hřbitov	Hřbitov	-	Hřbitov	Hřbitov
Místo pohřbení těla v případě nejasností	-	-	Hřbitov	-	-	Hřbitov
Možnost přemístění těla v závislosti na rozsudku	-	-	Tělo zůstává v prostoru hřbitova	-	-	-
Vliv duchovní instance	Zákoník problematiku duchovenstva v základním znění neupravuje	Poučení venkovanů o zacházení se sebevrahem v případě duševní nezpůsobilosti	-	Možnost „pokropení těla“, zákaz zpěvu a zvonění	Přímluva duchovního mobla ovlivnit spočínutí těla - tělo pohřbené mimo hřbitovní prostor mohlo být pohřbeno na hřbitově	
Vliv úřední instance a lékařů	-	-	Zdravotní policie ve věci včasného pohřbení těla	-	-	

Tabulka 5: Právní úpravy pohřbívání sebevrahů (1804 - 1850) (Trestní řád Františka II. a jeho pozdější úpravy)

	Výnos z dubna 1857 Ministerstva zaležitostí duchovních a vyučování	Výnos z října 1857 Ministerstva vnitřní	Výnos z roku 1873 c. k. Ministerstva
Místo pohřbení těla „příčetných“ sebevrahů (ze zlého úmyslu)	Mimo hřbitovní prostor	Mimo hřbitovní prostor	Hřbitov
Místo pohřbení těla sebevrahů z pomatení myslí	Hřbitov	Hřbitov	Hřbitov
Místo pohřbení těla v případě nejasností	-	-	Hřbitov
Možnost přemístění těla v závislosti na rozsudku	-	-	-
Vliv duchovní instance	Možnost změny rozhodnutí úředního aparátu, nezávislé na výsledcích lékařské pitvy	Možnost duchovního odvolat se k vyšší soudní instanci v případě rozporu s úředním aparátem	Možnost rozhodnutí o vykonání církevního obřadu
Vliv úřední instance a lékařů	Pitevní nález – neměl určující vliv; dohled politických orgánů a zdravotní policie	Zdravotní policie a úřadu rozhodují o uložení těla v případě pohřbení mimo hřbitovní prostor; lékařská zpráva měla rozhodující vliv na určení příčetnosti sebevraha	

Tabulka 6: Právní úpravy pohřbívání sebevrahů 1850 - 1873 (úprava zákonů o pohřbívání a dekriminalizace *de jure*)